

SLOVENSKÁ REČ

56|1991|5-6|

CENA KčS 34,—

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Šikra, Sociolingvistický výskum jazykového vedomia ■ K. Buzássyová, Sociolingvistický pohľad na príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania ■ M. Nábělková, Anketový výskum spätosti rovnakokoreňových prídavných mien ■ A. Oravcová, Postoje k jazykovému výskumu ■ E. Tibenská, Synonymia adjektív ■ M. Sokolová, Didaktický pohľad na morfématickú analýzu v slovenčine

DISKUSIE

J. Horecký, Poznámka k slovám typu *jednorazový* ■ A. Škapincová — P. Odaloš, Korešpondencia slovtvorných typov s časťou *-gate* a *-iada* ■ R. Ondrejková, O pôvode názvu *Cigán* (*cigán*) a o význame jeho derivátov

SPRÁVY A RECENZIE

Jubileum doc. dr. Františka Ruščáka, CSc. J. Furdík ■ Súpis prác doc. Františka Ruščáka za roky 1970—1990. L. Dvonč ■ Jozef Hrabovský a slovenčina. K. Palkovič ■ KRÁL, A. — RÝZKOVÁ, A.: Základy jazykovej kultúry. D. Slančová — M. Sokolová ■ Sprístupnenie diela J. Fándlyho. M. Chadimová ■ Zborník na počesť slovenského jazykovedca Tineta Logara. R. Kuchar ■ Dictionary of America Regional English. G. Barančoková

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Anna Oravcová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

J. Šikra, Sociolingvistický výskum jazykového vedomia	257
K. Buzássyová, Sociolingvistický pohľad na príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania	262
M. Nábeľková, Anketový výskum spájateľnosti rovnakokoreňových prídavných mien	276
A. Oravcová, Postoje k jazykovému výskumu	288
E. Tibenská, Synonymia adjektív	294
M. Sokolová, Didaktický pohľad na morfe- matickú analýzu v slovenčine	305

DISKUSIE

J. Horecký, Poznámka k slovám typu <i>jedno- razový</i>	315
A. Škapincová — P. Odaloš, Korešpon- dencia slootovorných typov s časťou <i>-gate</i> a prí- ponou <i>-iáda</i>	318
R. Ondrejková, O pôvode názvu <i>Cigán</i> (<i>ci- gán</i>) a o význame jeho derivátov	323

SPRÁVY A RECENZIE

Jubileum doc. dr. Františka Ruščáka, CSc. J. Furdík	328
Súpis prác doc. Františka Ruščáka za roky 1970— 1990. L. Dvonč	330
Jozef Hrabovský a slovenčina. K. Palkovič KRÁL, A. — RÝZKOVÁ, A.: Základy jazykovej kultúry. D. Slančová — M. Sokolová	334
Sprístupnenie diela J. Fándlyho. M. Chadimová	337
Zborník na počesť slovinského jazykovedca Tineta Logara. R. Kuchar	339
Dictionary of American Regional English. G. Ba- rančoková	344

ROZLIČNOSTI

Sredec — zo Sredca — sredecký. J. Jacko	348
O kvantite a výslovnosti slov typu <i>hotelier</i> . J. Jacko	349

Juraj Šikra

SOCIOLINGVISTICKÝ VÝSKUM JAZYKOVÉHO VEDOMIA

V rámci široko zameraného projektu Slovenčina v súčasnej komunikácii (1989), ktorý si kladie za cieľ skúmať fungovanie slovenčiny v piatich oblastiach (jazyková situácia dnešnej slovenčiny, komunikačná kompetencia hovoriacich, jazykové vedomie hovoriacich, výskum postojov hovoriacich k jazyku a dialogická komunikácia), výskumný tím pracovníkov JÚĽS SAV¹ pripravil a uskutočnil koncom roku 1989 a začiatkom roku 1990 anketový prieskum zacielený na zisťovanie jazykového vedomia a komunikačnej kompetencie respondentov. Prieskum nebol orientovaný len na istú skupinu respondentov s určitým vyhraneným typom jazykového vedomia (o rôznych typoch jazykového vedomia porov. Techmeier, 1987, s. 9—10; Horecký, 1991), ale zahŕňal prakticky všetky jeho realizácie, pričom prevládali respondenti s bežným jazykovým vedomím.

Anketa predstavovala jednak typ všeobecného jazykového dotazníka, keďže v nej boli zastúpené otázky skoro zo všetkých jazykových rovín, jednak bola zameraná na široký okruh sociálne a generačne diferencovaných respondentov z celého Slovenska.² Keďže autorom ankety išlo pre-

¹ Na príprave a vyhodnotení ankety sa zúčastnili: J. Bosák, K. Buzássyová, J. Horecký, M. Nábělková, S. Ondrejovič, A. Oravcová, J. Šikra. Autori ankety ďakujú za pomoc pri štatistickom vyhodnotení pracovníkom Informačného centra SAV C. Belicovi a V. Benkovi, ako aj V. Kučerovej, pracovníčke JÚĽS SAV. Spôsob zostavenia ankety bol konzultovaný so psychologičkou J. Plichtovou a sociologičkou M. Čambalíkovou zo SAV, ako aj s odborníkmi na štatistické spracovanie (okrem uvedených pracovníkov s P. Bičanom), ktorým tiež patrí naša vďaka. Za pomoc a ochotu pri zabezpečení distribúcie a vyplňaní ankety ďakujeme aj našim kolegom — pracovníkom katedier slovenského jazyka filozofických a pedagogických fakúlt (v Bratislave, Nitre, B. Bystrici a v Prešove). Nie na poslednom mieste ďakujeme aj tým pracovníkom JÚĽS SAV, ktorí prispeli svojou radou a pomocou k čo najlepšiemu zostaveniu a vyhodnoteniu ankety.

² Pri ďalšom anketovaní sa však ráta aj so špecializovanými dotazníkmi zameranými na určité sociálne skupiny (spisovatelia, redaktori, študenti a pod.) s užšie vymedzenou jazykovou problematikou.

dovšetkým o zistenie skutočného, spontánneho jazykového vedomia, neočakávali sme, že získané výsledky vo všetkých anketových otázkach budú v zhode s teoretickými jazykovednými poznatkami alebo s požiadavkami jazykovej kodifikácie. Tento predpoklad súvisí aj s celkovým zameraním projektu, v ktorom dominuje snaha zistiť, ako respondenti hovoriaci zväčša podľa vlastného hodnotenia spisovne aspoň v niektorej komunikačnej situácii (v rodine, na pracovisku, s priateľmi a pod.) používajú túto (príp. inú) formu národného jazyka. Nie je tu na prvom mieste otázka primeranosti jazykových prostriedkov z hľadiska kodifikovanej spisovnej normy, hoci aj tomuto aspektu sa venuje pozornosť. Cieľom analýzy jednotlivých „problémových“ prípadov by malo byť na jednej strane zistenie príčin prípadných rozporov medzi živým jazykovým vedomím respondentov a jestvujúcou kodifikáciou (čo by mohlo slúžiť ako jeden z možných podkladov v preskriptívnych odporúčaniach), na druhej strane zachytenie postojov k niektorým novším jazykovým prostriedkom, ktoré nie sú ešte dostatočne ustálené v úze a aj kodifikácia (ak ich už zachytáva) poskytuje niekedy variantné možnosti. Anketový výskum môže prispieť k väčšej objektivizácii úsudkov o tom, ktorý z variantov je perspektívnejší. Zároveň sa tak vytvára určitá spätná väzba medzi jazykovedcami a bežnými používateľmi spisovnej slovenčiny, ktorá môže byť vhodným korigujúcim činiteľom pri niektorých jazykovedných rozhodnutiach (porov. Buzássyová, 1990, s. 16; Šikra, 1990, s. 107).

Vlastnej ankete predchádzal experimentálny dotazník, kde sme si na menšom počte respondentov (asi 70) overili vhodnosť otázok, spôsob ich formulácie a možnosti ich vyhodnotenia. Miesta, ktoré neboli v skúšobnom dotazníku celkom jasné alebo neboli zrozumiteľne formulované, sme spresnili, príp. časť otázok sme pozmenili. Po tomto overení sme zostavili konečnú verziu ankety.

Ako je to bežné v súčasných sociolingvistických výskumoch, anketa pozostáva z viacerých častí. Za základnými osobnými a sociálnymi charakteristikami respondenta (údaje o veku, pohlaví, ukončenom vzdelaní, pracovisku a sociálnom pôvode) nasleduje jazyková časť, ktorú tvorí výber otázok spojených so zvukovou, morfológickou, lexikálnou a čiastočne syntaktickou rovinou.

V ankete sú v zásade dva druhy jazykových otázok: 1. uzavreté otázky s niekoľkými možnosťami odpovedí, z ktorých si mohol respondent vybrať tú, ktorú považuje za najprimeranejšiu, napr. vo vete podčiarknuť (príp. zakrúžkovať) tvar, ktorý považuje za najvhodnejší (*Nový film získal dvoch Oscarov — dva Oscare — dva Oscary*); 2. otvorené otázky, kde respondent mal sám napísať slovo, príp. jeho tvar, ktorý sa mu zdal najvhodnejší

(napr. slová *časníčka*, *servírka*, *klientka*, *pacientka* vpísať vo vhodnom tvare do vety *Je tu veľa pekných...*).

V záverečnej časti dotazníka išlo o zisťovanie prístupu respondenta k dotazníku (jeho hodnotiacej „taktiky“), o údaje týkajúce sa miesta narodenia, bydliska, práce, o výber jazykových prostriedkov (spisovných, nespisovných, nárečových, príp. inojazyčných) v rôznych komunikačných situáciách (doma, na pracovisku, s priateľmi), ako aj o jeho znalosti iných jazykov, príp. námety na ďalší dotazníkový prieskum, ktoré sú závažné z hľadiska respondentov. Z vyše 1000 rozoslaných dotazníkov (vyplňaných v októbri 1989 až v marci 1990) sa vrátilo okolo 75 %, čo je podľa nášho názoru dostatočný počet na získanie pomerne reprezentatívneho obrazu o hodnotení jednotlivých jazykových javov. Zistené jazykové údaje sme potom výberovo (podľa závažnosti) usúvzťažnili s niektorými sociálnymi a jazykovozemepisnými údajmi, ktoré sa ukázali vecne aj štatisticky signifikantné.

Anketou sa zisťujú jazykové postoje a jazykové vedomie nositeľov spisovnej slovenčiny (ide o prvý rozsiahlejší pokus — čo sa týka počtu respondentov, ich sociálneho a generačného zloženia, územného pôvodu, ako aj počtu vytypovaných jazykových javov³). Výsledky ankety môžu mať význam prinajmenšom v dvoch rovinách: ide jednak o hodnotenie jednotlivých konkrétnych jazykových prostriedkov samotnými respondentmi a o vzťah hodnotenia k súčasnej kodifikácii, jednak poznatky a skúsenosti získané v tejto ankete možno ďalej využiť pri anketách podobného charakteru v budúcnosti, kde si bude treba overiť, resp. konfrontovať výsledky teoretického uvažovania s reálnym jazykovým vedomím nositeľov spisovnej slovenčiny (spomínaná spätná väzba).

Charakteristika respondentov ankety. — Dotazník (anketu) vyplnilo 757 respondentov. V prehľade uvádzame ich charakteristiku podľa veku, pohlavia, dosiahnutého vzdelania, pracoviska, pracovného zaradenia a sociálneho pôvodu.

Podľa veku možno respondentov rozdeliť do ôsmich skupín:

	celkový počet	%
1. do 14 rokov	6	0,8
2. 15—18 rokov	97	12,8
3. 19—24 rokov	224	29,6
4. 25—30 rokov	102	13,5

³ Z ďalších anketových výskumov tematicky blízkeho zamerania uskutočnených na Slovensku treba spomenúť napr. anketu D. Slančovej (1990), v ktorej sa skúmali postoje obyvateľov Prešova k (spisovnému) jazyku.

5. 31—40 rokov	164	21,7
6. 41—50 rokov	99	13,1
7. 51—60 rokov	40	5,3
8. 61 a viac rokov	20	2,6
chýbajúce údaje	5	0,7
<i>Pohlavie: muž</i>		
	345	45,6
žena	396	52,3
chýbajúce údaje	16	2,1
<i>Ukončené vzdelanie</i>		
1. základné	84	11,1
2. stredoškolské, príp. učňovské s maturitou	404	53,4
3. učňovské (bez maturity)	51	6,7
4. vysokoškolské — humanitné	106	14,0
5. vysokoškolské — nehumanitné	99	13,1
chýbajúce údaje	13	1,7
<i>Pracovisko</i>		
1. škola	356	47,0
2. priemyselný podnik	107	14,1
3. poľnohospodársky podnik	24	3,2
4. služby	47	6,2
5. inštitúcia (ústav)	62	8,2
6. redakcia	34	4,5
7. polit. orgány a orgány štát. správy	32	4,2
8. iné pracovisko	82	10,8
<i>Pracovné zaradenie</i>		
1. žiak	9	1,2
2. učeň	34	4,5
3. študent stredoškola	39	5,2
4. študent vysokoškola	188	24,8
5. robotník	83	11,0
6. pracovník v poľnohospodárstve	13	1,7
7. úradník	70	9,2
8. kultúrny pracovník	18	2,4
9. vedecký pracovník	31	4,1
10. riadiaci pracovník	40	5,3
11. redaktor	26	3,4
12. učiteľ	61	8,1
13. úradník	55	7,3
14. iné	75	9,9
chýbajúce údaje	15	2,0

(40 respondentov uviedlo dve, príp. viac konkretizácií pracovného zaradenia, napr. učiteľ a riadiaci pracovník, pracovník v poľnohospodárstve a riadiaci pracovník.)

<i>Rodinný pôvod</i>		
1. robotnícky	414	54,7
2. roľnícky	58	7,7
3. inteligencia	260	34,3
a) humanitná	94	12,4
b) iná	87	11,5
c) chýbajúce údaje	79	10,4
4. iný	13	1,7
chýbajúce údaje	12	1,6

Respondentov možno celkovo charakterizovať na základe uvedených údajov takto: nadpolovičná väčšina respondentov bola vo veku od 19 do 40 rokov (64,8 ‰), čiže z generačného hľadiska celkovo prevláda hodnotenie mladšej a strednej generácie. Medzi respondentmi mali miernu prevahu ženy (52,3 ‰), viac ako polovica respondentov mala ukončené stredoškolské vzdelanie (53,4 ‰), asi štvrtina (27,1 ‰) mala ukončené vysokoškolské vzdelanie. Hoci školu ako svoje pracovisko uviedlo 47 ‰ respondentov, z celkového počtu študenti, žiaci a uční tvorili 35,7 ‰ (pri ostatných išlo o učiteľov alebo iných pracovníkov školstva). Okrem študentov vysokoškolákov (24,8 ‰) ďalšie početnejšie skupiny predstavovali robotníci (11 ‰), technici (9,2 ‰), učitelia (8,1 ‰). Najviac respondentov pochádzalo z robotníckych rodín (54,7 ‰), asi tretina z rodín inteligencie (34,3 ‰), pomerne málo pochádzalo z roľníckych rodín (7,7 ‰).

Ďalšie údaje: najviac respondentov ankety sa narodilo a býva na západnom Slovensku (miesto narodenia: 44,1 ‰ — bydlisko: 52,8 ‰), menej na strednom Slovensku (32,5 ‰ — 26,7 ‰), najmenej boli zastúpení respondenti z východného Slovenska (18,9 ‰ — 16,1 ‰), príp. odinakiaľ — Čechy, Morava, zahraničie (3,6 ‰ — 3,3 ‰; chýbajúce údaje tvoria 0,9 ‰). Všeobecnú relevantnosť výsledkov ankety relativizuje istá miera vekovej, sociálnej a regionálnej nevyváženosti respondentov, ktorá vyplynula z našich obmedzených možností.

Pri hodnotení prístupu k ankete viac ako polovica respondentov (51,8 ‰) charakterizovala svoj prístup tak, že respondenti o svojich odpovediach rozmýšľali a usilovali sa nájsť (vybrať) tú možnosť, ktorá najviac zodpovedala ich jazykovému citu a jazykovej skúsenosti (aj keď neočakávali, že by mala byť vždy správna, spisovná). Prístup tejto najpočetnejšej skupiny respondentov zodpovedal osobitnému zameraniu ankety. Asi tretina respondentov (34,3 ‰) vyplňala anketu podľa vlastného sebahodnotenia spontánne, pričom respondenti nerozmýšľali o spisovnosti, nespisovnosti a pod. Len menšia časť respondentov (11,6 ‰) rozmýšľala o svojich odpovediach tak, že sa usilovala vybrať také slová (slovné tvary), vety, ktoré sú podľa nich spisovné (primerané, správne). Nazdávame sa, že porovnanie takto vyjadrených prístupov k ankete s konkrétnymi odpoveďami môže

taktiež priniesť niektoré zaujímavé pohľady na vzťah zámerov (príp. „nezámerov“) respondentov a vybraných jazykových prostriedkov.

S výsledkami hodnotení jednotlivých jazykových javov súvisiacimi s ďalšími osobnými, sociálnymi, príp. jazykovozemepisnými údajmi by chceli autori ankety oboznámiť čitateľov Slovenskej reči v niekoľkých článkoch. Pravda, treba tu mať na pamäti, že jazykové postoje a samotné jazykové vedomie, ako sú vyjadrené, resp. ako sa odrážajú aj v našej ankete, nie sú nerasty, ktoré stačí odhaliť a vydolovať, ale že ide o jazykovospoločenské vzťahy, ktoré sa stále menia, aby vyhovel požiadavkám situácie, v ktorej sa vyjadrujú (porov. Sociolinguistics, 2. zv., s. 1076).

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: Opis dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny a jeho podnety pre výskum jazykovej komunikácie. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zostavil J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1990, s. 9—19.

HORECKÝ, J.: Linguistic Consciousness and its Types. Human Affairs, 1, 1991, s. 37—48.

SLANCOVÁ, D.: Anketový prieskum postojov k jazyku. Slovenská reč, 55, 1990, s. 3—19.

Slovenčina v súčasnej komunikácii. Projekt. Jazykovedný časopis, 40, 1989, s. 105—110. Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society. Red. U. Ammon — N. Dittmar — K. J. Mattheier. Zv. 2. Berlin—New York, Walter de Gruyter 1988, 1912 s.

ŠIKRA, J.: Jazykové normy a ich odraz vo vedomí nositeľov jazyka. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zostavil J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1990, s. 101—107.

TECHTMEIER, B. a kol.: Tézy o jazykovej kultúre. Slovenská reč, 52, 1987, s. 3—15.

Klára Buzássyová

SOCIOLINGVISTICKÝ POHĽAD NA PRÍČINY KOLÍSANIA TVAROV MASKULÍN PODĽA ŽIVOTNÉHO A NEŽIVOTNÉHO SKLOŇOVANIA

Medzi ciele sociolingvistického výskumu, ktorý sa realizuje v Jazykovom ústave L. Štúra SAV, patrí aj výskum a opis komunikačnej kompetencie a jazykového vedomia. Komunikačná kompetencia hovoriacich sa chápe ako ich schopnosť používať jazyk (predovšetkým materinský) v súlade so súčasnou normou (normami) platnou pre každý jazykový útvar, resp. pre určitú komunikačnú situáciu. S komunikačnou kompetenciou úzko súvisí jazykové vedomie, ktoré sa niekedy chápe ako viac alebo menej vyvinutá schopnosť uvažovať o jazyku, schopnosť posudzovať primeranosť

a vhodnosť voľby jazykových prostriedkov (Techtmeier, 1987). Súčasťou opisu jazykového vedomia je potom zisťovanie miery znalostí kodifikovaných výrazových prostriedkov, ale aj zisťovanie tzv. neuralgických bodov jazykového vedomia, t. j. miest so značnou variabilnosťou používaných prvkov a možnými neistotami, ktoré existujú v jazykovom vedomí v rozličnej miere podľa typu vedomia. J. Horecký rozlišuje insitné (spontánne) vedomie, bežné jazykové vedomie, kultivované jazykové vedomie, teoretické jazykové vedomie (porov. Horecký, 1990, s. 114—115). Ako J. Horecký (1990, s. 145) ukázal, niektoré neuralgické body vytýčil už E. Pauliny (1964) pri výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Je medzi nimi aj kolísanie tvarov substantív označujúcich zvieratá v nominatíve a akuzatíve plurálu, napr. *medvede* — *medvedi*, teda kolísanie v rámci gramatickej (morfologickej) kategórie životnosti.

Naše východiskové uvažovanie bolo determinované niekoľkými skutočnosťami.

1. V základných gramatických opisoch a v špeciálne na túto tému zameraných štúdiách (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 74; Sabol, 1967; Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 155—157; Miko, 1974; Oravec — Bajziková — Furdík, 1984, s. 38, 61—62; Dvonč, 1984, s. 39—42) existujú medzi jednotlivými autormi v interpretácii tejto kategórie popri zásadnej zhode aj jemné, ale nie nezávažné rozdiely, a to najmä pri interpretovaní javov s možným štylistickým dosahom.

2. Rozdiely v hodnotení jednotlivých tvarov ako reprezentantov kategórie životnosti maskulín u lingvistov (a teda v teoretickom jazykovom vedomí) môžu byť spôsobené tým, že hovorovosť sa nechápe vždy rovnako. V Slovenskej gramatike (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 156) sa hovorová reč chápe v protiklade k spisovnému jazyku. V iných dielach slovenskej lingvistiky približne od konca 60-tych rokov (napr. v Slovníku slovenského jazyka) prevažuje chápanie hovorovosti v rámci spisovnosti. V súčasnosti sú pojmy a termíny hovorovosť, hovorový štýl, hovorová slovenčina predmetom diskusie (porov. napr. Bosák, 1984, 1990; Buzássyová, 1989, s. 115—117). Vo vzťahu k našej téme to značí, že keď sa niektoré tvary životného skloňovania názvov zvierat a vecí hodnotia ako hovorové, nemusí byť táto kvalifikácia jednoznačná.

3. Problémovosť či neuralgické miesto pri interiorizácii kategórie životnosti maskulín u používateľov jazyka možno vidieť v istom nesúlade medzi výsledkami teoretickej reflexie tejto kategórie, medzi lingvistickými opismi, ktoré — i keď v nerovnakej miere a s nerovnako silným akcentovaním — prinášajú informácie aj o využívaní tvarov životného a neživotného skloňovania na štylistické ciele (čo zásadne vytvára živnú pôdu na rešpektovanie variantného používania tvarov), a medzi istou jednostrannosťou

jazykovovýchovnej praxe. Prevládajú najmä nápravnýchovné príspevky, ktoré pranierujú porušovanie platnej kodifikácie v skloňovaní zvieracích mien v pluráli podľa neživotných vzorov, lebo tu sa kodifikácia porušuje najčastejšie. Tieto príspevky sa zväčša nedotýkajú štylistického dosahu kategórie životnosti, lebo tam sa problémy nepredpokladajú. O tom, že tu istý problém existuje, svedčia postoje k jazyku niektorých spisovateľov ako prestížnych nositeľov jazyka s aktívnym vzťahom k jazyku, ktorí (zrejme nerozlišujú medzi prirodzenou živostou a gramatickou životnosťou) kodifikáciu v oblasti kategórie životnosti chápu ako isté násilenstvo na jazyku, a na druhej strane postoje niektorých lingvistov, ktorí spisovateľom vyčítajú neovládanie normy, resp. kodifikácie v oblasti kategórie životnosti, najmä v skloňovaní názvov zvierat. Takéto protirečivé postoje možno sociolingvisticke interpretovať ako divergenciu medzi individuálnym jazykovým vedomím niektorých používateľov jazyka a spoločenskými vzormi rečového správania. Prikladom postoja spisovateľa, ktorý sa vnútorné nestotožňuje s kodifikáciou regulujúcou fungovanie kategórie životnosti v spisovnej slovenčine bol prozaik A. Bednár; porov. jeho ironicky mienené slová: „Veľmi radi všeličo zneživotňujeme, naučili sme sa to už, zneživotnili sme už, zdá sa, celú živočíšnu ríšu, celkom veselo by sme si už mohli zneživotňovať aj ľudskú“ (Ako sme sušili bielizeň, 1982, s. 173; porov. aj náš pokus o sociolingvistickú analýzu tohto diela — Buzássyová, 1988, 1989). Negatívny jazykový postoj k neživotnému skloňovaniu v prípadoch typu *Psy vodiť do parku je zakázané!* vyjadril i básnik V. Turčány (počas diskusie o našej prednáške venovanej citovanej sociolingvistickej analýze diela A. Bednára). Ako príklad z postojov jazykovedcov možno uviesť kultúrno-výchovne zacielenú publikáciu F. Kočiša *Slovenčina moja* (1990, s. 20), ktorá je určená najmä žiakom a učiteľom základných škôl, ale aj širšiemu adresátovi: „Ako občas zisťujeme, túto zákrutu (t. j. skloňovanie zvieracích podstatných mien — K. B.) doteraz nezvládli nielen mnohí žiaci, ale ani mnohí dospelí, dokonca ani spisovatelia, ktorí píšú knihy či rozprávky pre deti o zvieratách.“ Aj keď nepreceňujeme konfliktnosť spomenutých postojov, môže byť užitočné zaznamenať ju v rámci sociolingvistického pohľadu na danú problematiku.

Skôr, než sa budeme zaoberať vyhodnotením otázok sociolingvistickej ankety zameraných na zisťovanie toho, ako je kategória životnosti maskulín interiorizovaná vo vedomí používateľov jazyka, spomenieme tie momenty z lingvistických opisov tejto kategórie, ktoré signalizujú kolísanie tvarov, a teda aj možnosť váhania pri výbere vhodného tvaru.

Pri opise (morfologickej) kategórie životnosti sa zhodne konštatuje, že v rámci mužských podstatných mien sa vyčleňujú mená živých bytostí (zvierat a osôb), ktoré majú oproti ostatným maskulínam osobitné formálne

znaky aj vo vlastnom skloňovaní: spoločný tvar v genitíve a akuzatíve singuláru, osobitný tvar v datíve singuláru. Ostatné substantíva sa chápu ako neživotné. Pri nich je homonymný akuzatív sg. s nominatívom sg. Zvieracie mená majú tvary plurálu rovnaké s neživotnými menami, napr. *prvé zastrelené havrany, zajace*. Iba slová *pes, vták, vlk* majú dubletné tvary: *psy/psi, vtáci/vtáky, vlci/vlky*. Ako životné sa ponímajú zvieracie mená v množnom čísle len pri obraznom použití, v nadávkach a pri zosobnení v bájkach a rozprávkach (Oravec — Bajzíkova — Furdík, 1984, s. 38).

V Morfológii slovenského jazyka (MSJ; 1966, s. 74) je prítomný stylistický moment v tom, že používanie životných tvarov zvieracích mien v pluráli sa uvádza do súvislosti s hovorovosťou a s nárečovou (regionálnou) príslušnosťou hovoriacich. Citujeme doslova: „V niektorých nárečiach majú všetky zvieracie podstatné mená mužského rodu životné skloňovanie v jednotnom i množnom čísle. Odtiaľ prenikajú životné tvary v pluráli aj do spisovných jazykových prejavov niektorých používateľov (najmä v hovorovom jazyku), napr. *videl dvoch medveďov, zastrelili viacerých jeleňov*.“ V Slovenskej gramatike (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 156—157) sa definujú a podrobne dokladajú jazykové javy animizácie (zoživotňovania) aj depersonifikácie (odosobňovania). Práve v prípade animizácie E. Pauliny rozlišuje životné tvary substantív ako súčasť spisovného jazyka, napr. aritmetické pojmy — *napísať činiteľa, násobiteľa* ... oproti tvarom hovorovej reči: *menám stromov — sľali bučka, menám húb — nájsť dubáka, menám karát — mať dolníka*. Prenášanie mien osôb na neživé predmety — depersonifikáciu prejavujúcu sa prechodom od životných mien k neživotným ilustrujú príklady typu *čítať v Bojovníku/v Bojovníkovi*, *mená sviatkov*, napr. *o Michale* a i. Autori vysokoškolskej učebnice (Oravec — Bajzíkova — Furdík, 1984, s. 38; 61—62) obohacujú tieto prípady o novú významovú skupinu: „Názvy akcií, súťaží, cien sa používajú v akuz. sg. s osobnými príponami — *získať Zlatého slávika*.“ O plurálových tvaroch sa autori nezmieňujú.

Z bádateľov, ktorí zdôrazňujú možnosť dosahovať pomocou tvarov kategórie životnosti stylistickú diferenciáciu jazykových prejavov, treba spomenúť J. Sabola a F. Miku. J. Sabol (1967, s. 9—13) poukázal na to, že pri dvojtvoroch *psy/psy, vlci/vlky, vtáci/vtáky* výber tvaru ovplyvňuje stylistický faktor: v hovorovom a umeleckom štýle prevládajú tvary podľa životného skloňovania, v publicistickom a odbornom štýle tvary podľa neživotného skloňovania. F. Miko (1974), ktorý zdôraznil významovú zmenu ako rozhodujúcu príčinu kolísania tvarov kategórie životnosti a prehľbil poznatky o animizácii aj o depersonifikácii, robí zreteľný rozdiel medzi stylistickým využívaním kategórie životnosti (napr. životné tvary zvieracích mien v nadávkach: *vy medvedí neohrabaní* alebo v poetizmoch: *Zleteli*

orli z Tatry . . .) a medzi dubletami, ktoré „nemajú vykryštalizovanú funkciu. Pociťujú sa jednak ako dialektizmy a jednak ako zjavná chyba proti spisovnej norme, napr. *kúpil dvoch volov, koňov*“ (s. 51). Mikovo stanovisko pokladáme za adekvátne najmä v tom, že fungovanie kategórie životnosti vidí ako živý jav rozvíjajúci sa v oboch smeroch: jednak sa životné názvy využívajú druhotne na pomenovanie zvierat a vecí a nadobúdajú viac alebo menej príslušné neosobné alebo neživotné tvary (typ *činiteľa/činitele*), jednak pribúdajú prípady zosobňovania zvieracích a neživotných mien, ktoré sa využívajú na štylistické ciele. Kolísanie a dubletnosť tvarov, ktoré takto vznikajú, netreba podľa F. Mika pokladať za nedostatok spisovnej normy. Sú v jednom prípade nevyhnutným medzistupňom vývinu, v iných prípadoch zjemnením výrazových prostriedkov jazyka. Za závažné pokladáme aj autorovo upozornenie, že keď sa pomenovanie osoby stáva označením vecí, očakávanú zmenu životného skloňovania na neživotné netreba násilne predbiehať. Vývin tu musí ísť cez prax samých používateľov. So zmyslom tohto upozornenia je v súlade mienka L. Dvonča (1984, s. 40): „Krajné stanovisko, ako keby takéto pomenovania hneď alebo veľmi skoro po získaní nového významu nadobudli skloňovanie podľa neživotných podstatných mien mužského rodu, nezodpovedá skutočnosti.“

Ak sledujeme fungovanie tvarov substantív životného a neživotného skloňovania v textoch rozličných štýlov, resp. komunikačných sfér, môžeme potvrdiť adekvátnosť Sabolových a Mikových zistení. Napr. v televíznych prírodopisných seriáloch ako textoch odborného-popularizačného štýlu sa pri názvoch zvierat stretávame dôsledne s používaním plurálových tvarov neživotného skloňovania (napr. v nom. aj akuz. *leguány, bociany* a pod.). V našom pokuse o sociolingvistickú analýzu diela A. Bednára *Ako sme sušili bielizeň* (Buzássyová, 1988) sme poukázali na novšie prípady zneživotňovania uplatňujúce sa najmä v odbornej sfére (napr. *Naše zajace sú najlepšie z lepšova tele chovu*) a na negatívny jazykový postoj autora k tomuto javu. V dielach niektorých iných spisovateľov známych svojím kultivovaným jazykom (L. Balleka, P. Jaroša) sme našli pekné príklady na využívanie animizujúcich aj zneživotňujúcich podôb zvieracích mien ako štylistického prostriedku. Nepokladáme napr. za náhodný, lež za zámerne použitý neživotný tvar substantíva *pes* v názve románu P. Jaroša: *Psy sa ženía* (1990), v ktorom sa v satiricko-grotesknej polohe opisuje odľudštenie hlavného hrdinu a jeho premena na psa. V texte diela sa používajú obidva tvary *psi/psy* ako štylisticky dištinktívne jednotky.

Na skúmanie toho, ako je v jazykovom vedomí respondentov interiorizovaná kategória životnosti maskulín a aká je ich komunikačná kompetencia v tejto oblasti, bola v našej sociolingvistickej ankete (porov. úvodný článok J. Šikru) určená jedna zložená úloha typu zatvorenej otázky (úloha

č. 13). Respondenti mali vo výpovediach obsahujúcich neživotné i životné tvary maskulín podčiarknuť z dvojice, príp. z trojice tvarov ten tvar, ktorému dávajú prednosť. Ide o nasledujúce diagnostické vety:

Psov — psy vodiť do parku je zakázané.

V pondelok začali predávať kapre — kaprov — kapry.

Prosím si dvoch miláčikov — dva miláčiky.

Nový film získal dvoch Oscarov — dva Oscare — dva Oscary.

Každá z viet reprezentuje jednu oblasť pôsobnosti kategórie životnosti maskulín. Dvojtvary *psi/psy* v pl. patria medzi kodifikované výnimky — poznatok o nich si osvojujú žiaci už v základnej škole. Diagnostickou vetou však sledujeme aj to, ako je v jazykovom vedomí interiorizovaná tendencia k zoživotňovaniu (animizácii) ako znak hovorovosti. Aj keď sa tendencia k animizácii aj jej opak, tendencia k depersonifikácii uplatňujú v istých štýloch, resp. v istých komunikačných sférach a vety v ankete nie sú zasadené do kontextu, a preto na štylistický dosah toho-ktorého tvaru z nich bezprostredne nemožno usudzovať, možno si predstaviť konkrétnu komunikačnú situáciu a komunikačno-pragmatické dôvody, ktoré môžu napr. hovoriaceho pochádzajúceho z mesta neuvedomene, spontánne viesť pri vete *Psov — psy vodiť do parku je zakázané* k výberu tvaru životného skloňovania. Do preferencie životného skloňovania sa tu môže premietnuť mimojazyková skúsenosť, že k psom chovaným v bytoch (panelových domov) majú ich majitelia intímny vzťah, neraz ich vnímajú ako členov rodiny. Čiže nie čisto jazykové, ale skôr psychologické okolnosti sú „priaznivé“ na použitie tvaru životného skloňovania *pes* v danej výpovedi. Na druhej strane uvedený dôvod môže byť v protirečení so žánrom komunikačného aktu príkaz, upozornenie na tabuli (ako pragmatickým momentom) — zvyčajná a vyžadovaná je tu forma spisovného vyjadrenia charakteristická pre oficiálny, úradný styk, t. j. skôr neosobná, bez intimizovania, a teda aj bez animizovania.

Lexéma a tvar slova *kapor — kapry* zastupuje charakteristickú oblasť pôsobnosti kategórie životnosti maskulín — kodifikáciou (a normou) vyžadované skloňovanie zvieracích mien v pluráli podľa neživotných vzorov. Kolísanie tvarov, a teda istý problém môže toto pomenovanie predstavovať svojím zakončením (niektoré pádové tvary slov zakončených na *-ál, -ár, -ol, -or* si treba osvojovať osobitne). Kolísanie existuje nielen v akuzatíve, ale aj v nominatíve plurálu.

Dve ďalšie vety reprezentujú sféru odosobňovania, depersonifikácie. Pri slovnom tvare a lexii *miláčik* vo význame „druh mliečneho výrobku pre malé deti“ ide o pomenovanie, ktoré vzniklo prenesením názvu osoby

na označenie veci. Tvar slova a lexii *Oscar* sme zaradili do ankety najmä pre jestvujúce upozornenie o kolísaní plurálových tvarov (Ríšová, 1983).

Štatistické vyhodnotenie našej sociolingvistickej ankety sme robili tak, že najprv sme zvažovali, ktoré z osobných a sociálnych (demografických) charakteristík respondentov v ankete prichádzajú do úvahy ako parametre, s ktorými výber životného alebo neživotného skloňovania skúmaných substantív hypoteticky je, resp. môže byť v istej korelácii, závislosti. Vzali sme do úvahy:

1. príslušnosť respondentov k trom základným skupinám slovenských nárečí ako parameter regiónu (z viacerých sem patriacich parametrov — miesto narodenia, miesto, kde respondent prežil väčšinu života, miesto, kde pracuje — sa v štúdií obmedzujeme na jeden parameter: miesto, kde respondent prežil väčšinu života; je to možné vďaka tomu, že hodnoty podľa všetkých zemepisných parametrov boli veľmi blízke);

2. vzdelanie — najmä protiklad základného a stredoškolského vzdelania oproti vysokoškolskému vzdelaniu; pri respondentoch s vysokoškolským vzdelaním sme ešte rozlišovali vzdelanie humanitného a nehumanitného (t. j. technického alebo prírodovedného) smeru, čím sa overovalo, či respondenti s nehumanitným vzdelaním nepreferujú väčšmi neživotné skloňovanie skúmaných substantív ako dôsledok sugescie odbornej literatúry, v ktorej prevažuje tendencia skloňovania substantív patriacch do pôsobnosti kategórie životnosti podľa neživotných vzorov.

Na relevantnosť parametra regionálnej príslušnosti respondentov ako potenciálne ovplyvňujúceho fungovanie kategórie životnosti maskulín u používateľov slovenčiny usudzujeme aj z poznatkov o vývine tejto kategórie v slovenskom jazyku, resp. v základných skupinách slovenských nárečí, ako ich podáva R. Krajčovič (1988, s. 84—85; 99—101). Z morfológického zväzku Atlasu slovenského jazyka (ASJ) II (Štolc, 1978; Komentáre s. 59) sa môžeme dozvedieť, že v nom. pl. zvieracích mien forma *-i* (*medvedi* a modifikácie) je prakticky na celom západnom Slovensku a okrem toho ju majú ostrovčeky na východnom Slovensku v juhozáp. Zemplíne; formu *-e* (*medvede*, resp. *medvedze*) má celé stredné Slovensko a prevažná časť východného Slovenska. Špeciálne pre kategóriu životnosti maskulín nie je však ASJ v dostačujúcej miere preukazný, lebo sa v ňom nezaznamenávali údaje o tvaroch akuz. pl. Vhodné príklady sme nenašli ani v lexikálnom zväzku atlasu.

O korelácii každého z vyššie spomenutých parametrov s formami kategórie životnosti maskulín v súčasnej spisovnej slovenčine možno vysloviť istú hypotézu, ktorá sa zhodnotením výsledkov sociolingvistickej analýzy potvrdí alebo nepotvrdí.

Hypotéza o parametri regionálnej príslušnosti: Východoslováci nemajú

problémy s osvojovaním si kodifikovaných tvarov zvieracích mien v pluráli (podľa stavu v strednej slovenčine a v spisovnom jazyku), lebo z domáceho nárečového základu im spravidla nič nenáležitého neinterferuje. Možno však vysloviť otázku, ako pôsobí unifikovanosť pádových tvarov v plurálovej paradigme v nárečiach východoslovenského regiónu v jazykovom vedomí Východoslovákov. Stredoslováci majú predpoklad mať kategóriu životnosti interiorizovanú adekvátne už zo svojho nárečového základu. Západoslováci majú problémy s osvojovaním si kodifikovaných tvarov, preferujú totiž životné skloňovanie názvov zvierat a vecí tam, kde kodifikácia vyžaduje neživotné skloňovanie.

Hypotéza o parametri vzdelania: Ak je kategória životnosti maskulín interiorizovaná vo vedomí hovoriacich (respondentov) adekvátne v celej komplexnosti jej pôsobenia v slovenčine, respondenti by mali mať vyvinutý jazykový cit aj pre štylistické účinky tejto kategórie. Zmysel pre štylisticky diferencované používanie tvarov kategórie životnosti sa však nedá dokázať metódou ankety, lež iba analýzou písaných textov, príp. analýzou súvislých hovorených komunikátov. Anketa môže poskytnúť iba relatívne hrubý, približný obraz o tom, aký je v porovnaní s inými podiel tých respondentov, ktorí uznávajú správnosť dvoch či viacerých variantov ako potenciálny základ štylistickej diferenciácie. Anketa by mohla dať odpoveď na otázku, do akej miery respondenti vedia alebo nevedia, že niekedy je možnosť výberu medzi dvoma alternatívnymi tvarmi, a či tento poznatok závisí od stupňa vzdelania respondentov.

Hypotéza o vplyve lexikálneho významu, resp. typu nominácie na realizáciu kategórie životnosti: Je možné, že u respondentov budú rozdiely nielen medzi tvarmi názvov zvieracích mien oproti tvarom depersonifikovaných názvov vecí, ale je pravdepodobný rozdielny výsledok pri uprednostňovaných plurálových tvaroch lexie *miláčik* (očakávame prevažne neživotné skloňovanie) oproti substantívu *Oscar* (očakávame prevahu životného skloňovania).

Vyhodnotenie sociolingvistickej ankety v jej časti týkajúcej sa toho, ako je v jazykovom vedomí respondentov interiorizovaná kategória životnosti maskulín, prinieslo tieto výsledky: V diagnostickej vete *Psov — psy vodiť do parku je zakázané*, kde kodifikácia pripúšťa v pl. dvojtvary a v MSJ (1966, s. 74) sa uvádza, že tvary podľa životných substantív sú bežnejšie, anketa tento výsledok potvrdzuje. Parameter nárečovej (regionálnej) príslušnosti sa pritom neukázal ako taký, ktorý by výraznejšie ovplyvňoval výsledné údaje, aj keď istý rozdiel u respondentov zo stredného Slovenska oproti respondentom z dvoch ďalších regiónov je registrovateľný. Keďže sa pri anketovom výskume nepodarilo získať rovnomerné zastúpenie respondentov z troch slovenských regiónov (podľa bydliska zo

západ. Slovenska je 52,8 % respondentov, zo stred. Slovenska je 26,7 % respondentov, z východ. Slovenska je 16,1 %), berieme tento fakt do úvahy; výsledky treba podľa toho chápať ako majúce iba relatívnu platnosť. Skreslenie, ktoré z nerovnomerného zastúpenia respondentov vyplýva, sa do značnej miery eliminuje tým, že uvádzame percentuálne zastúpenie respondentov uprednostňujúcich istý tvar nie alebo nielen s ohľadom na iné hodnoty toho istého parametra (v riadku tabuľky), ale údaje zo štatistických tabuliek predstavujúce „súradnicovú parametrizáciu“, teda súčasne zohľadnenie hodnôt z riadkov aj zo stĺpcov. Napríklad z celkového počtu respondentov 709 (= 100 %), ktorí pozitívne reagovali na vetu *Psov — psy vodiť do parku je zakázané*, 499, t. j. 70,4 % respondentov uprednostňuje tvar životného skloňovania *psov*, 191, t. j. 26,9 % respondentov preferuje podobu *psy*, 19, t. j. 2,7 % respondentov uznáva obidve podoby ako variantné. Z počtu 499 bolo 248, t. j. 49,7 % zpsl., 145, t. j. 29,1 % strsl., 94, t. j. 18,8 % vsl. respondentov, ktorí preferujú podobu *psov*. Z hľadiska súčasného ohľadu na hodnoty v riadkoch aj v stĺpcoch uvedené absolútne počty 248 — 145 — 94 predstavujú 72,5 % všetkých Západoslávov, 62,5 % všetkých Stredoslávov a 79,7 % všetkých Východoslávov, ktorí preferujú v diagnostickej vete životnú podobu substantíva, teda formu *psov*. Neživotnú podobu *psy* uprednostňuje 24,6 % všetkých Západoslávov, 34,1 % všetkých Stredoslávov a 19,5 % všetkých Východoslávov. Medzi respondentmi preferujúcimi životné skloňovanie Stredoslávci predstavovali najnižšie percentuálne zastúpenie (62,5 %), medzi respondentmi preferujúcimi neživotné skloňovanie Stredoslávci predstavovali najvyššie percento (34,1 %). Obidve podoby ako vhodné uznáva 2,9 % všetkých Západoslávov, 3,4 % všetkých Stredoslávov, 0,8 % všetkých Východoslávov.

Kvantifikácia na základe vzdelania priniesla výsledky, z ktorých vyplýva, že na výber životného alebo neživotného skloňovania slova *pes* (*psi* — *psy*) stupeň vzdelania nemá výraznejší dosah. Napr. formu akuz. pl. *psov* uprednostnilo 67,5 % všetkých respondentov so základným vzdelaním, 69,1 % všetkých maturantov, 79,2 % všetkých respondentov učňov, 77,3 % všetkých respondentov s vysokoškolským humanitným vzdelaním, 67,4 % všetkých vysokoškolákov s nehumanitným vzdelaním. Predpoklad, že vysokoškoláci s nehumanitným vzdelaním by mohli dávať vo väčšej miere prednosť neživotnému skloňovaniu príslušných substantív, sa potvrdzuje iba v malom náznaku. Porov. rozdiel medzi VŠ humanitnými a VŠ nehumanitnými pri preferencii tvaru *psov* — 77,3 % : 67,4 %, pri preferencii tvaru *psy* — 20,6 % : 29,3 %.

Pri lexikálnej jednotke a slove *kapor* je zaujímavé to, že percento respondentov uprednostňujúcich životné skloňovanie, a teda v akuz. pl. podobu

kaprov (vo vete *V pondelok začali predávať kaprov*), sa pohybuje okolo 50 % vo všetkých regiónoch Slovenska — 51,3 % zpsl., 49,0 stsl., 62,5 % (!) vsl. respondentov (predpokladáme, že toto vyššie percento východoslovenských respondentov môže súvisieť s unifikovanou pádovou príponou vo vsl. nárečiach). Pokladáme za pochopiteľné a zákonité, že z respondentov, ktorí uprednostnili podobu *kapre*, najväčšie percento predstavujú Východoslováci (35,5 % zpsl., 33,8 % stsl., 37,5 % vsl. respondentov). Kodifikovanú podobu *kapry* uprednostnilo najnižšie percento respondentov — 11,6 % zpsl., 17,2 % stsl., 0,0 % vsl. Pritom z tých respondentov, čo uprednostňujú podobu *kaprov*, 52,8 % pristupovalo k dotazníku spontánne, 51,7 % sa rozhodovalo podľa svojho jazykového citu, 39,8 % sa rozhodovalo tak, aby zvolili spisovný výraz. Z tých respondentov, čo uprednostnili podobu *kapre*, 37 % uviedlo tvar, ktorý sa im vybavil spontánne, 39,8 % pokladalo zvolený tvar za spisovný, 34,5 % sa rozhodovalo podľa svojho jazykového citu. Percentuálne hodnoty respondentov, ktorí uprednostnili kodifikovanú podobu *kapry*, sú vo všetkých položkách podstatne nižšie: 9,4 % sa rozhodovalo spontánne, 19,3 % sa rozhodlo pre tvar *kapry* ako spisovný výraz, 12,2 % sa rozhodlo podľa jazykového citu. Uvádzame tabuľku usúvzťažňujúcu tvary akuz. pl. slova *kapor* s parametrom 'vzdelanie'. V riadku, v ktorom je percentuálne zastúpenie kodifikovanej podoby, najvyššie percento predstavujú respondenti s vysokoškolským vzdelaním humanitného smeru:

<i>kapor</i>	vzdelanie					
tvary akuz. pl.	základ.	maturita	učňov.	humanit.	nehumanit.	spolu
-e	42,7 %	37,6 %	34,0 %	29,1 %	38,1 %	267 36,8 %
-ov	45,1 %	50,5 %	54,0 %	52,4 %	49,5 %	365 50,3 %
-y	11,0 %	10,4 %	12,0 %	17,5 %	11,3 %	85 11,7 %
-e/-ov	1,2 %	1,0 %	0 %	0 %	0 %	5 0,7 %

Pri lexii *miláčik* vo význame „mliečny výrobok“ sa potvrdila naša hypotéza o vplyve lexikálneho významu, ale ešte väčšmi o vplyve typu nominácie na realizáciu kategórie životnosti — t. j. očakávaná prevaha tvarov neživotného skloňovania, pričom rozdiely spôsobené regionálnou príslušnosťou respondentov ani rozdiely podľa stupňa vzdelania nie sú nijako výrazné. Predpokladáme, že pri uprednostňovaní tvaru neživotného skloňovania respondentov všetkých vzdelanostných kategórií rozhoduje chápanie výrobku ako veci, pričom kvalifikačné pomenovanie *miláčik* založené na motíve „niečo milého“, „niečo obľúbeného“ hovoriaci v tomto prípade vnímajú ako etiketu, nálepku. Etiketový a metaforický charakter názvu predstavuje v komunikácii zrejme silnejší faktor ako to, že pomenovanie *miláčik* v primárnom význame stojí zvyčajne v referenčnom vzťahu k živým bytostiam (častejšie k osobám, menej často k zvieratám). Kategória životnosti sa teda nerealizuje len v závislosti od lexikálneho významu istého stupňa zovšeobecnenia (osoba, zviera, vec a vzájomné prenášanie názov z jednej kategórie do druhej; porov. Miko, 1974, s. 48; Dvonč, 1984, s. 40), ale aj od typu nominácie, do hry vstupuje aj onomaziologický činiteľ. Podľa nášho názoru nielen význam veci, ale aj etiketový charakter názvu *miláčik* je príčinou toho, že názov *miláčik* vo význame „mliečny výrobok“ skloňujeme ako neživotné meno. Väčšina respondentov uprednostnila pri tejto lexii neživotné skloňovanie.

Konkrétne kvantitatívne výsledky sú takéto: Z celkového počtu 730 respondentov (= 100 %), ktorí reagovali na vetu *Prosím si dvoch miláčikov — dva miláčiky*, 520 respondentov, t. j. 71,2 %, uprednostňuje tvar *dva miláčiky*, 200 respondentov, t. j. 27,2 %, uprednostňuje tvar *dvoch miláčikov*, iba 10 respondentov, t. j. 1,4 %, uznáva možnosť použiť obidve podoby ako varianty. Usúvzťažnenie uprednostnených tvarov s parametrom „miesto, kde respondent prežil väčšinu života“ je takéto: Z počtu 522 respondentov, ktorí dávajú prednosť neživotnému skloňovaniu *dva miláčiky*, percentuálne zastúpenie v jednotlivých regiónoch predstavuje 70,4 % všetkých Západoslávov, 74,5 % všetkých Stredoslávov, 67,5 % všetkých Východoslávov. Pri 202 respondentoch, ktorí uprednostňujú životné skloňovanie *dvoch miláčikov*, je percentuálne zastúpenie 28,2 % zpsl., 23,8 % stsl., 31,7 % vsl. respondentov. Pri 10 respondentoch, ktorí uznávajú obidve formy ako variantné, je percentuálne zastúpenie v regiónoch 1,4 % zpsl., 1,7 % stsl., 0,8 % vsl. respondentov.

Korelácia uprednostnených tvarov neživotného a životného skloňovania slova *miláčik* so skupinami respondentov podľa stupňa vzdelania je predstavená v nasledujúcej tabuľke.

<i>miláčik</i>	vzdelanie					
tvary akuz. pl.	základ.	maturita	učňov.	humanit.	nehumanit.	spolu
-y	69,5 ‰	72,8 ‰	60,8 ‰	71,2 ‰	71,7 ‰	520 71,2 ‰
-ov	29,3 ‰	25,9 ‰	39,2 ‰	27,9 ‰	25,3 ‰	200 27,4 ‰
-y/-ov	1,2 ‰	1,3 ‰	0 ‰	1,0 ‰	3,0 ‰	10 1,4 ‰

Ako vidno, percentuálne zastúpenie v jednotlivých vzdelanostných skupinách je pomerne vyvážené.

Substantívum *Oscar* vo význame „prestížna filmová cena, ocenenie“ sa nezriedka používa aj v množnom čísle, lebo jedno filmové dielo môže dostať aj viac takýchto ocenení symbolizovaných pozlátenými soškami (napr. v kategóriách cena za najlepší film, za najlepšiu réžiu, za najlepší ženský herecký výkon v hlavnej úlohe a pod.). Do sociolingvistickej ankety sme zaradili úlohu s týmto pomenovaním preto, lebo názvy akcií, súťaží, cien predstavujú v našej mimojazykovej skutočnosti relatívne novší jav. O kolísaní skloňovania názvu *Oscar* v množnom čísle *dostať dva Oscary* — *dostať dvoch Oscarov* písala E. Rísová (1983). Tvar akuz. pl. podľa životného skloňovania hodnotí jednoznačne ako nespisovný argumentujúc tým, že keďže ide o prenesenie rodného mena na pomenovanie neživého predmetu, spisovný tvar množného čísla v nom. aj akuz. pl. má zodpovedať neživotnému skloňovaniu — *dva Oscary*.

Ak sme v našej hypotéze očakávali pri názve *Oscar* prevahu životného skloňovania, opierali sme ju o predpoklad, že lexia *Oscar* vo význame „cena, ocenenie“ reprezentuje v rámci sféry depersonifikácie typ pomenovania, pri ktorom sa stále živo pocífuje metaforickosť nominácie. Preto si takéto pomenovania ponechávajú dlhšie svoje pôvodné životné skloňovanie. K živosti (nezotretosti) metaforickosti názvu *Oscar* môže podľa nášho názoru prispievať aj fakt, že ide o propriálne meno (porov. *omylom dostal dvoch čiernych Petrov*) a že „cena, ocenenie“ nie je z kategórie klasických významov „vecí“, predmetov. Je to prechodný názov, kde

prenesený význam možno chápať v abstraktnejšej polohe ako typ signifikatívno-denotatívneho významu. Vyjadrením tejto prechodnosti je na morfolologickej rovine dubletnosť tvarov životného a neživotného skloňovania, príp. dlhšie zachovávanie životného skloňovania ako objektívne jestvujúce v spisovnej norme, ktorú by kodifikácia mala odrážať.

Výsledky ankety potvrdili platnosť našej hypotézy — prevahy uprednostňovania životného skloňovania lexie *Oscar* vo vete *Nový film získal dvoch Oscarov* — na základe typu nominácie. Nepotvrdilo sa, že by výber tvarov životného alebo neživotného skloňovania pri tomto názve ovplyvňoval parameter regionálnej príslušnosti respondentov ani parameter „stupeň vzdelania“. Porov. konkrétne kvantitatívne výsledky: Zo 728 respondentov (= 100 %) 565, t. j. 77,6 %, uprednostnilo tvar *dvoch Oscarov*, 32, t. j. 4,4 %, preferuje podobu *dva Oscare*, 126, t. j. 17,3 % respondentov preferuje podobu *dva Oscary*; 1 respondent uznáva možnosť dvojtvarov *Oscarov/Oscare*, 4 respondenti, t. j. 0,5 %, pokladajú za správne varianty *Oscarov/Oscary*. Z hľadiska „miesta, kde (respondent) prežil väčšinu života“ z počtu 565 respondentov, ktorí uprednostňujú životné skloňovanie, ide o 75,6 % všetkých Západoslávov, 78,5 % všetkých Stredoslávov, 84,8 % (!) všetkých Východoslávov. Na tento fakt upozorňujeme, lebo je to hodnota štatisticky významná, signalizuje istú zákonitosť. Tou zákonitosťou by mohlo byť to, že kritérium významu (a typu nominácie) je silnejšie, potláča možný vplyv iných parametrov. Podobu *dva Oscary* uprednostnilo 19,8 % všetkých Západoslávov, 15,9 % Stredoslávov, 10,4 % Východoslávov. Na ilustráciu relatívnej vyváženosti hodnôt podľa vzdelanostných skupín respondentov uvádzame hodnoty respondentov preferujúcich podobu *dvoch Oscarov*: 73,2 % základ., 80,2 % maturit., 85,7 % učnov., 72,8 % VŠ humanit., 73,2 % VŠ nehumanitného typu.

Z vyhodnotenia úlohy sociolingvistickej ankety, ktorá bola zameraná na zistenie toho, ako je v jazykovom vedomí interiorizovaná kategória životnosti mužských podstatných mien, vyplývajú tieto závery:

1. V ankete, ktorá mala charakter všeobecného jazykového dotazníka s otázkami zacielenými na javy rozličných jazykových rovín (výslovnostné, morfologické, slovotvorné, lexikálne i syntaktické), nemohlo byť toľko otázok zameraných na získanie poznatkov o fungovaní kategórie životnosti, aby pokrývali celú oblasť pôsobnosti tejto gramatickej kategórie. Zaradené príklady (a na ne zamerané otázky) predstavujú iba istý výber a sondu do skúmanej problematiky, a to napriek tomu, že príklady boli zvolené tak, aby reprezentovali rozličné sféry pôsobnosti kategórie životnosti maskulín: dve otázky na skloňovanie názvov zvierat v pluráli a na tendenciu k zoživotňovaniu (lexémy *pes* a *kapor*), dve otázky zamerané na skloňovanie substantív reprezentujúcich sféru zneživotňovania (lexie *miláčik* a *Oscar*).

2. Ak sa parameter nárečovej (regionálnej) príslušnosti respondentov neukázal ako taký, ktorý výraznejšie ovplyvňuje výsledné štatistické údaje, je to aj dôsledok výberu konkrétnych lexém. Okrem závažnosti lexikálneho významu a metaforického typu nominácie isto zohral závažnú úlohu aj fakt, že skúmané lexie *miláčik* a *Oscar* vznikli na pôde spisovného jazyka, nepatria medzi výrazy, ktoré majú pendanty v nárečiach. Pri plurálových tvaroch slov *pes* a *kapor* sa prejavila istá závislosť od regionálnej príslušnosti respondentov. Je možné, že parameter regionálnej príslušnosti by sa ukázal ako závažnejší, keby otázky boli zamerané na slová, resp. lexie, ktoré všetky existujú aj v nárečiach, nielen v spisovnom jazyku.

3. Pri všetkých štyroch otázkach sa ukázalo podstatne nižšie percento (aj absolútny počet) respondentov, ktorí uznávajú ako správne variantné podoby. Percento respondentov uznávajúcich variantnosť sa v globálnom pohľade pohybovalo v rozpätí min. 0,8 ‰ — max. 3,4 ‰.

4. Potvrdila sa hypotéza o prevahe neživotného skloňovania lexie *miláčik* (vo význame „druh výrobku“) a o prevahe životného skloňovania lexie *Oscar* (vo význame „prestížna filmová cena“).

5. Nepotvrdilo sa, že by bola významnejšia súvislosť medzi výberom neživotného či životného tvaru a charakterom a stupňom vzdelania.

6. Aj keď anketa ukázala existenciu kolísania tvarov životného a neživotného skloňovania pri všetkých štyroch príkladoch, nazdávame sa, že netreba podliehať pesimistickej predstave o tom, ako je kategória životnosti maskulín celkovo v jazykovom vedomí nositeľov slovenčiny ako materinského jazyka interiorizovaná. Ak by nebola interiorizovaná v masovom meradle adekvátne, sotva by mohli vznikať prejavy jazykového humoru, ktoré ako svoj stavebný kameň využívajú zákonitosti fungovania tejto kategórie. Napríklad v rozhlasovej humoristickej relácii *Maratón* sme si svojho času zaznamenali takýto text uvádzajúci hudobnú vložku: „A teraz niečo pre milovníkov kalerábov: *Giganti* pochodujú.“

7. Zmysel pre využívanie tvarov životného a neživotného skloňovania so štylistickým efektom nemožno zistiť anketovým výskumom. Anketový výskum treba preto doplniť analýzou písaných, príp. hovorených textov z rozličných komunikačných sfér.

Literatúra

- BOSÁK, J.: Hovorovosť ako dynamický faktor. *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 65—73.
BOSÁK, J.: Existuje hovorový štýl? *Zápisník slovenského jazykovedca*, 8, 1989, č. 2, s. 7.
BUZÁSSYOVÁ, K.: Jazyk v románe Alfonza Bednára *Ako sme sušili bielizeň*. (Sociolingvistický príspevok ku skúmaniu postojov k jazyku.) *Slovenská reč*, 53, 1988, s. 269—282.

- BUZÁSSYOVÁ, K.: Pokus o sociolingvistickú analýzu románu Alfonza Bednára Ako sme sušili bielizeň. Slovenská literatúra, 31, 1989, s. 45—60.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Sociolingvistická orientácia výskumnej úlohy Slovenčina v súčasnej komunikácii. Jazykovedný časopis, 40, 1989, s. 111—123.
- DVONČ, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava, Veda 1984. 124 s.
- HORECKÝ, J.: Základné pojmy komunikácie. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zostavil J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 141—146.
- KOČIŠ, F.: Slovenčina moja. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 136 s.
- KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- MIKO, F.: O kolísaní typu *činitelia/činitele* a jeho príčinách. Kultúra slova, 8, 1974, s. 46—52.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 155—160.
- PAULINY, E.: Správa o výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, 29, 1964, s. 351—357.
- ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.
- RÍSOVÁ, E.: *Dostať Oscara*. Večerník, 14. 1. 1983.
- SABOL, J.: Dvojtvary *psi/psy*, *vlci/vlky*, *vtáci/vtáky*. Slovenská reč, 32, 1967, s. 9—13.
- Slovenčina v súčasnej komunikácii. Projekt. (Pripravili J. Horecký, K. Buzássyová, J. Bosák a kol.) Jazykovedný časopis, 40, 1989, s. 105—110.
- TECHTMEIER, B. a kol.: Tézy o jazykovej kultúre. Slovenská reč, 52, 1987, s. 3—15.
- ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka. II. Časť druhá. Flexia. Komentáre. Bratislava, Veda 1978. 192 s.; Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1981. 316 s.

Mira Nábělková

ANKETOVÝ VÝSKUM SPÁJATEĽNOSTI ROVNAKOKOREŇOVÝCH PRÍDAVNÝCH MIEN

Anketový výskum ako jeden z prostriedkov objektivizácie poznatkov o jazykovom vedomí vo vzťahu k jednotlivým jazykovým jednotkám nám ponúka možnosť overiť situáciu na väčšej vzorke používateľov jazyka aj v používaní rovnakokoreňových prídavných mien. V dvojiciach či trojiciach prídavných mien odvodených od substantívnych základov pomocou rozličných formantov (*stolný/stolový*, *profesionálny/profesiový/profesijný*, *operačný/operatívny* a pod.) možno v slovenčine pozorovať rozmanité vzťahy od variantnosti (významovej a funkčnej rovnocennosti), vzájomnej zameniteľnosti cez rozdiely v spájateľnosti po významovú a štylistickú diferencovanosť. Vzťahy v jednotlivých adjektívnych skupinách charakterizuje rozličná miera stability, existencia či potenciálna existencia paralelných konkurenčných podôb predstavuje možnosť ich variantnej koexis-

tencie rovnako ako významovej a štylistickej špecializácie a diferenciácie (porov. Horecký — Buzássyová — Bosák a kol., 1989, s. 169n, 287n). V súčasnej slovnej zásobe slovenčiny popri stabilizovaných skupinách variantných či významovo a štylisticky diferencovaných rovnakokoreňových adjektív jestvujú aj také, v ktorých prebiehajú zmeny, dotváranie nových adjektívnych podôb, spájateľnosťná a významová diferenciácia, ustaľovanie nových paradigmatických vzťahov. Kryštalizácia a stabilizácia nových vzťahov sa opiera o fungovanie v syntagmatike, o spájateľnostné preferencie jednotlivých členov adjektívnych skupín (porov. Blanár, 1984; Findra, 1986).

Potreba skúmať variantnosť/nevariantnosť rovnakokoreňových adjektív, a to aj formou sociolingvistických výskumov, sa spomína vo viacerých prácach týkajúcich sa normy a variantnosti (Buttler, 1990; Buzássyová, 1990; Graudina, 1977; Nábělková, 1990). Lexikálna norma sa pri rovnakokoreňových adjektívnych derivátoch — podobne ako pri iných potenciálnych slovotvorných variantoch — v krajných polohách prejavuje ako výber a ustálenosť jednej z viacerých systémovo akceptovateľných podôb alebo ako výber a ustálenosť niekoľkých paronymných adjektívnych podôb s rozličnou distribúciou a rozličnými významami. Prípadnú variantnosť viacerých adjektívnych derivátov možno chápať ako viac-menej prechodný jav, ktorý vývinovo smeruje k diferenciácii variantov alebo k zániku niektorého z nich (porov. Buttler, 1990), predsa však zo synchronného hľadiska treba počítať aj s variantným fungovaním rovnakokoreňových adjektív ako s jednou z možností prejavu lexikálnej normy. Skupiny rovnakokoreňových adjektív, pri ktorých sa v synchronnom priereze stretávame s obohacovaním či redukciou počtu členov a s rozličnou mierou ustálenosti ich vzájomných vzťahov, predstavujú často práve svojou individuálnou diferencovanosťou pre používateľov jazyka istý problém, o čom svedčia aj otázky na túto tému adresované jazykovej poradni.

Naším anketovým výskumom sme sledovali cieľ pomocou spájateľnostného testu získať obraz jazykového vedomia relatívne veľkého počtu respondentov o miere spájateľnostnej a významovej diferencovanosti členov niekoľkých „problémových“ adjektívnych skupín. Zamerali sme sa na sedem skupín rovnakokoreňových adjektív, rôznorodých z rozličných hľadísk. Išlo o overenie vedomia spájateľnostnej a sémantickej vyhranosti pri rovnakokoreňových derivátoch dlhodobu koexistujúcich v slovnej zásobe slovenčiny (*operačný/operatívny*, *pondelkový/pondelňajší*, *stolný/stolový*), o sledovanie týchto vzťahov v adjektívnych skupinách s novo, resp. novšie (v porovnaní so stavom zachyteným v Slovníku slovenského jazyka; ďalej SJS) dotvorenými podobami prídavných mien (*dovozný/do-*

vozový, profesionálny/profesijný, profesiový, autostrádny/autostrádový), o skúmanie normy lexikálnej spájateľnosti pri rovnakokoreňových prídavných menách odvodených od substantívnych základov na rozličných derivačných stupňoch (*futbalový/futbalistický*). Zaujímalo nás, ktorému adjektívu z dvojice, resp. trojice prídavných mien dá v istom kontexte respondent prednosť, ako aj to, do akej miery a v ktorých prípadoch si respondenti uvedomujú možnosť variantného fungovania viacerých prídavných mien.

Pri všetkej relatívnosti výsledkov ankety (vyplývajúcej na jednej strane z istej nevyváženosti vzorky respondentov, na druhej strane z toho, že sociolingvistické dotazníky vo všeobecnosti podávajú skôr obraz o tom, čo robí človek v dotyku s anketou, než o tom, ako by sa zachoval v reálnej komunikačnej situácii) možno výsledky výskumu považovať za príspevok k poznaniu, ako sa vo vedomí používateľov jazyka odzrkadľuje distribúcia členov konkrétnych adjektívnych skupín. Opis výsledkov výskumu opírame o údaje získané vyhodnotením odpovedí 746 respondentov. Pri vyhodnocovaní ankety sme získali údaje dvojakého typu — a) absolútne, sociolingvisticky neparametrizované hodnoty, podávajúce prehľad o percentuálnom zastúpení jednotlivých adjektív v konkrétnych anketových spojeniach a kontextoch, b) hodnoty korelované so sociolingvistickými parametrami, ukazujúce stav jazykového vedomia podľa jednotlivých sociálnych skupín (v článku pracujeme s percentuálnymi údajmi — počty respondentov v jednotlivých skupinách vyčlenených na základe rozličných parametrov porov. v úvodnom článku J. Šikru). Obraz o výsledkoch ankety sme dostali vyhodnotením vyše dvesto počítačovo spracovaných tabuliek. Zameriame sa len na tie, ktoré považujeme za zaujímavé z istých hľadísk.

Početne najbohatšiu skupinu v našej ankete predstavuje trojica adjektív *profesionálny/profesijný, profesiový*. Nejednotnosť, kolísanie pri používaní týchto adjektív v jazykovej praxi pramení z relatívnej novosti dvoch členov tejto adjektívnej skupiny — k prídavnému menu *profesionálny* (ktoré ešte SJS zachytáva ako jediný z adjektívnych derivátov uvedenej skupiny, vzťahujúci sa jednak na substantívum *profesionál*, jednak na substantívum *profesia*) sa v záujme zjednotnenia derivačných vzťahov a vyjadrovacích možností dotvorili prídavné mená *profesijný, profesiový* — ich vzťah však v jazykovej praxi stále nie je celkom ustálený. Jazykovo-poradenské príspevky venované tejto adjektívnej skupine v priebehu posledného dvadsaťročia dokumentujú na jednej strane komunikačné potreby dotvorenia nových adjektív, na druhej strane nie celkom priame cesty ich stabilizácie. Za jeden z komunikačných tlakov na utvorenie nových prídavných mien možno považovať tendenciu (v súčasnej slovenčine zreteľnú a široko uplatňovanú) dávať vo viacslovných pomenovaniach prednosť adjektívnemu atribútu pred substantívnym určením — s týmto faktorom,

zdá sa, treba počítať aj pri úvahách o zrode adjektívnych podôb *profesijný/profesiový*: poradňa pre voľbu povolania/profesie — *profesionálna/profesijná/profesiová poradňa* (porov. Masár, 1974). Na vyjadrenie vzťahových významov k substantívu *profesia* viacerí jazykovedci odporúčali adjektívne podoby *profesiový/profesijný*, uprednostňujúc pritom adjektívum *profesiový* ako podobu utvorenú produktívnym formantom. Adjektívum *profesionálny* z kontextov vzťahujúcich sa na profesiu síce celkom nevylučujú (porov. aj spracovanie v Krátkom slovníku slovenského jazyka; ďalej KSSJ), je však zrejma tendencia k jeho špecializácii na vyjadrovanie vzťahových i kvalifikačných významov motivovaných substantívom *profesionál* (porov. Sabolová, 1977; Pisárčiková, 1988; listová jazyková poradňa JÚLŠ SAV). Na druhej strane sa možno stretnúť s pretrvávajúcim prídavného mena *profesionálny* aj v „profesiových“ kontextoch (Masár, 1982; listová jazyková poradňa). Zaujímal nás teda vzťah týchto adjektívnych derivátov vo vedomí respondentov po takmer dvadsiatich rokoch ich vzájomnej koexistencie v jazykovej praxi.

V ankete sme stanovili úlohu doplniť do štyroch rozličných kontextov zo skupiny prídavných mien *profesionálny/profesiový/profesijný* to, resp. tie, ktoré respondent považuje za primerané (s explicitným zdôraznením možnosti uviesť varianty alebo len jedno z ponúkaných adjektív): 1. *V poslednom čase sa venuje značná pozornosť PROF orientácii žiakov*, 2. *Urobil to z PROF záujmu o vec*, 3. *Spôsob vyjadrovania ľudí aj používané vyjadrovacie prostriedky sa dosť odlišujú podľa jednotlivých PROF sfér*, 4. *Jeho včerajší výkon na ihrisku bol skutočne PROF*. Predpokladali sme, že pri uvedomovanej vykryštalizovanosti vzťahov by výsledné spojenia mohli mať podobu *profesijná/profesiová orientácia*, *profesionálny záujem*, *profesijná/profesiová sféra*, *profesionálny výkon*. Okrem vzťahu adjektíva *profesionálny* k adjektívnym podobám *profesijný/profesiový* nás, pochopiteľne, zaujímal aj vzťah medzi nimi — ktorá z nich je (v akých skupinách respondentov a nakoľko) frekventovanejšia, ktorá viac okrajová.

Výsledky ankety naznačujú, že vo vedomí používateľov jazyka sú oveľa pevnejšie a jednoznačnejšie uložené použitia adjektíva *profesionálny* než použitia adjektív *profesijný/profesiový*. Absolútne štatistické hodnoty bez sociolingvistických parametrov ukazujú, že takmer stopercentnú jednotnosť dosiahli respondenti pri kvalifikačnom použití adjektíva *profesionálny* v spojení *PROF výkon*, čo možno považovať za výsledok svedčiaci o stabilnosti a ovládaní lexikálnej normy — len adjektívum *profesionálny* má v sledovanej trojici prídavných mien aj kvalifikačný význam. O niečo menej jednoznačné sú výsledky pri spojení *PROF záujem*. Pri spojení *PROF orientácia* sa na adjektívach *profesiový/profesijný* vo vyváženom pomere zjednotilo 86 % respondentov, pri spojení *PROF sféra* dala asi

polovica respondentov prednosť adjektívu *profesijný*:

	<i>profesionálny</i>	<i>profesijný</i>	<i>profesiový</i>
PROF výkon	98,2 %	0,8 %	0,7 %
PROF záujem	84 %	10,4 %	3,7 %
PROF orientácia	8,2 %	44 %	42,7 %
PROF sféra	28 %	52,1 %	16,5 %

Relatívne málo respondentov uvažovalo o možnosti variantov — pri spojení *PROF výkon* nikto, pri spojení *PROF záujem* 1,2 % respondentov pripúšťalo varianty *profesijný/profesionálny*, pri *PROF sféra* pripúšťalo variantnosť spolu 2,3 % respondentov, z toho 1,1 % varianty *profesijný/profesionálny*, 1,1 % *profesijný/profesionálny* a 0,1 % *profesiový/profesionálny*; pri spojení *PROF orientácia* z 3,3 % variantných odpovedí volilo 0,8 % respondentov varianty *profesijný/profesionálny*, 2,2 % *profesijný/profesionálny*, 0,3 % *profesiový/profesionálny*. Asi percento respondentov uviedlo na mieste podob *profesiový/profesionálny* adjektívnu podobu *profesný*, ktorá medzi „ponúkanými“ možnosťami v ankete nebola (jazykovopora-denské príspevky ju neodporúčajú, ani KSSJ nezachytáva), no ktorá sa nezriedka, zrejme na základe analógie so slovami ako *diskusný*, *secesný*, *recesný* objavuje v jazykovej praxi.

Porovnanie absolútnych percentuálnych hodnôt s hodnotami získanými v korelácii s jednotlivými sociolingvistickými parametrami ukazuje, že jestvujú rozdiely v hodnotení a vo výbere adjektív v rozličných skupinách respondentov členených podľa rozličných parametrov — za relevantné považujeme predovšetkým vek, vzdelanie, pracovné zaradenie, preto sa sústredíme hlavne na ne. Ak sme pri absolútnych (vlastne priemerných) hodnotách konštatovali, že takmer stopercentnú zhodu dosiahli respon-denti pri spojení *profesionálny výkon*, parametrizované výsledky ukazujú, že naozaj stopercentne sa na výbere adjektíva v tomto spojení zhodli v jed-nej skupine vyčlenenej na základe dosiahnutého vzdelania (vysokoškolské nehumanitné), v troch skupinách vyčlenených podľa veku, v ôsmich sku-pinách podľa pracovného zaradenia (žiak, učeň, kultúrny pracovník, vedec-ký pracovník, riadiaci pracovník, redaktor, učiteľ, úradník). Pri ďalších spojeniach sa už taká vysoká miera zhody nedosiahla.

Jestvujúce rozdiely medzi jednotlivými skupinami možno názorne de-monštrovať porovnaním absolútnych hodnôt s hodnotami dosiahnutými na základe členenia podľa parametra ‚pracovné zaradenie‘: v porovnaní s absolútnymi hodnotami 44,2 % : 42,7 % : 8,2 %, predstavujúcimi per-centuálne zastúpenie adjektív *profesijný* : *profesiový* : *profesionálny* v spo-jení *PROF orientácia*, sa ako najhomogénnejšie javia postoje redaktorov

(63 % : 3,7 % : 25,9 %), kde percentuálne údaje ukazujú výrazné preferovanie adjektíva *profesijný* oproti adjektívu *profesiový* a v porovnaní s priemerom vyššie zastúpenie adjektíva *profesionálny*. Na druhom mieste podľa homogenosti postoja stoja odpovede učňov, no obraz je diametrálne odlišný — pomer percentuálneho zastúpenia jednotlivých adjektív v tejto skupine (31,3 % : 6,3 % : 62,5 %) ukazuje výraznú prevahu adjektíva *profesionálny*. V takomto obrátenom pomere s prevahou adjektíva *profesionálny* v spojení *PROF orientácia* stoja oproti skupinám s prevahou adjektíva *profesijný* spolu s učňami aj robotníci a roľníci a pomerne bohatá skupina iní. Skupinu s najrovnomernejšie rozloženými postojmi bez výrazného preferovania niektorej z adjektívnych podôb predstavujú roľníci s percentuálnym pomerom 38,5 % : 15,4 % : 46,2 %.

Pri spojení *PROF sféra* najhomogénnejšiu skupinu predstavovali opäť redaktori (70,4 % : 18,5 % : 7,4 %), vysoko favorizujúci adjektívum *profesijný*, na druhom mieste vysokoškólači (61,1 % : 16,2 % : 18,4 %). Skupiny s najrovnomernejšie rozloženými postojmi, s pomerne vysokým zastúpením adjektíva *profesiový* v tomto prípade predstavujú roľníci (35,7 % : 35,7 % : 28,6 %) a žiaci (44,4 % : 33,3 % : 22,2 %). Pokiaľ ide o použitie variantov v spojení *PROF sféra*, najvyššie percento variantnosti uviedli učitelia — spolu 6,5 % variantov, z toho 3,9 % *profesijný/profesiový*, 2,6 % *profesijný/profesionálny*. Redaktori ako špecifická skupina profesionálnych používateľov jazyka v tejto skupine rovnakokoreňových adjektív variantnosť vôbec neuviedli.

Podľa ‚vzdelania‘ sa vo všetkých štyroch kontextoch ako najhomogénnejšie javia skupiny vysokoškolsky vzdelaných respondentov s miernymi odchýlkami podľa typu vzdelania (nehumanitné/humanitné). Najvyššiu mieru variantnosti uvádzajú (tak ako často aj inde) respondenti s vysokoškolským nehumanitným vzdelaním — s najvyšším percentuálnym zastúpením variantov typu *profesijný/profesionálny* v spojení *PROF sféra* (5,1 %) a v spojení *PROF orientácia* (4,1 %). Podobne ako respondenti s humanitným vysokoškolským vzdelaním, hoci v menšej miere, pripúšťajú v týchto spojeniach aj variantnosť *profesijný/profesiový*.

Pri tejto skupine rovnakokoreňových adjektív sme sa zamerali aj na členenie odpovedí v korelácii s parametrom ‚vzťah k preberaniu cudzích slov‘, keďže adjektíva *profesionálny/profesiový*, *profesijný* možno zo zorného uhla použitých derivačných prostriedkov chápať ako konkurenčné podoby s prevzatým/domácim formantom (porov. Horecký — Buzássyová — Bosák a kol., 1989, s. 287n). Neprejavila sa žiadna závislosť preferovania „slovotvorne domácich“ podôb *profesijný/profesiový* od proklamovaného negatívneho postoja k preberaniu cudzích slov, naopak — v oboch spojeniach s absolútnou prevahou adjektíva *profesijný* (*PROF sféra*, *PROF*

orientácia) sú výsledky práve opačné — väčšina respondentov, ktorí sú proti preberaniu cudzích slov, volila podobu *profesionálny*, kým tí, čo proklamovali užitočnosť preberania cudzích slov, tu dávali prednosť podobe *profesijný*. Vzťah týchto adjektívnych derivátov respondenti zrejme nevnímajú ako protiklad cudzieho a domáceho výrazového prostriedku, resp. nie len ako tento protiklad.

Zaujímavý pohľad na spájateľnosť sledovaných adjektív získame pri súčasnom porovnaní všetkých štyroch anketových kontextov. Tabuľka konfigurácií, v ktorej adjektívu *profesijný* zodpovedá číselná hodnota 1, adjektívu *profesiový* 2 a *profesionálny* 3, ukazuje, aké percento respondentov uviedlo isté konkrétne rozmiestnenie daných adjektív v spojeniach so substantívami *orientácia*, *záujem*, *sféra*, *výkon*. V tabuľke uvádzame len prvých 6 konfigurácií s najvyšším percentuálnym obsadením (v odpovediach respondentov sa aj pri uvádzaní variantov vyskytlo spolu až 71 rozličných konfigurácií, pravda väčšina z nich len s veľmi malým počtom výskytov):

	1	2	3	4	5	6...
PROF <i>orientácia</i>	1	3	3	1	1	2
PROF <i>záujem</i>	3	3	3	3	3	3
PROF <i>sféra</i>	1	3	1	2	3	1
PROF <i>výkon</i>	3	3	3	3	3	3
	23,7 ‰	19,5 ‰	12,8 ‰	9,2 ‰	4,6 ‰	4,2 ‰

Ukazuje sa, že najvyšší, predsa však asi len štvrtinový počet respondentov (23,7 ‰) volil v uvedených kontextoch konfigurácie *profesijný* — *profesionálny* — *profesijný* — *profesionálny*, druhý najvyšší počet respondentov (19,5 ‰) vo všetkých štyroch kontextoch použil výlučne adjektívum *profesionálny*. Zaujímavé sú konfigurácie na 4. a 6. mieste, kde spolu 13,4 ‰ respondentov, čiže nie celkom zanedbateľný počet, utvorilo konfigurácie s využitím všetkých troch adjektív. Nepredpokladáme, že by išlo o odraz spájateľnostnej alebo významovej diferenciácie adjektív *profesijný/profesiový*, skôr by sme takéto rozloženie pripísali „ochote“ respondentov vhodne rozmiestniť všetky ponúknuté adjektíva, čo možno ďalej interpretovať ako prejav istého (pod)vedomia variantnosti, ktoré sa nedemonštruje explicitným uvedením variantov, ale ich využitím v rozličných kontextoch. Explicitne uvedených variantov sa najviac (0,8 ‰) vyskytlo v konfigurácii *profesijný/profesionálny* — *profesionálny* — *profesijný* — *profesionálny*. Zo 71 rozličných konfigurácií, ako vidieť, žiadna nezískala ani „nadštvrtinovú väčšinu“ (je to najmenej početná najbohatšia konfigurácia zo všetkých sledovaných adjektívnych skupín). Pritom však až v 74 ‰

všetkých konfigurácií sa v spojeniach so substantívami *záujem* a *výkon* pevne drží adjektívum *profesionálny* (*profesionálny záujem*, *profesionálny výkon*), menšia spájatelnosť vyhranenosť charakterizuje spojenia so substantívami *orientácia*, *sféra*.

Anketové výsledky pri skupine adjektív *profesionálny/profesijný/profesiový* ukazujú, že stále dosť veľké percento respondentov nepocituje potrebu využívať ich rozlišujúce potencie a vníma adjektívum *profesionálny* ako derivát uplatniteľný vo všetkých sledovaných kontextoch, čiast, hoci len malá, pripúšťa variantnosť adjektív *profesionálny* a *profesijný*, menej *profesiový* v nekvalifikačnom význame. Pokiaľ ide o vzťah adjektív *profesijný* a *profesiový*, ako rozšírenejšia podoba — a to aj u profesionálnych používateľov jazyka, redaktorov — vystupuje podoba *profesijný*.

V porovnaní s predchádzajúcou adjektívnou skupinou je dvojica prídavných mien *dovozný/dovozový* početne aj problémovo skromnejšia, predsa však aj tu anketový výskum priniesol zaujímavé výsledky. Slovníky (SSJ, KSSJ) zachytávajú iba prídavné meno *dovozný*. Hoci by sa mohlo zdať, že prídavné meno *dovozový* sa objavilo len ako konkurenčná variantná adjektívna podoba utvorená expanzívnym formantom *-ový*, bez nejakého funkčného opodstatnenia, pokúsili sme sa anketový test spájatelnosti využiť na potvrdenie „podozrenia“, že obidve adjektíva sa spájatelnosťne a zrejme aj významovo do istej miery diferencujú. Respondenti mali urobiť výber adjektív do spojení vo vetách 1. *Tažkosti s dovozom môžeme nazvať aj DOVOZ ťažkosťami*, 2. *Vykračovala si v DOVOZ čížmičkách*, 3. *DOVOZ cena tohto výrobku je podstatne nižšia*. Predpokladaná konfigurácia bola *dovozové/dovozné ťažkosti*, *dovozové čížmičky*, *dovozná cena*. Absolútne hodnoty percentuálneho zastúpenia jednotlivých adjektív a ich variantného použitia ukazujú najvyššiu spájatelnosť vyhranenosť adjektíva *dovozový* v spojení so substantívom *čížmičky*, aj pri ostatných spojeniach možno pozorovať prevahu adjektíva *dovozový*. Percento variantov nie je vysoké, najnižšie je pri spojení *dovozové čížmičky*, ktoré sa vo vedomí respondentov prejavilo ako najpevnejšie.

	<i>dovozný</i>	<i>dovozový</i>	<i>dovozný/dovozový</i>
DOVOZ ťažkosti	27,8 ‰	65,6 ‰	6,5 ‰
DOVOZ čížmičky	5,5 ‰	93,3 ‰	1,2 ‰
DOVOZ cena	44 ‰	51,4 ‰	4,5 ‰

V porovnaní s absolútnymi hodnotami sa v skupinách vyčlenených na základe jednotlivých parametrov pri spojeniach so substantívami *ťažkosti* a *čížmičky* ukazuje, že s istými odchýlkami v percentuálnom zastúpení konkurujúcich si adjektív respondenti zhodne dávajú prednosť adjektívu

dovozový, pri spojení *DOVOZ cena* respondenti niektorých skupín v protiklade k absolútnym hodnotám a v zhode s naším predpokladom preferujú adjektívum *dovozný*: v skupinách vyčlenených podľa veku mu dávajú prednosť respondenti nad 50 rokov (skupiny 51—60, 60 a vyššie), podľa vzdelania vysokoškolsky vzdelaní respondenti, čo sa na základe parametra ‚pracovné zaradenie‘ ďalej diferencuje tak, že adjektívu *dovozný* v spojení *DOVOZ cena* dávajú prednosť technickí, vedeckí, riadiaci pracovníci a úradníci, kým skupiny profesionálnych používateľov jazyka (čo aj nie veľmi výrazne, predsa vari — ak vezmeme do úvahy doterajšiu kodifikáciu — prekvapujúco) aj v tomto prípade preferujú adjektívum *dovozový* (redaktori 53,8 % : 38,5 %, učitelia 49,4 % : 44,2 %). Ak pri predchádzajúcej skupine adjektív redaktori neuvádzali možnosť variantného použitia, pri adjektívach *dovozný/dovozový* naopak predstavujú skupinu s vysokým percentom variantných odpovedí: pri spojení *DOVOZ cena* 7,7 %, pri spojení *DOVOZ ťažkosti* až 16 % z počtu odpovedí. 11,1 % variantov vo všetkých troch kontextoch pripúšťali žiaci.

Najhomogénnejšiu odpoveď v tejto skupine adjektív uviedli roľníci pri spojení *DOVOZ čižmičky* (100 % adjektívum *dovozový*), pričom zároveň pri spojení *DOVOZ cena* majú najrovnomernejšie rozložené, najvyrovnannejšie percentuálne zastúpenie oboch konkurujúcich si adjektív (50 % *dovozový* : 50 % *dovozný*). Pri spojení *DOVOZ ťažkosti* je u roľníkov pomer adjektív *dovozový* k *dovozný* 71,4 % : 21,4 %, vyššiu prevahu adjektíva *dovozový* v tomto spojení uviedli len úradníci (80,7 : 14).

Pri dvojici adjektív *dovozný/dovozový* respondenti utvorili spolu s variantmi 19 konfigurácií. Tabuľka, v ktorej má adjektívum *dovozný* hodnotu 1, adjektívum *dovozový* 2 a variantné použitie *dovozný/dovozový* 3, podáva prehľad zaokrúhleného percentuálneho rozloženia konfigurácií, z ktorého je zrejmé, že najpočetnejšia skupina respondentov (tiež však nie veľmi veľká — 39 %) použila vo všetkých kontextoch výlučne adjektívum *dovozový* (výlučne adjektívum *dovozný* si zvolil nepomerne menší počet — 3 % respondentov). Našej hypotetickej konfigurácii *dovozové/dovozné ťažkosti*, *dovozové čižmičky*, *dovozná cena* zodpovedá konfigurácia na 6. mieste s 2 % obsadením, ale vlastne aj konfigurácie na 2. a 3. mieste, kde si z predpokladanej variantnosti respondenti vybrali niektorú z adjektívnych podôb:

	1	2	3	4	5	6	7	8...
<i>DOVOZ ťažkosti</i>	2	2	1	1	1	3	2	3
<i>DOVOZ čižmičky</i>	2	2	2	2	1	2	1	2
<i>DOVOZ cena</i>	2	1	1	2	1	1	1	3
	39 %	22 %	14 %	10 %	3 %	2 %	2 %	2 %

Anketový výskum nepotvrdil výlučné postavenie adjektíva *dovozný* tak, ako by sa dalo predpokladať podľa spracovania v slovníkoch. Naopak, naznačil stabilizovanosť adjektíva *dovozový* v kontexte, kde by sme ho mohli chápať ako významovo blízke adjektívu *zahraničný* — „dovezený zo zahraničia, z dovozu“ (*dovozové čížmičky, prístroje, materiály*). Súčasne ukázal celkovú expanzívnosť adjektíva *dovozový* a rozkolísanosť adjektíva *dovozný* aj u tých používateľov jazyka a v tých (tradičných) kontextoch, kde by sme predpokladali jeho stabilitu.

V skupine adjektív *stolový/stolný* možno uvažovať o podobnom probléme ako pri adjektívach *dovozný/dovozový* s tým rozdielom, že ide o dvojicu už dlhodobo koexistujúcu v slovnej zásobe slovenčiny. V SSJ sa pri substantíve *stôl* uvádzajú dve podoby (adjektívum *stolný* s kvalifikátorom *zried.*), pričom sa zrejme aj v exemplifikácii v spojeniach ako *s. lampa*, *s. zásuvka*, *s. noha*, *s. olej*, *s. hrozno* predpokladá podoba *stolový*, podoba *stolný* je explicitne uvedená v spojení *stolný tenis*. KSSJ zachytáva obe podoby bez kvalifikátora, každú s istými (rozdielnymi) príkladmi, čo na jednej strane ruší hodnotenie adjektíva *stolný* ako zriedkavého slova, na druhej strane naznačuje ich nevariantné fungovanie, spájateľnosť, príp. aj významovú diferenciáciu. Je zrejme, že obe adjektíva skutočne nefungujú absolútne zameniteľne vo všetkých významových konkretizáciách — napr. adjektívum *stolový* je výlučnou podobou na vyjadrenie vzťahu príslušnosti (*stolová noha*, *stolová doska* a pod.; spojenia *stolná noha*, *stolná doska* vyznievajú nenormatívne či aspoň nezvyčajne), v mnohých iných kontextoch však jazyková prax ukazuje značné kolísanie. Zaujímalo nás vedomie respondentov vo vzťahu k adjektívam *stolový/stolný* vo vetách 1. *Potrebuje dobrú STOL lampu*, 2. *Do šalátu pridáme za lyžičku STOL oleja*. V spojení *STOL olej* bolo možné predpokladať vysokú mieru ustálenosti adjektíva *stolový*, upevňovaného vo vedomí respondentov aj etiketou uvádzanou na fľašiach kuchynského oleja. V spojení *STOL lampa* sme predpokladali — opierajúc sa aj o stav zachytený v lexikálnej kartotéke JÚLŠ SAV — väčšie kolísanie, resp. vedomie variantnosti. Absolútne percentuálne hodnoty v tabuľke zhruba potvrdzujú predpoklady:

	<i>stolový</i>	<i>stolný</i>	<i>stolový/stolný</i>
STOL olej	89,1 %	8 %	2,8 %
STOL lampa	47,6 %	45,4 %	7 %

Parametrizované hodnoty ukazujú, že pri spojení *STOL olej* panuje v skupinách vyčlenených na základe rozličných parametrov zhoda vo vysokom preferovaní adjektíva *stolový*, hoci 100 % zhoda sa nevyskytla v žiadnej skupine. V skupinách vyčlenených podľa vzdelania dosiahli per-

centuálne hodnoty nad 90 % respondenti so základným (91,4 %) a vysokoškolským nehumanitným vzdelaním (90,1 %), najnižšie percento odpovedí v prospech adjektíva *stolový* uviedli respondenti s humanitným vysokoškolským vzdelaním (84,8 %). Najvyššiu homogénnosť (97,4 % adjektívum *stolový*) dosiahla skupina stredoškolských študentov, vyčlenená na základe parametra 'pracovné zaradenie'. Viaceré skupiny respondentov však aj pri spojení *STOL olej* uvádzali vysoké percento variantov: žiaci 11,1 %, vedeckí pracovníci 9,1 %, technici 5,6 %, kultúrni pracovníci 5,3 %, učitelia 5,2 % a redaktori 3,7 %.

Pri spojení *STOL lampá* jednotlivé skupiny respondentov dávajú prednosť rozdielnym adjektívnym podobám — pri členení podľa veku stoja prvé tri vekové skupiny (do 25 rokov), preferujúce adjektívum *stolový*, oproti všetkým ostatným skupinám, dávajúcim prednosť podobe *stolný*. Podľa vzdelania sa respondenti členia na skupinu vysokoškolsky vzdelaných respondentov, dávajúcich prednosť adjektívu *stolný*, oproti respondentom so základným, učňovským vzdelaním a s maturitou, preferujúcim adjektívum *stolový*; podľa pracovného zaradenia zhodne reagovali na jednej strane žiaci, učni, stredoškolskí a vysokoškolskí študenti, robotníci, roľníci, úradníci, riadiaci pracovníci a iní, dávajúci prednosť adjektívu *stolový*, oproti technikom, kultúrnym, vedeckým pracovníkom, redaktorom a učiteľom, ktorí uprednostnili podobu *stolný*. Najvyššiu percentuálnu prevahu získalo adjektívum *stolový* v skupine roľníkov (71,4 % : 28,6 %), adjektívum *stolný* v skupine vedeckých pracovníkov s rovnovážnym pomerom adjektíva *stolový* a variantov (69,7 % : 15,2 % : 15,2 %). Najvyšší počet variantov pri spojení *STOL lampá* (18,5 %), ktorý možno považovať za vysoký aj v celom kontexte ankety, uviedli redaktori, s výraznou variantnosťou počítali aj učitelia (10,4 %).

Pri adjektívnej dvojici *stolový/stolný* utvorili respondenti spolu 9 konfigurácií. Z tabuľky, v ktorej má adjektívum *stolný* hodnotu 1, *stolový* 2 a *stolový/stolný* 3, je zrejmé, že najviac, skoro polovica respondentov (43,6 %) v oboch spojeniach použila adjektívum *stolový*, na druhom mieste sa početne umiestnili tí, čo v spojení so substantívom *lampá* dali prednosť adjektívu *stolný* a na treťom tí, čo pri lampe pripúšťajú možnosť oboch adjektívnych podôb:

	1	2	3	4	5	6	7...
<i>STOL olej</i>	2	2	2	1	1	3	3
<i>STOL lampá</i>	2	1	3	1	2	1	2
	43,6 %	39,7 %	5,8 %	4,7 %	3,1 %	1,1 %	0,9 %

Pri anketových výsledkoch adjektívnej dvojice *stolový/stolný* možno celkovo konštatovať, že na škodu veci v ankete chýbal kontext so spojením typu *STOL noha*, ktoré by pri predpokladanej pevnejšej spájateľnostnej vyhranenosti mohlo slúžiť ako ďalší dôležitý porovnávaci článok a podklad na isté zovšeobecnenia. Takto sa podľa ankety ukazuje nerovnaká miera spájateľnostnej vyhranenosti jednotlivých spojení — k ustálenosti, vyhranenosti má blízko adjektívum *stolový* v spojení, kde by sme mu mohli pripísať význam „konzumný, určený na stôl, na konzumovanie“, pravda, aj tu časť respondentov, aj profesionálnych používateľov jazyka, pripúšťa istú, nie zanedbateľnú mieru variantnosti. Ako výraznejšie konkurenčné vystupujú obe adjektíva v spájateľnostne rozkolísanom spojení *STOL lampa*.

Výsledkom anketového výskumu v rámci rovnakokoreňových adjektívnych skupín *autostrádný/autostrádový*, *pondelkový/pondelňajší*, *operatívny/operačný* a *futbalový/futbalistický*, ako aj všeobecnejším záverom týkajúcim sa tohto anketového výskumu sa budeme venovať v pokračovaní nášho článku.

Literatúra

- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 209 s.
- BUTTLER, D.: Niektóre cechy normy leksykalnej. Poradník językowy; 1990, s. 181—187.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Opis dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny a jeho podnety pre výskum jazykovej komunikácie. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zostavil J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 9—19.
- FINDRA, J.: Norma, úzus, jazyková prax. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Zostavil I. Masár. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 236—244.
- GRAUDINA, L. K.: Statističeskij kriterij grammatičeskoj normy. In: Jazykovaja norma i statistika. Moskva, Nauka 1977, s. 235—173.
- HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 429 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčíková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
- MASÁR, I.: *Profesionálna poradňa?* Kultúra slova, 8 1974, s. 277—278.
- MASÁR, I.: Tri poznámky o knihe so psychologickou tematikou. Kultúra slova, 16, 1982, s. 184—186.
- NÁBELKOVÁ, M.: K niektorým aspektom expanzie vzťahových adjektív v súčasnej slovenčine. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zostavil J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 62—68.
- PISARČÍKOVÁ, M.: Má sa vraviť o *profesionálnej*, *profesiovej*, *profesijnej* či *profesnej* orientácii mládeže? In: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 132.
- SABOLOVÁ, O.: *Profesia — profesijný/profesiový*. Slovenská reč, 42, 1977, s. 320.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

POSTOJE K JAZYKOVÉMU VÝSKUMU (Na základe sociolingvistickej ankety)

1. V tomto príspevku sa budeme venovať poslednej otázke ankety, ktorej cieľom je zistiť tak záujem respondentov o jazykový výskum a ich postoj k takémuto výskumu, ako aj ich názory na to, čo je potrebné skúmať. Uvedieme plné znenie otázky: *Čo by podľa Vás bolo potrebné zisťovať o jazyku takouto anketou alebo inou formou (uvedte akou)*. Respondenti mali dve možnosti odpovede: a) *myslím si, že by bolo treba zisťovať...*, b) *neviem*.

2. Na začiatku spomenieme niekoľko štatistických údajov. Z 1000 rozposlaných dotazníkov sa vrátilo 757 vyplnených, z toho si 44 respondentov poslednú otázku nevšimlo, 394 zakrúžkovalo možnosť odpovede *neviem* a 319 odpovedalo. Odpovede na otázku (dve možnosti) sme porovnávali s pracovným zaradením respondentov. Uvedieme niektoré zaujímavé zistenia: o výskum jazyka majú záujem študenti vysokoškoláci (menujeme tie zamestnanecké skupiny, v ktorých vyplnilo otázku viac ako 50 % respondentov), technici, kultúrni pracovníci, vedeckí pracovníci a redaktori. Prekvapuje malý záujem učiteľov (zo 72 opýtaných učiteľov si dvaja našu otázku nevšimli, 38 odpovedalo *neviem* a 32 napísalo svoj názor) — a práve o tejto skupine používateľov jazyka zapochybovalo najviac respondentov, ktorí odporúčali skúmať jazykové prejavy učiteľov, „preverovať ich ovládanie spisovnej slovenčiny“ a „ich vedomosti o jazyku“ — a riadiacich pracovníkov (zo 41 respondentov tejto skupiny si 4 otázku nevšimli, 18 nevedelo odpovedať a 19 odpovedalo).

Je potešiteľné, že z 319 odpovedí iba 13 respondenti vyslovili negatívne stanovisko k anketovému výskumu jazykových problémov. Napísali, že netreba skúmať nič, že je to nepotrebné, lebo „kto ako rozpráva, tak bude vždy“, „nech každý rozpráva, ako mu zobák narástol“, „hlavne ľudí úplne nepopleťte“, vyjadrili svoj odpor k anketám a dotazníkom vôbec, príp. pokladali anketu za „zase jedno panské huncútstvo“ (redaktor). Dvomi respondentom je „úplne jedno“, čo sa bude skúmať, lebo (citujeme jedného z nich) „sú dôležitejšie problémy, ktoré treba akútne riešiť“. Všetci ostatní (304), súdiac podľa odpovedí, pokladajú anketu za potrebnú a užitočnú. Uvedieme aspoň niekoľko pozitívnych hodnotení:

Takýchto ankiet by malo byť viac (zistí sa tým, ako ovládame spisovnú slovenčinu). — Táto anketa úplne vystihuje získavanie informácií o jazyku. — Páči

sa mi obsah i forma tejto ankety. Obsah možno ešte viac rozšíriť. — Anketa sa mi veľmi páčila. Myslím si, že je to vhodná forma na overenie si jazykových schopností. — Myslím si, že táto anketa je výstižná.

Respondenti ocenili anketu aj preto, že sa ňou dá zistiť, aká je „reč v praxi“ a to, či nie je „iná v príručkách“, či sa „spisovný jazyk príliš nevzdáľuje od hovorovej reči“. Vyskytla sa aj pripomienka k forme ankety: treba „viac zaškrtnávať ako vpisovať, aby sa prejavila spontánna reakcia, ktorá zodpovie hovorenému prejavu. Pri vpisovaní je to skôr premyslená reakcia“. Jednému respondentovi chýbajú v ankete otázky na zisťovanie bohatstva slovnej zásoby používateľov jazyka („Mohli v nej byť výrazy, ku ktorým mali respondenti napísať aspoň dve-tri synonymá“). Ďalší vyslovil požiadavku „priamych rozhovorov s respondentmi“.

Z 304 pozitívnych odpovedí vylučujeme 5, ktoré sa bezprostredne netýkajú jazykovej problematiky (dvaja respondenti sa dožadujú výskumu IQ, ďalší výskumu „rodinných záležitostí“, uvedomenosti národa, faktu, či sú Slováci v Čechách a na Morave spokojní) a dve odpovede študentov stredoškôľakov, ktoré vyplývajú z nedostatku vedomostí (študenti chcú, aby sa skúmali „skutočnosti o vzniku spisovnej slovenčiny“, „ako vznikol spisovný jazyk, kto ho založil atď.“). Zostáva nám 297 odpovedí, ktoré sú predmetom našej analýzy. Mnohí respondenti uviedli vo svojej odpovedi viac okruhov problémov, o ktorých si myslia, že ich treba skúmať, preto v ďalšej časti príspevku už nebudeme pracovať s číslami, lebo počet požiadaviek na výskum by sa nezhodoval s počtom odpovedí.

3. Odpovede respondentov sme rozdelili do troch základných problémových okruhov, ktoré korešpondujú s cieľmi výskumu slovenčiny v súčasnej komunikácii (porov. projekt Slovenčina v súčasnej komunikácii, 1989, s. 108), a to: výskum jazykovej situácie (3.1.), výskum jazykového vedomia používateľov jazyka (3.2.) a zisťovanie postojov používateľov jazyka k jazyku (3.3.).

3.1. Jazykovou situáciou sa myslí predovšetkým to, aké komunikačné útvary existujú v danom národnom jazyku a na území príslušného národného spoločenstva — či iba spisovný jazyk a nárečia, či príp. aj nejaký interdialekt ako útvar so všeobecnejším dosahom, ako sú miestne nárečia, či sa konštituoval hovorový jazyk, charakteristický mestský jazyk a pod. (porov. Buzássyová, 1989, s. 113).

Veľa respondentov vyslovilo požiadavku na výskum jazykovej situácie dnešnej slovenčiny vo všeobecnosti. Myslia si, že treba zisťovať: ako väčšina ľudí hovorí, akou slovenčinou rozpráva väčšina Slovákov (spisovnou — nespisovnou), koľko ľudí hovorí spisovne a koľko nespisovne, aká je používanosť spisovného jazyka a pod.

Ďalší sa zamerali na výskum jazyka sociálnych skupín (treba skúmať: používanie jazyka podľa veku, vzdelania, profesie; živý jazyk mládeže; jazyk novinárov, televíznych pracovníkov a komentátorov; jazyk učiteľov slovenčinárov i neslovenčinárov ... a hľadať príčiny, „prečo tak veľa vysokoškolsky vzdelaných ľudí nehovorí správne po slovensky“, a spôsoby, „ako dosiahnuť vyššiu jazykovú kultúru ľudí“), na výskum jazyka vo vybraných regiónoch (treba skúmať: „rôznorodé vyjadrovacie spôsoby v rôznych regiónoch Slovenska, ale aj v zahraničných oblastiach so slovenským etnikom“ a potom „vyhodnotiť jednotlivé oblasti a informovať verejnosť o výsledkoch“; skúmať, v akej miere sa v jednotlivých oblastiach Slovenska používa nárečie ...) a vyskytla sa aj požiadavka na výskum jazyka Bratislavy (respondent úradník použil výraz „blavácke nárečie“).

Do výskumu jazykovej situácie patrí aj skúmanie používania a fungovania jednotlivých slov — profesionalizmov, slangizmov, neologizmov, nárečových slov, cudzích slov ... v príslušných komunikačných sférach.

Najviac respondentov sa vo svojich odpovediach zameralo na cudzie slová. Žiadajú zisťovať jednak výskyt cudzích slov a spôsoby ich používania, jednak sledovať ich prenikanie a začleňovanie do slovnej zásoby slovenčiny. Niektorí pokladajú za zaujímavé skúmať, aký vplyv má znalosť cudzích jazykov na aktívne používanie cudzích slov. Objavili sa aj požiadavky na výskum vplyvu češtiny na slovenčinu a na výskum toho, či je slovenčina dosť bohatá (bez cudzích slov a bohemizmov), či stačí „na vyjadrenie diania a vecí v súčasnom modernom svete“.

Odborné vyjadrovanie trápí hlavne technikov a vedeckých pracovníkov, ktorí najmä „v oblasti rýchlo sa rozvíjajúcich technických vied“ pociťujú nepružnosť slovenského názvoslovnia, niektoré novovzniknuté termíny sa im zdajú umelé, neprirodzené, násilné, a tak radšej používajú cudzojazyčné názvy alebo „svoje vlastné“. (Z toho vyplýva požiadavka skúmať, „ako termíny jednotlivých odborov používajú vedecí pracovníci“.)

Sledovať vývoj jazyka, intenzitu rozširovania slovnej zásoby, neologizmy — ich používanie a frekvenciu, používanie zastaraných slov, používanie slangov a argotu (vydať argotový a slangový slovník), používanie vulgárnych výrazov, sledovať politizáciu jazyka, to sú ďalšie požiadavky našich respondentov, ktoré môžeme zaradiť do oblasti opisu jazykovej situácie.

3.2. Treba skúmať „úroveň jazykového vedomia“ — tak formuloval svoju odpoveď jeden vysokoškolák. Jazykové vedomie je skutočne závažným objektom sociolingvistického výskumu. Podľa B. Techtmeierovej (1987) a podľa Ā. Kráľa (1988) je jazykové vedomie viac alebo menej vyvinutá schopnosť uvažovať o jazyku, vedome používať a hodnotiť výrazové prostriedky, ale aj schopnosť kreatívne ich dotvárať (porov. aj Buzássyová, 1989, s. 114).

Pri opise jazykového vedomia hovoriacich treba zistiť predovšetkým mieru znalosti kodifikovaných výrazových prostriedkov. Miera ovládania spisovného jazyka bola hlavnou témou odpovedi respondentov, ktoré sme zaradili do tohto problémového okruhu. Najprv všeobecné odpovede: ...treba zisťovať, „aká je u obyvateľov úroveň spisovného vyjadrovania sa“, aká je úroveň jazykových prejavov, jazyková vyspelosť, či ľudia vôbec vedia spisovne rozprávať, správne sa vyjadrovať, či ovládajú spisovný jazyk, aká je úroveň jazykovej vzdelanosti, ako sa využíva spisovný jazyk v bežnom živote, či sa uplatňujú a dodržiavajú jeho pravidlá ...

Niektorí respondenti chcú, aby sa zisťoval stupeň ovládania pravopisu a gramatiky a aby sa na základe výsledkov výskumu zjednodušil pravopis (zrušenie ypsilonu, zrušenie ä, zjednotenie písania slov *smena* — *zmena*) a odstránila zložitost gramatiky. Odporúčajú sledovať rozkolísanosť predložkových väzieb (ich nesprávne používanie, napr. *ísť pre mlieko*), v technických textoch nadmerné používanie trpného rodu, nesprávne skloňovanie cudzích slov ... Vyskytli sa aj požiadavky na zisťovanie správnej výslovnosti — ide najmä o mäkké („z našej reči pomaly, ale iste mizne ĺ, treba s tým niečo robiť“), dlženie, asimiláciu, výslovnosť cudzích slov.

Do výskumu jazykového vedomia patrí aj zisťovanie tzv. neuralgických bodov v jazykovom vedomí (kde pravidlá pripúšťajú variantnosť, kde panuje neistota — porov. Slovenčina v súčasnej komunikácii, 1989, s. 108). Aj niektorí naši respondenti si myslia, že treba skúmať používanie dvojtvarov, zistiť rozkolísanosť v používaní variantov, frekvenciu ich používania. Väčšina z nich na základe vyššej frekvencie používania požaduje „uzákonenie jedného variantu“ (jazykové prostriedky, ktoré sa najviac používajú, treba „ujednotiť“; viac frekventované varianty uzákoniť; varianty, ktoré prevládajú ustáliť ako platné — spisovné; treba za spisovné považovať všeobecne najpoužívanjšie slová a tvary; treba kodifikovať tvary, ktoré sú medzi ľuďmi zaužívané, a nie tie, ktoré sa „naším jazykovedcom zdajú správne“), iba jeden respondent (lekár) pochybuje, či je viac používaný variant ten správny („nie vždy však musí byť názor väčšiny ten správny“). Vysokoškolák navrhuje dokonca zisťovať používanosť „tzv. nespisovných slov a uzákoniť ich“.

Ďalšou oblasťou výskumu jazykového vedomia je výskum schopnosti používateľov jazyka posudzovať primeranosť a vhodnosť voľby výrazových prostriedkov vzhľadom na komunikačnú situáciu. Sem patria odpovede týkajúce sa výskumu vhodnosti používania slov, „schopnosti vybrať si to správne slovo“, aplikačnej pohotovosti, vyjadrovacej schopnosti, vhodnosti používania cudzích a nárečových slov, vzťahu spisovného a hovoreného jazyka, schopnosti posudzovať vlastný prejav, jazykového citu i jazykovej kultúry.

3.3 Pod postojmi používateľov jazyka k jazyku rozumieme postoje k jazyku ako celku (porov. aj Slančová, 1990), teda tak postoje k spisovnému jazyku, ako aj postoje k národnému jazyku, k jeho existenčným formám. Patrí sem aj miera uvedomovania si jazyka ako hodnoty, uvedomovania si jeho národnoreprezentatívnej funkcie. O potrebe skúmania vzťahu používateľov jazyka k jazyku (respondenti používajú rôzne prívlastky — hovoria o vzťahu k slovenskému jazyku, k rodnému jazyku, k materinskému jazyku, k spisovnému jazyku) hovorili vo svojich odpovediach aj naši respondenti. Niektorí hovorili aj o skúmaní „skutočného vzťahu k jazyku — nielen k jeho oficiálnym formám“ (technik), o skúmaní názorov bežných používateľov na spisovný jazyk — „aby nám bol blízky a nenásilný“, o skúmaní vzťahu etnických skupín a národnostných menšín k slovenskému jazyku (technik), o skúmaní vzťahu Slovákov žijúcich v Čechách a na Morave k modernej slovenčine (učiteľ). Stredoškólák navrhuje skúmať citový vzťah k jazyku („či ho máme radi“), dvaja vysokoškólači navrhujú skúmať, aká je u ľudí „hodnota materinského jazyka“.

Do výskumu postojov používateľov jazyka k jazyku patrí aj skúmanie ich vzťahu k jednotlivým slovám (cudzím, slangovým, nárečovým, neologizmom, termínom . . .), k inováciám v jazyku, ku kodifikačným poučkám a prameňom, k jazykovednej literatúre . . .

V odpovediach našich respondentov sa vyskytli požiadavky na skúmanie názoru verejnosti na slovenský pravopis, na skúmanie záujmu o jeho zjednodušenie (odstránenie ypsilonu), názoru na náročnosť gramatiky, „na používanie pomlčiek“. Citujeme aspoň jednu úplnú odpoveď: „Prv, ako sa zase niečo v pravidlách slovenského jazyka upraví, treba zisťovať aspoň takouto formou mienku verejnosti“ (technik).

Viacerí respondenti si myslia, že treba s verejnosťou viac konzultovať o nových slovách, že treba zistiť názor väčšiny obyvateľstva na podobu nejakého nového slova a zobrať ho do úvahy, lebo „nie je úplne správne vytvárať nové slová umelo“ (vysokoškólák), že treba zisťovať a zohľadňovať názory a pripomienky používateľov jazyka „pri vyberaní najvhodnejších variantov spisovného jazyka“ (jazykový redaktor), treba zisťovať názory ľudí na slová, ktoré „sú síce spisovné, ale v jazykovej praxi takmer nepoužívané (*krémovnik* — *krémeš*). Povedané spôsobom dnes takým aktuálnym: nevyhýbať sa demokratickým postupom ani v štúdiu a udržiavaní jazykovej čistoty“ (učiteľ). Ďalší respondenti navrhujú skúmať postoje používateľov jazyka k nárečovým či „írečným“ slovám, k cudzím slovám a k prekladom z češtiny do slovenčiny.

Zaujímavé sú aj postoje používateľov jazyka k jazykovedcom a k ich práci, ktoré respondenti v ankete vyslovili (aj keď si to znenie otázky nevyžadovalo). Jeden respondent (učiteľ) aj navrhuje „výskum vzťahu

medzi ľudom a jazykovedcami (resp. súčasnou spisovnou a živou slovenčinou). Ďalší (technik) pokladá za potrebné skúmať, či „poniektoré oficiálne formy spisovného jazyka, ktoré šíri Jazykovedný ústav L. Štúra, nie sú až príliš umelé a odtrhnuté od živého jazyka“. Respondent vysokoškolák navrhuje zisťovať, či to, „čo je podľa Jazykovedného ústavu spisovné, neznie medzi ľuďmi smiešne“. Ďalší študent (stredoškólák) chce vedieť, „či sú ľudia spokojní s novinkami JÚĽŠ“, technik, „či ľudia súhlasia s tým, čo si vymýšľa Jazykovedný ústav (ubúda nám ô; kedysi bolo *Malinô Brdo*, teraz máme *Malinné !!!* Fuj!)“. Aj ďalší respondent (vedecký pracovník, učiteľ) chce zisťovať, aké sú názory ľudí na „výmysly jazykovedcov“. Respondentka, ktorá v našej ankete zakrúžkovala štyri pracovné zaradenia (kultúrny pracovník, vedecký pracovník, riadiaci pracovník, učiteľ) — v prípade potreby mohol respondent zakrúžkovať viac možností —, vo svojej odpovedi poznamenáva, že by sa malo viac dbať „na mienku tých, čo jazyk užívajú, nielen na jazykovedcov“ a dodáva, že ona sama by „v prvom rade rada vyhodila zo slovenčiny výrazy, ktoré klamú. Pozrime sa“, ako píše, „pravde do očí a nazvime veci pravým menom. Sú to výrazy: *materská dovolenka* — aká dovolenka? 24 hodín každá sekunda v strehu; *materská škôlka* — aká materská?, nebolo by jasnejšie detská škôlka?“ Nakoniec uvedieme prosbu, ktorú jazykovedcom adresuje respondentka učiteľka: „Veľmi Vás prosím, nechytajte blchy, keď nám slony utekajú. Chcem veriť, že ste schopní zvýšiť našu jazykovú kultúru (inak by som tento dotazník hodila do koša).“

4. Cieľom nášho príspevku bolo zhrnúť a analyzovať názory respondentov sociolingvistickej ankety na jazykový výskum, najmä na jeho orientáciu. Z odpovedí jednoznačne vyplýva, že prevažuje požiadavka skúmať živý jazyk, teda používanie jazyka a jeho fungovanie v komunikácii, a to je aj predmetom sociolingvisticke orientovaného jazykovedného výskumu. Zjednodušene povedané, respondenti ankety sa zaujímajú o to, a) ako, kto, kde rozpráva (opis jazykovej situácie), b) do akej miery používateľa jazyka ovládajú spisovný jazyk, či vedia spisovne, primerane a vhodne jazyk používať (opis jazykového vedomia), a pociťujú potrebu c) vyjadrovať sa k jazykovým javom a problémom, čiže žiadajú výskum postojov používateľov jazyka k jazyku.

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, K.: Sociolingvistická orientácia výskumnej úlohy Slovenčina v súčasnej komunikácii. *Jazykovedný časopis*, 40, 1989, s. 111—123.
 KRÁL, Ā.: Kultúra jazyka, jazyková kultúra a kultúra reči. *Slovenská reč*, 53, 1988, s. 3—12.

SLANČOVÁ, D.: Anketový prieskum postojov k jazyku. Slovenská reč, 55, 1990, s. 3—19.

Slovenčina v súčasnej komunikácii. Projekt. Jazykovedný časopis, 40, 1989, s. 105—110.
TECHTMEIER, B. a kol.: Tézy o jazykovej kultúre. (Preložil Š. Michalus.) Slovenská reč, 52, 1987, s. 3—15.

Eva Tibenská

SYNONYMIA ADJEKTIV

Zrejme každý, kto sa bližšie oboznámil s problematikou lexikografického spracovania synonym, bude súhlasiť s tvrdením, že ide o oblasť zložitú a náročnú tak v teórii, ako aj praxi. Predpokladom kvalitného lexikografického spracovania synonym je výstižná definícia synonym, ďalej pokiaľ možno presné určenie hraníc synonymie a odhaľovanie súvislostí s takými javmi, ako je jav hyponymie, kontextovej podmienenosti synonymie, obmedzenej lexikálnej či sémantickej spätosti, variantnosti, vzájomnej zameniteľnosti a pod. To je všetko oblasť lexikologickej a lexikografickej teórie, ktorá predurčuje vlastnú lexikografickú prax a je touto praxou determinovaná. Jednotlivé teoretické postuláty o synonymii a o synonymách by mali byť formulované aj s ohľadom na ich praktickú využiteľnosť pri tvorbe hesiel predovšetkým v synonymických slovníkoch (ďalej SS). Náročnosť vlastnej lexikografickej práce spočíva v operatívnom riešení celého množstva konkrétnych problémov, obyčajne špecifických a zhodných pri jednotlivých slovných druhoch. Naša štúdia je sondou do uvedenej problematiky zameranou na lexikologický a lexikografický výskum synonymie adjektív. Nosnosť teoretických postulátov overujeme v lexikografickej praxi, z ktorej prinášame niekoľko ukážok.

V čom spočíva podstata synonymického vzťahu s ohľadom na lexikografickú prax?

Odpoveď na túto otázku sa snažili dať mnohí lexikológovia a lexikografi. Informácie o tom možno nájsť predovšetkým v zborníkoch (Sinonimy russkogo jazyka i ich osobennosti, 1972; Očerki po sinonimike sovremenno-go literaturnogo jazyka, 1966; Leksičeskaja sinonimija, 1967; u nás v rámci kolektívneho diela Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989), ale aj v monografických prácach (Filipec, 1961; Apresian, 1974a; Lyons, 1969; Filipec — Čermák, 1985 a iní), v početných štúdiách (u nás predovšetkým M. Pisárčiková, 1973, 1989) a nakoniec v úvodoch k synonymickým slovníkom. Definícia typu „synonymá sú slová, ktoré majú odlišnú

zvukovú podobu, ale rovnaký alebo blízky význam“, s ktorou sa stretávame v školských učebniciach, ale aj v úvodoch k synonymickým slovníkom, nie je pre lexicografa dostačujúca. Máločo rieši aj snaha definovať synonymá ako slová významovo totožné alebo také, ktoré popri spoločnej významovej zložke a štylistickej hodnote vyjadrujú rozličné významové, ako aj štylistické odtienky. Sporné je v týchto definíciách už chápanie synonymického vzťahu ako vzťahu dvoch alebo viacerých slov (s ohľadom na rozdiel medzi monosémickými a polysémickými lexikálnymi jednotkami), vágna je pojmová náplň termínu významový odtienok (porov. Benkovičová, 1988).

Chápať synonymiu ako významový vzťah dvoch slov je zväčša možné iba pri monosémických slovách. Aj tu je však sporné, či významový vzťah synonymie zahŕňa celý objem významu monosémického slova, či sú v ňom obsiahnuté všetky sémy tvoriace semému daného slova ako základnej lexikálnej jednotky, alebo sa na tomto vzťahu zúčastňujú iba niektoré sémy a ostatné ostávajú synonymickým vzťahom nezasiahnuté.

Ešte zložitejšia je situácia pri slovách s bohatou vnútornou významovou štruktúrou, teda pri polysémických slovách. Tie sa na základe významových rozdielov (odlišnosť v jednej alebo vo viacerých diferenčných sémach) členia na niekoľko, najmenej však na dve monosémické lexikálne jednotky — lexie. Do vonkajšieho paradigmatického významového vzťahu totožnosti, napr. s monosémickou lexikálnou jednotkou, môže potom vstúpiť alebo jedna lexia polysémického slova, alebo súčasne niekoľko jeho lexii. Synonymický vzťah sa však môže obmedziť iba na niektorú časť významovej stránky lexie, čo sa, prirodzene, prejaví ako isté obmedzovanie v oblasti spájateľnosti oproti spájateľnosti lexie v rámci polysémickej lexémy. Jednotlivé lexie polysémického slova môžu vstupovať do rôznych synonymických vzťahov, tvoriť súčasť viacerých synonymických radov, iné sa nezúčastňujú na žiadnom synonymickom vzťahu.

Dôležité je teda poznanie, že vnútorné členenie polysémického slova na formálno-významové jednotky — lexie — sa môže, ale nemusí úplne zhodovať s lexikálnymi jednotkami, ktoré vstupujú do vonkajšieho významového vzťahu totožnosti s inou lexikálnou jednotkou. Na odlišnosť vnútorných a vonkajších vzťahov lexikálnej jednotky upozorňuje aj J. Filipec (1961, s. 192), keď polysémiu predstavuje ako jav prebiehajúci vertikálne a synonymiu ako jav postupujúci horizontálne. Synonymia ako vonkajší významový vzťah aspoň dvoch lexikálnych jednotiek buduje už na vnútorne štruktúrovaných lexikálnych jednotkách, pričom túto vnútornú štruktúru nenarúša, formálno-významové členenie polysémických slov sa vstupom do vonkajších synonymických vzťahov nemení. Do vonkajšieho paradigmatického jazykového vzťahu významovej totožnosti,

ktorým synonymia je, môžu teda vstupovať a) slová (monosémické; polysémické vtedy, keď do jedného synonymického vzťahu vstupujú všetky jeho lexie), b) jedna lexia alebo viaceré lexie polysémických slov, c) časť lexie (niekedy aj úplne nepodstatná, málo relevantná časť obsahujúca tzv. skryté alebo latentné sémy, tvoriace pragmatickú stránku lexie, ktoré sú však relevantné z hľadiska synonymie a stávajú sa zreteľnými v istých ustálených a presne lexikálne či sémanticky určených kontextoch). Vzhľadom na formálno-významové členenie slov môžeme potom o úplných synonymách hovoriť iba v prípade významovej totožnosti monosémických slov ako celku a pri tých polysémických slovách, pri ktorých sú všetky lexie jedného slova vo vzájomnom synonymickom vzťahu so všetkými lexiami iného polysémického slova, t. j. keď sú opäť synonymné slová ako celok.

Celkovo však synonymiu nemôžeme definovať ako vzťah významovej totožnosti medzi slovami, musíme hovoriť širšie o vzťahu významovej totožnosti dvoch alebo viacerých lexikálnych jednotiek (slov, lexií alebo častí lexií).

Z poznatku, že formálno-významové členenie slov na jednotlivé lexie sa nemusí zhodovať s lexikálnymi jednotkami (ďalej LJ), ktoré sú v postavení člena či dominanty synonymického radu, pre lexikografickú prax vyplýva toto:

a) ak sa pri rôznych lexiách polysémického slova ako dominanty synonymické vzťahy k iným LJ zhodujú alebo vo veľkej miere prekrývajú, znamená to, že z hľadiska vonkajších významových vzťahov totožnosti medzi LJ ide o rovnaké vzťahy. Vtedy členenie dominanty na jednotlivé lexie nie je potrebné ani žiadúce (rovnaké členy synonymických radov by sa museli vždy opakovane vymenúvať). Výklad významu dominanty v SS sa však svojou šírkou musí prispôbiť tak, aby v takomto prípade zahrňal všetky lexie dominantnej LJ, ktoré sú v danom synonymickom vzťahu, a zároveň aby vystihoval podstatu vzťahu významovej totožnosti s inými LJ. Příkladom môže byť sedem lexií heslového slova *veľký* vo výkladovom slovníku slovenčiny (Krátky slovník slovenského jazyka, 1987) združených do jedného významu heslovej LJ — dominanty bohatého synonymického radu — v rámci SS. Ukážku spracovania hesla *veľký* v pripravovanom Synonymickom slovníku slovenčiny (ďalej SSS) uvádzame v závere štúdie;

b) ak LJ tvoriaca jeden z členov synonymického radu nezodpovedá slovu či lexii polysémického slova, ale iba ich časti, obmedzí sa tým spájateľnosť oproti spájateľnosti LJ členenej na základe vnútorných významových vzťahov. Za členom synonymického radu sa však v spresňujúcej poznámke neuvedú zvyšné sémy, odlišné od sém uvedených pri dominante, lebo tie sú z hľadiska významového vzťahu totožnosti s dominantou irelevantné. Rovnako sa v spresňujúcej poznámke neuvedú obmedzenia týkajúce sa

spájateľnosti synonymnej LJ v porovnaní s LJ vyčlenenou na základe vnútorných významových vzťahov. Poznámka zahrňa iba tie údaje o významovej stránke či o spájateľnosti LJ, člena synonymického radu, ktoré sú dôležité z hľadiska vzťahu významovej totožnosti s dominantou. Oponujeme preto názoru G. P. Galavanovovej (porov. Sinonimy russkogo jazyka i ich osobennosti, 1972, s. 112—123), že SS musí vyčerpávajúco opísať lexikálnu spájateľnosť, lexikálne okolie každého synonyma, aby bolo zrejmé, aký majú význam a kde sú jednotlivé synonymá vzájomne zameniteľné. Takáto požiadavka sa môže uplatňovať iba v práci lexikografa pri odhaľovaní synonymických vzťahov dvoch LJ, nie však pri vlastnom spracúvaní hesla v SS. Stavba hesla v SS vychádza podľa nášho názoru primárne zo vzťahu medzi dominantou a členmi synonymického radu, pri hierarchickom usporadúvaní synonymického radu aj zo vzťahu medzi členmi synonymického radu navzájom. Tým sa však už dostávame od problematiky rozdielu medzi LJ vyčlenenou na základe vnútorných významových vzťahov a LJ vyčlenenou na základe vonkajších vzťahov významovej totožnosti do oblasti vlastných vonkajších synonymických vzťahov LJ.

Z hľadiska lexikografie dve LJ sú navzájom synonymné vtedy, keď majú spoločnú množinu sém relevantných v istom alebo v každom možnom kontexte. Spoločná množina sém zaručuje, že takto významovo späté LJ sa môžu vzájomne alebo jednostranne zamieňať bez zníženia počtu spoločných sém. Podobne tvrdia aj J. Filipec a F. Čermák (1985, s. 133), že na to, „aby sme mohli posúdiť, či dve slová sú synonymami, musia mať v istej situácii a v istom kontexte rovnaký zmysel. Preto rôzne slová sú vzájomnými synonymami iba vo svojich synonymických kontextoch“. Treba však zdôrazniť, že z lexikografického hľadiska synonymiu skúmame ako jav systémový, preto pod kontextmi rozumieme minimálne a pritom zvyčajné, bežné či typové slovné spojenie, niekedy lexikálne alebo sémanticky presne určené. Tým z oblasti systémovej synonymie odstraňujeme prípady, keď zameniteľnosť a súčasnú významovú totožnosť LJ zabezpečuje iba širší kontext či dokonca znalosť mimojazykovej situácie. Minimálny kontext lexie *dobrý* predstavuje z hľadiska synonymie napr. spojenie so substantívom *dieťa*. Spojenie *dobré dieťa* je dostačujúcim kontextom na to, aby v tomto spojení bolo možné bez zmeny významu zameniť lexiu *dobrý* lexiou *poslušný*. Z toho vyplýva, že lexie *dobrý* a *poslušný* sú v minimálnom kontexte lexikálne určenom ako „o dieťati“ synonymné. Spojenie so substantívom *žiak* je pre adjektívnu lexiu *dobrý* dostatočným kontextom na to, aby ju bolo možné v tomto kontexte zameniť synonymnými lexiami a) *svedomitý*, *usilovný*, b) *múdry*, *bystrý*, *šikovný*. Aby sme však v spojení *dobrý žiak* mohli lexiu *dobrý* synonymne zameniť s lexiou *poslušný*, musí-

me už poznať širší kontext „žiak dobrý v správaní“, alebo musíme poznať mimojazykovú situáciu, napr. že učiteľka použila spojenie *dobrý žiak*, keď hovorila o správaní žiakov. Lexie *dobrý* a *poslušný* v minimálnom kontexte, t. j. v spojení so slovom *žiak* nie sú systémovo synonymné, hoci pri použití v širšom kontexte či vo vhodnej situácii môžu nadobudnúť vlastnosť synonymie. Takéto nesystémové prípady synonymie sa však v SS nezachytávajú.

Množina spoločných relevantných sém, ktorá tvorí základný predpoklad vzniku synonymického vzťahu medzi LJ, môže, ale nemusí úplne vyčerpávať celý objem sém takto súvzťažnených LJ. V odbornej literatúre o synonymii a o synonymách sa v prípade rôzneho objemu sém dvoch LJ zvyčajne hovorí o významových odtienkoch, o blízkosti či dokonca o rozdielnosti významu. V prípade rovnakého sémového objemu sa hovorí o úplných synonymách. Myslíme si, rovnako ako S. G. Berežan (v zb. *Leksičeskaja sinonimija*, 1967, s. 43—56) a J. D. Apresian (1974a, s. 248; 1974b), že termín odtienok významu nie je výstižným označením rôzneho sémového objemu dvoch synonymných LJ. Pokúsime sa ukázať, v čom vidíme podstatu rozdielneho sémového objemu dvoch synonymných LJ.

Na príklade lexii *dobrý* a *poslušný* sme videli, že ide o také rozdielne sémy, ktoré môže „ochudobnená“ LJ získať vplyvom sém lexikálneho okolia v minimálnom a pritom zvyčajnom kontexte. V podobnom duchu charakterizuje neutralizáciu J. D. Apresian (1974a, s. 158): „Neutralizáciou sa obyčajne nazýva taká zmena jazykovej jednotky A uskutočnená v istých podmienkach, ktorej výsledkom je to, že sa daná jednotka prestane odlišovať prinajmenšom niektorými svojimi príznakmi od inej jazykovej jednotky C, s ktorou má jednotka A spoločné príznaky.“ Neutralizovať sa však vplyvom kontextu nemôžu akékoľvek rozdielne sémy, ale iba tie, ktoré sú prehĺbenejšou alebo z iného pohľadu uskutočnenou špecifikáciou, konkrétnizáciou či inou modifikáciou sém obsiahnutých v synonyme súvzťažnenej LJ. Pri lexikografickom spracovaní takýchto LJ sa dominantou stáva LJ s menším rozsahom, avšak s väčším obsahom sém, t. j. tá, pri ktorej majú sémy všeobecnejšiu, menej špecifikovanú a detailizovanú podobu. Keďže sémy členov synonymického radu sú bohatšie, rozvinutejšie, uvedie sa tento sémový rozdiel v spresňujúcej poznámke pri člene synonymického radu. Ak sa význam dominanty *dobrý* vykladá ako „ktorý má spoločensky, eticky a pod. vyhovujúce, želateľné povahové a charakteristické vlastnosti“, potom pri člene synonymického radu *poslušný* musíme uviesť špecifikáciu týchto vlastností: „ktorý sa podriaďuje autoritám, plní ich príkazy a želania“. V synonymickom kontexte, t. j. v spojení so slovom *dieťa* nadobudne lexia *dobrý* rovnakú špecifikáciu svojich sém, preto lexie *dobrý* a *poslušný* sú v tomto kontexte vzájomne zameniteľné. Pri člene synonymického radu

poslušný je potrebné uviesť spresňujúcu poznámku (o dieťati), ktorou sa vyčlení takto zúžený, lexikálne určený synonymický kontext.

Existuje však aj taký rozdiel v sémovom objeme dvoch synonymných LJ, ktorý sa vplyvom lexikálneho okolia v minimálnom a pritom zvyčajnom kontexte neneutralizuje. Napriek tomu významovému vzťahu takýchto LJ pripisujeme vlastnosť synonymie. Opäť ide pri jednej zo synonymných LJ o podrobnejšiu špecifikáciu sém prítomných aj pri druhej LJ. O synonymickom kontexte však hovoríme iba v tom zmysle, že sa v ňom spomenuté rozdiely vedome zanedbávajú a stierajú, čím sa umožňuje výskyt oboch LJ v rovnakom minimálnom kontexte. Predpokladom je, že ide o rozdiely málo dôležité, zanedbateľné (napr. pri adjektívnej charakteristike farebného spektra sú to rozdiely v intenzite a odtienkoch, irelevantné pre človeka nepracujúceho s farbami). Zameniteľnosť takýchto LJ je však jednostranná. LJ s menej podrobnou (rodovou) špecifikáciou sém môžeme nahradiť LJ so špecifikovanejšími sémami, pri opačnej zámene sa však už dopúšťame istej významovej nepresnosti, citíme, že všeobecnejšia LJ nevystihuje úplne podstatu špecifikovanejšej LJ. Pri lexikografickom spracúvaní postupujeme podobne ako v predchádzajúcom prípade, po výklade významu dominanty však obyčajne nasleduje príklad, ktorý tento význam ilustruje bez usúvzťažnení s členmi synonymického radu, pretože základný význam dominanty sa pri nich zvyčajne modifikuje. Takto bude v SSS spracovaný napr. prvý význam adjektívnej dominanty *milý*:

milý 1. ktorý je predmetom kladných citových vzťahov; v oslovení osoby, ktorú dôvernejšie poznáme alebo ktorá je nám citovo blízka: *je to môjmu srdcu milý človek; milí rodičia!, drahý, milovaný* (ktorý je predmetom vrúcnosti; v oslovení citovo veľmi blízkej osoby): *nadovšetko milujem svoju drahú vlast; drahá, milovaná mamička!, expr.: zlatý, milený, radostný, bás. ľúbby* (v oslovení citovo veľmi blízkej osoby): *syn môj zlatý, milený, radostný, priď!*; *domovina moja ľúba, vzácny, cenný* (ktorý je predmetom obdivu, uznania): *je mi milšia, vzácnejšia, cennejšia pochvala ako pocta, obľúbený* (ktorý je predmetom obyč. trvalejšej priazne, obľuby): *toto je moja najmilšia, najobľúbenejšia pieseň, vítaný, príjemný* (ktorý vzbudzuje radostný pocit): *si u nás milým, vitaným hosťom; je to pre mňa príjemná, vitaná zmena, expr.: milučký, milušský, milunký, milenký, premilý, premilený, predrahý* (veľmi milý): *milučká, milušská starénka; milunký, milenký drobízg; premilý, premilený, predrahý môj priateľ!, expr. milulinký* (veľmi milučký): *aké milulinké mláďatko!*

Typickým príkladom na uvedený rozdiel v sémovom objeme dvoch synonymných LJ sú pri adjektívach pomenovania farieb. Spoločné sémy uvedené pri dominante v zovšeobecňujúcej, odtieňovo alebo intenzitne ďalej nešpecifikovanej podobe odrážajú základné atribúty istej farby zo

základného farebného spektra, typického pre istý jazyk. Jednotlivé členy synonymického radu majú v sprisňujúcej poznámke uvedené tie sémy, ktoré podrobnejšie odtieňovo alebo intenzitne špecifikujú spoločný sémový základ a ktoré sa stávajú relevantnými iba v kontextoch, keď je potrebné farby intenzitne a odtieňovo presne charakterizovať. Na ilustráciu uvádzame spracovanie dominanty *modrý* v pripravovanom SSS:

m o d r ý ktorý má farbu jasnej oblohy, čistej vodnej hladiny a pod., *be-lasý*, *kniž. síný*: *šaty modrej, belasej farby; plaviť sa po sinom mori, od zimy má belasé, siné pery, jasnomodrý, jasnobelasý* (s jasným odtieňom): *jasnomodré, jasnobelasé kvety nezábudky, bledomodrý, bledobelasý, svetlomodrý, svetlobelasý* (s bledým odtieňom): *bledomodré, svetlomodré oči; bledobelasý, svetlobelasý dym, nebový, nebovomodrý, nebovobelasý* (so svetlým a jasným odtieňom ako farba neba): *prsteň s nebovým, nebovomodrým, nebovobelasým očkom, nevädzový, nevädzovomodrý, nevädzovobelasý* (s farbou nevädze): *nevädzová, nevädzovobelasá látka, oceľový, oceľovobelasý* (s farbou ocele, t. j. s tmavým a sivým odtieňom): *pred búrkou sú na oblohe oceľové, oceľovomodré mraky; kov s oceľovomodrým, oceľovobelasým leskom, tmavomodrý, tmavobelasý, indigový* (s tmavým odtieňom): *tmavomodrý, tmavobelasý oblek; rifľové nohavice indigovej farby, tuhomodrý, sýtomodrý, tuhobelasý, sýtobelasý* (s výrazným, intenzívnym odtieňom): *maliar namiešal tuhomodrú, sýtomodrú, sýtobelasú farbu, slivkový, slivkovomodrý* (s farbou slivky, t. j. s tmavým a jasným odtieňom): *slivkový, slivkovomodrý kostým, sivomodrý* (so sivým odtieňom): *modrá, sivomodrá kožušina z lišky, modrastý* (mierne sfarbený do modra, s odtienkom modrej farby): *ranný opar má modrastý nádyh, expr. modručký, modrunký, modru-linký, belasučký*

p. aj *modrastý*

(Odkaz na heslo *modrastý* uvádzame preto, lebo ide zároveň o dominantu významovo blízkeho synonymického radu, do ktorého patria synonymá: *modrastý, namodrastý, beláskavý, belaskavý, belastý, belasistý, sinavý, sinastý*.)

Druhá príčina, prečo napriek synonymickým kontextom hovoríme o sémovom rozdieli synonymných LJ a tento rozdiel aj lexikografický zohľadňujeme, spočíva vo vlastnej podstate lexikografického prístupu k synonymám. Synonymné LJ spracúvame z lexikografického hľadiska totiž tak, že jednotlivé členy synonymického radu určujeme vždy vo vzťahu k významu dominanty. Výklad významu dominanty musí preto zahŕňať významový vzťah dominanty k všetkým členom synonymického radu, vystihovať význam radu ako celku. Hľadanie toho, ktoré synonymum treba vysvetliť, pripodobňuje A. P. Jevgenievová (v zb. *Očerki po sinonimike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, 1966, s. 20—21) k hľadaniu

spoločného menovateľa, ktorý sa už nedá ďalej rozložiť. Pri dominante, najmä ak je dominantou bohatého synonymického radu, sa môže význam — množina sém spoločná celému synonymickému radu — vyjadriť iba v zovšeobecňujúcej, všetko zahŕňajúcej podobe. Významový vzťah dominanty a jednotlivých konkrétnych členov synonymického radu má potom v porovnaní s významom celého radu špecifikovanejšiu podobu. Rozdiel v sémovom rozdieli dominanty a člena synonymického radu je tak vlastne rozdielom medzi množinou sém spoločných celému synonymickému radu a množinou sém, ktoré konkrétnejšie, prehľbenejšie charakterizujú vzťah dominanty a člena radu. Špecifickejšia charakteristika významu člena synonymického radu vo vzťahu k dominante sa uvádza v spresňujúcej poznámke za členom synonymického radu. Poznámka má najčastejšie podobu prehľbenejšej detailizácie sém, ktoré sú ako spoločné pre celý synonymický rad uvedené vo výklade dominanty. V prípade, že táto špecifikácia prináša so sebou isté obmedzenia v lexikálnej či sémantickej spätosti, t. j. obmedzenia na vznik synonymického kontextu, je výhodnejšie v spresňujúcej poznámke uviesť spomínané obmedzenia. Niekedy stačí rozdiel v sémovom objeme dominanty a člena synonymického radu vystihnúť antonymom typickým pre daný člen synonymického radu. Tým, že vo výklade dominanty musí byť zahrnutý jej vzťah významovej totožnosti so všetkými členmi synonymického radu, môže sa stať, že vzťah dominanty a konkrétneho člena synonymického radu nepokrýva celú šírku sémového objemu uvedeného pri dominante. Vtedy sa v spresňujúcej poznámke pri člene synonymického radu vyčlení tá časť sémového objemu dominanty, ktorá je charakteristická pre vzťah dominanty a daného člena, príp. viacerých členov radu. Niekedy je výhodné, keď sa v poznámke zopakuje príslušná časť výkladu dominanty, inokedy je výhodnejšie uviesť obmedzenia na sémantickú či lexikálnu spätosť, ku ktorým môže dôjsť týmto zúžením sémového objemu. Druhý spôsob, uvádzanie obmedzení na spätosť, ilustrujeme na hesle *mladistvý* v jeho prvom význame:

mladistvý 1. týkajúci sa mladosti; príznačný pre mladého človeka; pôsobiaci dojmom mladosti, svedčiaci o telesnej a duševnej zachovanosti (op. starecký), *mladý*: *mladistvý*, *mladý hlas*; *prekážky sa ľahšie prekonávajú v mladistvom, mladom veku*; *žene dlho zostala mladá tvár*, *mladický*, *chlapčenský*, *kniž.* *mladonský* (o mužovi): *svoje mladické roky prežil na dedine*; *dopustil sa mladíckej, chlapčenskej nerozváženosti*; *neopúšťal ho mladický, mladonský elán*; *dievčenský*, *dievocký* (o žene): *aj po deťoch mala dievčenský, dievocký vzhľad*, *svieži*, *svižný*, *pružný*, *rezký* (o výzore a fyzických prejavoch človeka): *i v neskoršom veku má mladistvú, sviežu pleť*; *starec ešte stúpал svižným, rezkým, pružným krokom*, *čerstvý*, *čulý*, *bodrá*, *kniž.* *jarý* (o fyzických a rozumových preja-

voch človeka): *napriek vysokému veku prehovoril čulým, bodrým hlasom; vyznačoval sa čerstvým, jarým duchom.*

Medzi synonymnými LJ sa vyskytuje ešte jeden rozdiel, ktorý však už nie je rozdielom v sémovom objeme dvoch alebo viacerých LJ a pre ktorý by sa mohlo zachovať označenie odtienok významu (presnejšie by sa vari malo hovoriť o stupienku významu). Ide o prípad tzv. intenzitných či skôr gradačných synonym, veľmi častých najmä pri adjektívach. Vo významovom usúvzťažnení takýchto LJ sa množina sém pri obidvoch LJ zachováva, no keďže pri adjektívach ide o sémy kvalitatívneho či kvantitatívneho charakteru, odlišná je miera, stupeň uvedených sém. Navyše tie LJ, pri ktorých majú kvalitatívne či kvantitatívne sémy vyšší stupeň intenzity, nadobúdajú obyčajne štylistický príznak expresívnosti a stávajú sa tak štylisticky príznakovými členmi synonymického radu. Taký je pravidelne prípad synonym, ktoré sú s dominantou spojené spoločným slovotvorným základom a ktoré často tvoria viacčlennú skupinu slovotvorných variantov. Pri hesle *modrý* sme takúto skupinu štylisticky príznakových a navzájom variantných synonym uviedli na konci synonymického radu. Podobnú skupinu sme uviedli v závere synonymického radu dominanty *milý*. Tu im však predchádzajú neutrálne synonymá *drahý* a *milovaný*, ktoré nielen bližšie špecifikujú citový vzťah ako vrúcnu citovú náklonnosť, ale zároveň vlastne vyjadrujú vyšší stupeň citového vzťahu.

Pri hesle s bohatým synonymickým radom, akým je napr. heslo *veľký*, budú skupinu expresívnych synonym utvorených od spoločného základu tvoriť lexikálne jednotky *velikánsky*, *veličizný*, *preveľký*, *preveliký*, *pri-veľký*. Z nich navzájom variantnými sú LJ *velikánsky*, *veličizný* a *preveľký*, *preveliký*. Slovotvorne nemotivované alebo od iného základu utvorené gradačné synonymá LJ *veľký*, napr. LJ *náramný*, *obrovský*, *ohromný*, *mohutný*, *monumentálny*, *enormný*, *nesmierny*, *kolosálny*, *ďalekosiahly*, budú uvedené aj v synonymickom rade hesla *veľký*, ale zároveň mnohé z nich (*obrovský*, *mohutný*, *ďalekosiahly*...) budú tvoriť samostatné heslové slová — dominanty. Pri nich sa potom ako členy synonymického radu uvedú ďalšie, predovšetkým však expresívne synonymá, slovotvorne nemotivované alebo utvorené od iného základu ako od LJ *veľký*. Takými sú napr. expresíva *strašný*, *hrozný* (horúčava), *desný* (radosť), *horibilný*, *mastný*, *nekresťanský* (cena), *príšerný*, *ukrutný* (hlad), *pekelný*, *diabolský* (tempo), *fantastický*, *úžasný* (úspech), *závratný*, *šialený* (rýchlosť). Ich uvedením pri hesle *veľký* by sa synonymický rad dominanty *veľký* neúmerne rozšíril a stal sa tak neprehľadným.

Na ilustráciu uvádzame v závere štúdie ukážku spracovania hesla *veľký* v SSS:

veľk ý 1. prevyšujúci priemerné alebo zvyčajné rozmerové či iné veličiny; prevyšujúci priemernú, očakávanú či prijateľnú mieru, intenzitu (op. malý): *spadnúť z veľkej výšky; mať veľké uši; cítiť veľké nebezpečenstvo, značný, hovor. hodný, expr. riadny, poriadny: prešli sme už značný, riadny kus cesty; vonku je už riadna, poriadna tma; značnú, hodnú chvíľu bolo ticho, zreteľný, badateľný, viditeľný, zjavný, očividný, markantný, evidentný, zastaráv. znateľný (dostatočný na vnímanie, uvedomenie si; op. nepatrný, zanedbateľný): jeho slová sa stretli s badateľnou, zreteľnou, viditeľnou odozvou; mama má na dieťa zjavný, očividný vplyv; medzi súrodencami bol markantný, evidentný rozdiel, nemalý (op. nevelký): deti robia rodičom veľké, nemalé starosti, vysoký (čo do výšky alebo inej veličiny, miery; op. nízky, nevysoký): stavba je zakončená veľkou, vysokou vežou; pacient s vysokou teplotou; veľká, vysoká úmrtnosť detí; dostával vysoký plat; mať veľké, vysoké požiadavky, dlh ý (čo do dĺžky alebo časového rozsahu, op. krátky): mať rovnako veľké, dlhé chodidlá; veľký, dlhý rad čakajúcich; rozhodnúť sa po dlhom váhaní, hlbok ý (čo do hĺbky alebo miery): na základy treba vykopať veľkú, hlbokú jamu (op. plytkú); zanechal v poslucháčoch hlboký dojem (op. slabý), širok ý (čo do šírky alebo miery): veľké, široké ústa (op. úzke); mať široké možnosti uplatnenia (op. obmedzené); voľn ý (prekračujúci želané rozmery, obyč. o oblečení; op. úzky, tesný): po schudnutí sú jej šaty veľké, voľné, rozsiahly, rozmern ý (čo do priestorovej alebo plošnej rozmernosti, množstva zahrnutých javov): veľká, rozsiahla, rozmerná záhrada; požiar spôsobil rozsiahle, rozmerné škody (op. nepatrné); autor zanechal rozsiahle, rozmerné dielo (op. útle), rozľahlý, priestranný, priestorn ý (čo do priestorovej, plošnej rozmernosti): veľký, rozľahlý pozemok; priestranný, priestorný byt (op. tesný, stiesnený); objemn ý (čo do objemu, rozsahu): veľký, objemný hrniec; objemná kniha (op. útla); objemná správa (op. krátka, stručná), bohat ý, hojn ý (čo do množstva, výskytu; op. chudobný): bohatá, hojná úroda; čerpať z bohatých, hojných skúseností, mocn ý, siln ý (najmä čo do intenzity; op. slabý): pocítil som mocnú, silnú túžbu po domove; skríkla od veľkej, silnej bolesti (op. miernej); statn ý, robustn ý (o postave; op. útly, štúply): otec bol statn ý, robustn ý chlap, prudk ý, intenzívny (čo do intenzity, obyč. o citoch, pocitoch; op. mierny): prežívala prudkú, intenzívnu radosť; spustil sa veľký, prudk ý lejak, ostr ý (obyč. o rýchlosti; op. mierny, pomalý): pretekári nasadili veľké, ostré tempo, tuh ý, krut ý, ťažk ý (čo do miery, obyč. o javoch s negatívnymi dôsledkami): postihla nás tuhá, krutá zima (op. slabá, mierna); o toto územie sa zvädzali tuhé, kruté boje; dopustil sa veľkého, ťažkého zločinu, mohutn ý (čo do výšky a zároveň šírky či rozlohy; veľmi veľký): mohutná postava; rieka sa valí mohutným prúdom; dav zachvátilo veľké, mohutné nadšenie, obrovsk ý, ohromn ý, enormn ý (mimoriadne veľký): ohromné, obrovské staroveké chrámy; ohromná, obrovská sila vetra; prejavili o vec obrovsk ý, enormn ý záujem, masívny (čo do výšky a zároveň rozlohy): veľké, masívne pohorie, kolosáln y, monumentáln y, gigantick ý (zarážajúco veľký, obyč. čo do rozmerov): stavba má kolosálne, gigantické rozmery; gigantické, monumentálne pomníky, dosiahnuť veľký, kolosáln y úspech; grandiózn y, impozantn ý, veľkolep ý, expr. úctyhodn ý (obdivuhodne veľký, obyč. čo do rozmerov): obdivovať grandiózne, impozantné projekty (op. skromné); vybudovať veľkolepé, úctyhodné vodné dielo, obrovit ý, expr.: ozrutn ý, ozrutánsky,*

obludný, mamutí (rozmermi pripomínajúci obra; neželateľne veľký): obrovitý, ozrutný, ozrutánsky gaštan; veľké, obludné finančné následky; veľký, mamutí podnik, nesmierny, nekonečný, neobmedzený, bezhraničný, bezmedzný, kniž. bezbrehý (mimoriadne, bez obmedzenia veľký; rozmerovo iba o priestore, vzdialenosti): nesmierny, nekonečný, bezhraničný vesmír; veľké, neobmedzené perspektívy; bezmedzné, bezbrehé, nekonečné diaľky; cítil bezmedzné, nesmierne šťastie, náramný, neslýchaný, nepredstaviteľný, neuveriteľný, neopísateľný, nevysloviteľný (neskutočne veľký pre rozumové, zmyslové spracovanie): deti spustili náramný, neslýchaný krik; je to od teba nepredstaviteľná, neslýchaná, neuveriteľná bezočivosť; zmocnil sa ma neopísateľný, nevysloviteľný žiaľ; nadpriemerný, mimoriadny, výnimočný, neobvyčajný (prevyšujúci priemernú alebo zvyčajnú mieru, intenzitu; op. priemerný, bežný): vaše dieťa má nadpriemerný, výnimočný, mimoriadny talent; pocítil neobvyčajné nadšenie, nedohľadný, nedozerný, kniž. nezmerný (veľmi veľký obyč. čo do vzdialenosti, dĺžky): cesta sa vinula do veľkej, nedohľadnej, nedozernej diaľky; uragán spôsobil veľké, nezmerné škody, ďalekosiahly, prenikavý (veľmi veľký obyč. o pozitívnych javoch): robil si veľké, ďalekosiahle plány; dosiahnul veľký, prenikavý pokrok; neuhasiteľný, neutíšiteľný (veľmi veľký, obyč. o fyzických alebo psychických prejavoch): veľký, neuhasiteľný smäd; neuhasiteľný, neutíšiteľný hnev, maximálny (hranične veľký; op. minimálny): veľké, maximálne nároky, nadmerný (prevyšujúci normálne alebo prípustné hodnoty): auto prepravuje veľký, nadmerný náklad, nadľudský (presahujúci ľudské rozmery, možnosti): podať veľký, nadľudský výkon, expr. velikánsky, veličizný, preveľký, preveliký (veľmi veľký): velikánske, veličizné domisko; bola to preveľká, preveliká láska, priveľký (príliš, neprimerane veľký): kabát mi je priveľký; zažila priveľké trápenie

2. p. významný, 3. p. početný, 4. p. dospelý, 5. p. nadšený, horlivý

(Významy 2—5 sú odkazy na heslové slová — dominanty, pri ktorých bude LJ *veľký* jedným z členov synonymického radu.)

Literatúra

APRESIAN, J. D. (1974a): Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.

APRESIAN, J. D. (1974b): Značenie i ottenok značeniya. Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka, 33, 1974, s. 320—330.

BENKOVIČOVÁ, J.: Otázka významového odtienku v sovietskej lexikológii a lexicografii. Jazykovedný časopis, 39, 1988, s. 79—86.

FILIPEC, J.: Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1961. 384 s.

FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 281 s.

HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989, s. 321—333.

Krátky slovník slovenského jazyka. I. vyd. Red. J. Kačala — M. Pisárčíková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Leksičeskaja sinonimija. Sbornik statej. Red. S. G. Barchudarov. Moskva, Nauka 1967. 180 s.

LYONS, J.: *Introduction to Theoretical Linguistics*. 2. vyd. Cambridge, University Press 1969. 519 s.

Očerki po sinonimike sovremennogo literaturnogo jazyka. Red. A. P. Jevgenieva. Moskva—Leningrad, Akademija nauk SSSR — Institut russkogo jazyka 1966. 266 s.

PISARČIKOVA, M.: Z problémov lexikálnych synonym v slovenčine. *Kultúra slova*, 7, 1973, s. 225—229, 257—262, 300—304, 325—330.

PISARČIKOVA, M.: Synonymia slovies so všeobecným významom. *Kultúra slova*, 23, 1989, s. 33—41.

Sinonimy russkogo jazyka i ich osobennosti. Red. A. P. Jevgenieva. Leningrad, Nauka 1972. 246 s.

Miloslava Sokolová

DIDAKTICKÝ POHĽAD NA MORFEMATICKÚ ANALÝZU V SLOVENČINE

1. Morfematický rozbor slovných tvarov je súčasťou učebných programov viacerých jazykovedných disciplín pri výchove učiteľov slovenského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách. Okrem morfológie je to fonetika a fonológia, úvod do štúdia jazyka a derivatológia. Pri štúdiu základnej literatúry na uvedené predmety (Oravec — Bajzíkova — Furdík, 1984; Kráľ — Sabol, 1988; Ondruš — Sabol, 1981; Ondruš — Horecký — Furdík, 1980; Mistrík, 1984; Bosák — Buzássyová, 1985; ďalej len Bosák, 1985) sa študenti stretávajú s nejednotným hodnotením tých istých typov segmentov, vyplývajúcim z rozdielnych postupov pri morfematickom rozboře, napr. od formy k obsahu alebo od obsahu k forme, ale aj z odlišných pohľadov na morfematickú stavbu slova, ktoré akcentujú fonologickú, resp. derivatologickú stránku stavby slova. Rozdielna segmentácia slovných tvarov a jej hodnotenie sú teda v zásade veľmi často objektívne zdôvodniteľné, no na väčšinu študentov pôsobí nejednoznačnosť a nedôslednosť pri morfematickej analýze rušivo a neprispieva ani k tvorivému pochopeniu problematiky.

Naším cieľom je posúdiť odlišné prístupy k morfematickému rozboru z didaktického aspektu a predložiť podľa možností neprotirečivý metodický postup na segmentáciu a identifikáciu segmentov v slovných tvaroch konkrétneho textu. Východiskom sú pre nás výsledky doterajšieho výskumu v uvedenej problematike, najmä práce J. Horeckého (1964, 1980), J. Bosáka (1985) a E. Slavíčkovej (1975), ako aj skúsenosti z morfematickej analýzy v pedagogickom procese na filozofickej fakulte.

2. Pre štúdium morfematického rozboru východisk na vysokej škole najmenej vyhovuje príručka J. Mistríka *Moderná slovenčina* (1984), v ktorej sa zmiešavajú jednotlivé druhy morfém podľa nerovnakých kritérií

a popri sebe sa ako rovnocenné uvádzajú gramatické a nulové morfémy, resp. modifikačné, interfigované a prázdne morfémy. Tézovite a pre dôkladné štúdium sa nedostatočne uvádza daná problematika v učebniciach Úvod do štúdia jazykov (Ondruš — Sabol, 1981) a Morfológia (Oravec — Bajžíková — Furdík, 1984). Pre pedagogickú prax sú potrebné kritériá, pomocou ktorých by študenti bez morfematických slovníkov a iných pomôcok mohli pomerne spoľahlivo analyzovať všetky tvary lexikálnych jednotiek v konkrétnom texte. V tom sa bude náš postup odlišovať od autorov, ktorí sa taktiež usilovali o jednoznačnú a komplexnú segmentáciu, ale nebrali do úvahy všetky možné typy segmentov. E. Slavíčková (1975) v morfematickom slovníku spisovnej češtiny segmentovala základné tvary vybraných lexikálnych jednotiek, J. Bosák (1985) formuloval teoretické východiská pre deduktívny opis morfémovej štruktúry základných slovných tvarov na podklade analýzy substantív, adjektív a slovies domáceho pôvodu. Jeho monografická práca je vhodnejšia na diskusiu o problémoch morfematickej analýzy než na základné štúdium problematiky. Zo svojej aktuálnosti nestratil takmer nič Horeckého výklad problematiky morfematickej analýzy v učebnici Lexikológia (1980) na základe monografie Morfematická štruktúra slovenčiny (1964), a to pre prístupné vysvetlenie teoretických východísk, názornosť a bohaté materiálové doklady. Preto vychádzame hlavne z jeho koncepcie, ale jednotlivé druhy segmentov sa pokúsime vymedziť dôslednejšie podľa východiskových definícií. Pri tvorení neurčitých zámen (*da-č-o*, *č-o-koľvek*) J. Horecký (1964) ako modifikačné morfémy hodnotí aj prefixálne a postfixálne morfémy. Nazdávame sa, že v prípade neurčitých zámen, ale aj pri prechýľovaní, resp. deminutívnosti (Bosák, 1985) ide o slovotvornú modifikáciu, preto dané segmenty nepokladáme za modifikačné, ale derivačné morfémy. Ako modifikačné morfémy označujeme segmenty, ktoré sú nositeľmi lexikálno-gramatického významu, a to významu lexikálno-morfologickej kategórie stupňovania, vidu a navyše aj lexikálno-syntactickej kategórie negácie. Výraznejšie než u J. Horeckého odlišujeme aj relačné morfémy, ktoré sú nositeľmi významu gramatických kategórií, od relačných negramatických morfémov odkazujúcich na slovné druhy (*dobr-e*).

2.1. V analyzovanej literatúre možno nájsť aj protirečivú segmentáciu, príp. protirečivú identifikáciu segmentov pri tých istých tvaroch. V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 38) sa napr. segmenty *i*, *ať* v tvaroch *nosiť*, *dievčaťa* hodnotia ako modifikačné morfémy a tvar prechodníka a prídavia sa segmentuje ako *chyt-aj-úc*, *rob-en-ý*, kým J. Horecký *i* pokladá za tematickú morfu, *ať* za interfigovanú morfu a uvedený prechodník a prídavie segmentuje ako *chyt-a-j-úc*, *rob-e-n-ý*. E. Slavíčková a J. Bosák segmentujú neurčitok perfektív typu *za-mk-nú-ť* bez oddelenia

segmentov *n*, *ú*, kým J. Horecký segmentuje tieto typy ako *pad-n-ú-ť*. Podobné rozdiely sú aj medzi segmentáciou E. Slavičkovej v typoch *kup-ova-ti* a segmentáciou J. Horeckého *kup-ov-a-ť*. Protirečivú segmentáciu možno nájsť aj u tých istých autorov, napr. J. Horecký (1964) segmentuje tvar *pij-ak*, ale *pi-j-an*, *stlp-č-ek*, ale *chlap-ček*, resp. segment *ov* v tvaroch *o-rod-ov-ník*, *harmon-iz-ov-ať* hodnotí ako modifikačnú morfému (1980). Nejednotnú segmentáciu sme našli aj v slovníku E. Slavičkovej, napr. *socio-log-ic-k-y*, *bakterio-log-i-e* X *bakter-io-log-ic-k-y*; *ne-do-stat-k-ov-ý* X *zo-sta-t-k-ov-ý*; *při-nes-e-n-ý* X *z-rekre-ova-n-ý* atď. K ďalším príkladom a k hodnoteniu sa vrátíme pri jednotlivých typoch segmentov.

3. Všetky metódy segmentácie slovných tvarov využívajú princíp opakovateľnosti v jazyku. Pri segmentácii navrhol J. Horecký (1964) využívať prienik tvarových okruhov a tvarových súborov. Praktický postup na vymedzenie minimálnych segmentov v slovnom tvare uvádza J. Bosák (1985), napr. pri prefixoch (*P*) sa vydeľuje prefix P_1 , ak existuje $P_1 + K_1$, $P_1 + K_2$, $P_1 + K_n$, ak existuje koreň K_1 ako samostatná lexéma, ak existuje $P_1 + K_1$, $P_n + K_1$ atď. Jednotlivé segmenty sa vydeľujú na základe porovnávania slovných tvarov v rámci gramatických alebo slovotvorných paradigiem a medzi segmentmi možno vymedziť jednoznačné a potenciálne (či reziduálne) hranice. Jednoznačné a potenciálne hranice budeme pri morfe-matickej analýze konkrétneho textu graficky odlišovať, a to jednoznačné hranice spojovníkom - a potenciálne hranice znakom =. Tak možno priezračnejšie segmentovať slovné tvary až na minimálne segmenty a zároveň sčasti zmierniť rozdiely, ktoré vyplývajú z diachrónnych a synchronných, morfológických alebo slovotvorných pohľadov, ale aj odlíšiť hranice medzi segmentmi s významom a funkciou, napr. *mal=in-a*, *pi=v-o*, *sek=er-a*, *kol=es-o*, *by=vol-o*, *akc=i-a*, *Prešov-č=an*, *drev-en-ej=š-i*. Za jadrové morfémy (porov. Slavičková, 1975) pokladáme *mal*, *pi*, *sek*, *kol*, *vol*, *akc*, *an*, *š*, za rozšírené morfémy *mal=in*, *pi=v*, *sek=er*, *kol=es*, *by=vol*, *akc=i*, *č=an*, *ej=š*. Jednotlivé segmenty slovného tvaru zhodne s J. Horeckým (1964) a Morfológiou slovenského jazyka (1966) klasifikujeme ako segmenty, ktoré: a) sú nositeľmi významu — morfémy, b) nie sú nositeľmi významu, ale plnia určité funkcie pri spájaní morfémy alebo pri zaraďovaní slovných tvarov do určitých typov — majú charakter morfemoidov, niekedy sa označujú ako morfy (Horecký, 1964; Morfológia, 1966; Ondruš — Sabol, 1981), resp. sa opisne označujú ako morfémy s funkciou (Horecký, 1980) alebo elementy s funkciou (Slavičková, 1975). Niektoré segmenty majú zdvojené úlohy, napr. gramatické a derivačné (*skál-ie*), tematické a derivačné (*host-i-ť*). Segmentáciu slovných tvarov uľahčuje súčasná identifikácia vydelených segmentov. Podľa toho, či majú segmenty gramatický, lexikálny, lexikálno-gramatický alebo slovotvorný význam, hodnotíme ich

ako gramatické, lexikálne (koreňové), modifikačné alebo derivačné morfémy. Segmenty, ktoré nepoukazujú na význam, budeme klasifikovať ako rozširujúce, tematické, interfigované a spájacie elementy. Nenazývame ich morfami (porov. poukaz J. Bosáka na nevhodnosť termínu morfa), ale ani morfémy, pretože nespĺňajú podmienky základnej definície morfémy.

3.1. Najvýraznejšou hranicou sú vyčlenené gramatické morfémy ako variabilné segmenty v gramatickej paradigme tej istej lexikálnej jednotky, ktoré sú nositeľmi (formálnym vyjadrením) významov gramatických kategórií. Pri vymedzovaní gramatických morfémy postupujeme zhodne s J. Horackým (1980, s. 77—84).

3.1.1. Gramatické morfémy druhotne delíme na relačné gramatické morfémy, ktoré sú nositeľmi významov menných gramatických kategórií a slovesných gramatických kategórií v určitých slovesných tvaroch. Ďalej vyčleňujeme formové morfémy *t*, *ú/iac/ac*, *vš*, *l*, *n/t*, ktorými sa tvoria spolu s príslušnými relačnými morfémy neurčité slovesné tvary. V *l*-ovom tvare vyčleňujeme po formovej morféme *a* pred relačnou morfémy kongruenčné morfémy *o*, *a*, *o*, *i*. Okrem toho osobitne označujeme imperatívne a kondicionálne gramatické morfémy. Druhotné delenie gramatických morfémy má zmysel hlavne pri slovesných tvaroch, ak popri sebe vystupujú segmenty, ktoré sú nositeľmi viacerých gramatických významov, napr. *rob-i=l-i by ste*, *pad-n-i-te*.

3.1.2. Podľa postavenia v slovnom tvare môžeme gramatické morfémy v jednoduchých syntetických tvaroch označovať za finálové (*nov-ého*), zriedkavo prefixálno-sufixálne (rozštiepené), napr. *po-let-i=m*, ale v analytických tvaroch bývajú rozložené morfémy (*budem pi-t*). Rozdiel medzi rozštiepenou a rozloženou morfémy vidíme v tom, že rozštiepené morfémy sa skladajú z nesamostatných častí slovného tvaru, kým rozložené morfémy sa skladajú aj zo samostatných segmentov.

3.1.3. Podľa prítomnosti alebo neprítomnosti formálnych zmien v rámci tej istej morfémy môžeme gramatické morfémy klasifikovať ako nemenné (*žen-a*), ako fonologicky závislé varianty (*ulic-iach*, *hrádz-ach*, *organ=iz-ác=i-ách*; *nies-o=l-ø*, *nies-l-a*), ako supletívne morfémy (*e*, *u*, *i* v lok. sg. typu *dub*), homofonické gramatické morfémy (*i* v tvaroch *kost-i*, *muž-i*, *ulic-i*, *rob-i=l-i sme*, *s-i*, *pad-n-i*). Ak formálne nevyjadrenie morfémy v paradigme signalizuje gramatický význam, uvažuje sa o nulových morfémy (*chlap-ø*, *rob-i=ø*, *žen-ø*, *rob-ø*). Osobitnú pozornosť si zasluhujú gramatické morfémy so zdvojenými úlohami, napr. relačná gramatická morféma, ktorá ako súbor všetkých submorfémy je zároveň derivačnou morfémy (*prút-ie*, *páv-i*), resp. gramatické submorfémy, ktoré sa stali derivačnými morfémy (*bok-om*, *dom-a*).

3.2. Nositeľom lexikálneho významu sú lexikálne (koreňové) morfémy, ktoré sú pomerne dobre vydeliteľné a identifikovateľné. Problémy môže spôsobovať ich častá variantnosť, supletivnosť alebo viazanosť (nesamostatnosť). Za variantné lexikálne morfémy pokladáme morfémy s tým istým lexikálnym významom, ktoré sa v rámci gramatických alebo slovotvorných paradigiem odlišujú fonologickými zmenami (*hr-a=ℓ*, *hr-a=v-ý*, *her-n-ý*; *dlah-a*, *dlaž-b-a*, *dláž-k-a*; *kos-i=ℓ*, (*koz*)-*me*; *môc-ℓ*, *moh-l-a*, *môž-e=š*, *mož-n-ý*). Ak sa lexikálne morfémy s tým istým lexikálnym významom formálne odlišujú fonologicky nevysvetliteľnými zmenami, nazývajú sa supletívnymi morfémami (*dobr-ý*, *lep-š-í*; *ja*, *mň-a*, *mn-ou*; *vz-ia=ℓ*, *ber-ie=m*). Na vydeľovanie viazaných lexikálnych morfém najúplnejšie poukázal J. Bosák (1985). Podľa jeho pravidiel za viazané lexikálne morfémy pokladáme aj jednofonémovú morfému *č* (s variantom *čn*) v tvaroch *na-č-a=ℓ*, *za-č-a=ℓ*, *po-č-a=ℓ*, ďalej napr. viazané lexikálne morfémy po prefixálnej morféme (*ú-der-ø*). Na pozadí dlhých tvarov osobných zámen *je-ho*, *je-mu* J. Sabol (Ondruš — Sabol, 1981) vyčleňuje aj nulové lexikálne morfémy v krátkych tvaroch *ø-ho*, *ø-mu*. Podstatne frekventovanejšie než lexikálne homonymá sú lexikálne homonymné morfémy, napr. *vol-sk-ý*, *vol-á=m*, *klam-stv-o*, *de-klam-ov-a=ℓ*. Pri morfematickom rozbere robí problémy identifikácia polyfunkčného samostatného segmentu *sa*, ktorý môže byť prázdnu lexikálnou morfému nemajúcou ani význam, ani funkciu (*smiať sa*), samostatnou derivačnou morfému (*venovať sa*), zložkou rozloženej derivačnej morfémy (*roz-prš-a=ℓ sa*), zložkou rozloženej gramatickej morfémy (*vy-ráb-a=j-ú sa*, *id-e=ø sa*), alebo je segmentovateľným slovným tvarom zvrätneho zámena (*s-a*). Ako sme už uviedli, aj na lexikálne morfémy môžeme aplikovať pojmy jadrovej a rozšírenej morfémy (*sem=en-o*, *prav=d-a*).

3.3 Segmenty slovných tvarov, ktoré sú nositeľmi lexikálno-gramatického významu, budeme identifikovať ako modifikačné morfémy. Na rozdiel od derivačných morfém nevytvárajú samostatné lexémy, ale slovné tvary, ktoré majú ten istý lexikálny význam a často sa vzájomne dopĺňajú. V slovenskej gramatike rátame s tromi kategóriami lexikálno-gramatických významov, a to s morfológicko-lexikálnou kategóriou stupňovania, vidu a so syntakticko-lexikálnou kategóriou negácie.

3.3.1. Stupňovanie modifikuje základný lexikálny význam adjektíva alebo adverbia v troch stupňoch. Pozitív nemá samostatnú modifikačnú morfému, komparatív má sufixálnu morfému (*nov-š-í*) a superlatív má prefixálno-sufixálnu rozštiepenú modifikačnú morfému (*naj-nov-š-í*). Kým modifikácia na úrovni morfológicko-lexikálnej kategórie stupňovania modifikuje lexikálny význam na pozadí jednotlivých stupňov lexémy (*nový*), slovotvornú modifikáciu na úrovni onomaziologickej kategórie chápeme ako

uzavretú v samostatnej lexéme (*novučký, novučičký*), ktorá nepredpokladá porovnávanie s nemodifikovaným významom motivujúcej lexémy, ba môže mať aj inú stylistickú hodnotu.

3.3.2. Aj segmenty, ktoré sú nositeľmi významu kategórie vidu v tzv. čisto vidových dvojiciach, identifikujeme ako modifikačné morfémy. Zhodujeme sa s jazykovedcami predpokladajúcimi existenciu vidových dvojíc s tým istým významom, ktoré sa vzájomne dopĺňajú a tvoria jadro funkčno-sémantickej kategórie aspektuálnosti (porov. Sekaninová, 1980). Na rozdiel od J. Horeckého (1964) sa nazdávame, že čisto vidové dvojice sa tvoria nielen sufixálnymi morfémy (*prepísať — prepisovať*), ale aj prefixálnymi modifikačnými morfémy (*robiť — urobiť*). V obidvoch typoch dvojíc majú ich členy rovnaký význam, pričom perfektíva nemajú úplnú paradigmu, lebo nemôžu vyjadriť aktuálny prítom v aktíve a pasíve. Uvedomujeme si, že hranice medzi modifikačnými a derivačnými morfémy sú veľmi blízke, o čom svedčí aj veľká homofonickosť medzi nimi, napr. *kup-ov-a=ť X prac-ov-a=ť, pad-n-ú=ť X chud-n-ú=ť, u-rob-i=ť X u-zn-a=ť*. Dôsledným uplatňovaním základných definícií morfémy pri identifikácii segmentov ich však možno pomerne spoľahlivo rozlišovať. Ako modifikačnú morfému navrhujeme hodnotiť prefixy, ak sa: 1. pri perfektivizácii nemení význam slovesa (*uvariť, urobiť, uloviť, usušiť, ukradnúť, napísať, naučiť, nakrmiť, omladnúť, oslabnúť, zaplatiť, zabaliť, zmeniť, skončiť, sformovať*); 2. nemení ani väzba slovesa (*kradnúť — ukradnúť niečo*); 3. od predponového slovesa nedá utvoriť imperfektívum¹ (**urábať, *napisovať, *zaplácať, *naúčať, resp. *naučovať*). Modifikačnými morfémy nebývajú prefixy *pri, v, roz*, málokedy sú nimi prefixy *o-, po-, pre-, za-* (*osladiť, osoliť, poprosiť, poďakovať, prečítať, zabaliť*) a najčastejšie sa pri čistej perfektivizácii využívajú prefixy *na-, s-, z-, u-*. Ako derivačné morfémy hodnotíme prefixy: 1. ak sa pri nich mení v prvom rade význam slovesa (*vyrobiť, vyšiť, vliať, pripísať, ponížiť, dosoliť, prevariť, predbehnúť, nadrobiť, rozvrtať, rozšíriť, rozniest*); 2. ak sa mení väzba slovesa (*priplávať, nakradnúť, napíliť, natkať, oklamať, rozplakať, prenocovať*); 3. ak sa od predponového perfektíva tvorí sekundárne imperfektívum (*vyrábať, vyšívať, vlievať, pripisovať, ponížovať, dosáľať, prevárať, predbiehať, nadrábať, rozvrtávať, rozširovať, roznášať*); 4. ak ide o rozloženú morfému so samostatným komponentom *sa, si* (*najesť sa, rozpršať sa, poplakať si, preložiť si*); 5. ak neexistuje bezpredponová lexéma (*občerstviť, omráčiť, zväčšiť, upratať, ponížiť*).

¹ Nazdávame sa, že v tzv. trojiciach (Sekaninová, 1980, s. 28 a 101) nie sú primárne a sekundárne imperfektíva úplne synonymné, napr. *rásť — narásť* (deti, rastliny), *narásť — narastať* (problémy, dlhy).

3.3.3. Viacfunkčná je aj prefixálna morféma *ne-*, ktorú hodnotíme ako modifikačnú morfému, ak je nositeľkou významu syntakticko-lexikálnej kategórie negácie (*ne-roz-um-e=l-a si*), a ako derivačnú morfému, ak vytvára nové lexémy (*ne-šťast-ie*). Pri ich rozlišovaní sa možno oprieť aj o formálne kritériá, napr. pri negácii motivovaných slov sa modifikačná morféma *ne-* vyskytuje vždy na začiatku slovného tvaru (*ne-skoč-i=ť*, *ne-vy-skoč-i=ť*, *ne-po-vy-skoč-i=ť*), okrem toho negovaný slovesný tvar musí mať vždy nenegovaný pendant (*ne-za-bud-n-ú=ť* X *za-bud-n-ú=ť*), kým motivované slová s derivačnou morférou *ne-* takýto pendant nemusia mať (*ne-týk-av-k-a*, *ne-švár-ø*).

3.3.4. Podľa postavenia v slovnom tvare delíme modifikačné morfémy na prefixálne, sufixálne a rozštiepené. Ak pri perfektívach typu *padnúť* segmentujeme osobitne *n* a *ú*, v *l*-ovom tvare musíme predpokladať nulovú modifikačnú submorfému a nulový tematický segment (*pad-ø-ø-l-a som*). Okrem toho sa môžu vydeľovať jadrové modifikačné morfémy (*š*) a rozšírené morfémy (*ej=š*). Už sme sa pokúsili naznačiť, že pri tvorení neurčitých zámen sa dá zdôvodniť derivačný charakter enklitických morfém *si*, *koľvek* a prefixálnych morfém *voľa*, *hoci*. Podľa našej mienky na inej úrovni je postfix *že*, ktorý podobne ako častice má zdôrazňovať funkciu (*bo-l-o-že t-o rad-ost-i*, *kt-o-že*). Nazdávame sa, že v týchto prípadoch ide o nesamostatnú časticu, t. j. lexikálnu enklitickú morfému (porov. *bo-l-o ø t-o len rad-ost-i*, *kt-o len*).

3.4. Segmenty, ktoré sú nositeľmi slovotvorného významu, sa nazývajú derivačnými morfémi. Podľa postavenia v slovnom tvare ich delíme na prefixálne (*vý-ber*), sufixálne (*chud-n-ú=ť*), postfixálne (*kt-o-koľvek*), rozštiepené (*ú-zem-ie*), rozložené (*po-sp-a=ť*) a samostatné (*ven-ov-a=ť sa*). Prefixálne derivačné morfémy majú po gramatických morfémiach najvýraznejšiu morfémovú hranicu, a to aj preto, že na rozdiel od sufixálnych derivačných morfém, ktoré sú spravidla užšie než slovotvorný sufix, prefixálne morfémy sú totožné so slovotvornou predponou. Niektoré prefixálne derivačné morfémy majú fonologicky závislé varianty (*z* X *zo*, *v* X *vo*, *pred* X *predo*), niekedy môžu byť homonymné s gramatickými morfémi (*pones-ie=m* X *po-pros-í=m*) alebo s modifikačnými morfémi (*zo-šed-iv-ie=ť* X *zo-hr-a=ť*). Suffixálne derivačné morfémy sú súčasťou slovotvorného formantu spolu s ďalšími morfémi. Majú podstatne viac fonologicky závislých variantov než prefixálne morfémy, napr. *sk/k/šť/ck*, *stv/tv*, *b/eb/ob*, *och/os/oš*. Niekedy sa v rámci paradigmy vytvárajú supletívne derivačné morfémy (*prac-ov-a=ť* X *prac-u-j-e=m*) a pri derivačnej morféme *n* v imperfektívach typu *chudnúť* tiež rátame s nulovou derivačnou submorférou v *l*-ovom tvare (*chud-ø-ø-l-a som*).

3.4.1. V rámci derivačných morfém navrhujeme vyčleniť slovnodruhovú

morfémy, ktoré častejšie majú podvojnú úlohu. Môže ísť o pôvodne gramatické submorfémy alebo morfémy, ktoré nadobudli slovotvorný význam (*bok-om*, *dom-a*), ďalej o gramatické morfémy, ktoré sú súčasne derivačnými morfémami (*trn-ie*, *páv-i*, *hol-o-hlav-ý*), resp. ide o negramatické relačné slovnodruhovú morfémy (*dobr-e*, *mlad-o*, *chlap-sk-y*). V príslovkách typu *bosky*, *ležmo* na rozdiel od J. Sabola (1989, s. 207) nevyčleňujeme slovnodruhovú morfémy *ky*, *mo*, ale derivačnú morfému *k*, *m* a slovnodruhovú morfému *y*, *o* (*bos-k-y*, *lež-m-o*).

3.5. Segmenty, ktoré nemajú význam, tvoria osobitnú skupinu. V našom chápaní sú to nepravé morfémy a najčastejšie rozširujú jadrové morfémy pod silným vplyvom analógie v rámci istého slovotvorného, deklinačného alebo konjugačného typu, resp. plnia fonologické funkcie, odstraňujú hiát alebo niektoré spoluhláskové skupiny (*vol-a=j-ú*, *nies-ø-o=l som*).

3.5.1. Oprávnenosť vyčleňovať rozširujúce segmenty, ktoré zaraďujú slovné tvary do slovotvorných, deklinačných a konjugačných paradigiem, sa pokúsime vysvetliť pomocou pojmu jadrovej a rozšírenej morfémy (Slavičková, 1975). Medzi jadrovou morfémou a segmentom s funkciou predpokladáme užšiu väzbu než medzi jednotlivými morfémami. Jazyková analógia pôsobí mimoriadne silne pri utváraní určitých slovotvorných modelov, napr. pri tvorení deminutív príponou *-ek* vznikali alternácie, ktorých výsledkom bola spoluhláska *č* (*mrav-č-ek*, *člán-oč-ek*, *pn-ič-ek*). Podľa našej mienky analogicky vznikli deminutíva *syn-č=ek*, *jelen-č=ek*, podobne je to pri tvorení slov *Košič-an* a analogicky *Prešov-č=an*, resp. *ulič-k-a*, *ryb-ič-k-a*, ale *perl-ič=k-a*; *raň-ajš-i*, *sobot-ň-ajš-i*, ale *utor-ň=ajš-i*. Rozširujúce elementy môžeme vydeliť aj pri relačných morfémach skloňovacieho typu *dievča* (*diev-č-at=á*, *diev-č-enc=e*; *pras-c=e*). Pri derivácii zostávajú súčasťou slovotvorného základu a rozširujú príslušné derivačné morfémy (*diev-č-at=k-o*). Rozširujúce elementy majú aj modifikačné morfémy, napr. *trp-k-ej=š-i*, *drev-en-ej=š-i*. V cudzích slovách skloňujúcich sa podľa deklinačného typu *ulica* pokladáme za rozširujúci element reziduálny segment *i*, ktorý rozširuje lexikálnu jadrovú morfému (*akc=i-a*) alebo derivačnú jadrovú morfému (*revol-úc=i-a*). Ako elementy rozširujúce gramatické jadrové morfémy možno hodnotiť aj tematické segmenty, zaraďujúce slovesá do konjugačných typov (*vol-a=ť*, *vol-á=m*, *vol-a=n-ý*), ktoré tiež zostávajú pri derivácii súčasťou slovotvorného základu a rozširujú príslušné derivačné morfémy (*uč-i=ť*, *uč-i=teľ-ø*, *hlás-a=teľ-ø*). Pokiaľ ide o tematické elementy, v analyzovanej literatúre sú nezhody prameniace z rešpektovania alebo nerešpektovania diachrónneho aspektu. V gramatikách (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 497; Mluvnice češtiny II, 1986, s. 420) sa v trpných príchastiach pri vzoroch *robiť*, *niesť* vydeľuje nulový tematický segment a formová morféma *en*

(*pros-en-ý*, *nes-en-ý*), okrem toho sa v českej gramatike za kmeňotvornú príponu (temat) pokladá segment *nou/nu* v type *pad-nou-t*, *pad-nu-t-ø*. Nazdávame sa, že výhodnejšie je uprednostniť synchrónne formálne hľadisko (ako J. Horecký, 1980) a uvedené tvary segmentovať ako *pros-e=n-ý*, *nes-e=n-ý*, *pad-n-u=t-ý*, *pad-n-ú=t*, *na-p-ä=t-ý*. Synchrónna segmentácia typu *chud-n-ú=t* a diachrónna segmentácia *chud-nú-t* nie sú v zásade nezlučiteľné, keďže aj pri diachrónnom členení predpokladáme, že segment *nú* má podvojnú derivačno-tematickú úlohu (v prípade *padnúť* modifikačno-tematickú úlohu). Synchrónne vyznačovanie hraníc segmentov uprednostňujeme aj v typoch *sem=en-o*, *kol=es-o*, *akc=i-a*.

3.5.2. Inú funkciu plnia segmenty, ktoré odstraňujú hiát (*Kóre-j-ec*, *vol-a=j-ú*, *kup-u-j-e=m*, *chyt-a=j-úc*, *pi-j-an-ø*, *pi-j-ak-ø*), alebo majú inú fonologickú funkciu (*nies-o=l-ø*, *pad-o=l-ø*). Tieto segmenty nazývame interfigovanými segmentmi. Ako interfixy môžeme hodnotiť aj tzv. spájacie elementy, ktoré spájajú dva základy (*vod-o-vod-ø*, *tepl-o-mil-n-ý*). Konektívne elementy sa dajú vydeliť aj v cudzích slovách, napr. *psych-o-lóg=i-a*, *dem-o-krac=i-a*, *typ-o-graf=i-a*, *bakter=i-o-lóg=i-a*, *rád=i-o-komunik-ác=i-e*, *artér=i-o-graf=i-a*.

4. V príspevku sme sa pokúsili zmierniť niektoré protirečenia pri segmentácii a identifikácii segmentov v slovných tvaroch spisovnej slovenčiny. Pri segmentácii navrhujeme podľa J. Bosáka (1985) členiť slovné tvary až na minimálne segmenty, a to prefixálne a koreňové segmenty $P_1 + K_1$, ak existuje $P_1 + K_n$ (*vý-rob-a*, *vý-bav-a*, *vý-hr-a*), $P_n + K_1$ (*pre-hr-a*, *vý-hr-a*), resp. ak existuje K_1 ako samostatná lexéma (*hra*). Na segmentovanie stačí jedno z uvedených pravidiel. Podobne sa vyčleňujú sufixálne segmenty $K_1 + S_1$, ak existuje $K_1 + S_n$ (*vod-a*, *vod-y*, *vod-e*), $K_n + S_1$ (*vod-a*, *noh-a*, *žen-a*) alebo K_1 ako samostatná lexéma (*les-ík-ø*). Po vymedzení jednoznačných a potenciálnych hraníc identifikujeme predovšetkým segmenty s významom (lexikálne, derivačné, modifikačné, gramatické morfémy) a segmenty s funkciou (rozširujúce a interfigované elementy). Gramatické morfémy hodnotíme ďalej ako relačné, formové, kongruenčné, v rámci derivačných morfémy identifikujeme slovnodruhovú morfémy a pri rozširujúcich elementoch tematické, pri interfigovaných konektívne elementy. Až sekundárne určujeme morfémy podľa postavenia v tvare ako finálové, sufixálne, prefixálne, rozštiepené, rozložené, samostatné, resp. podľa formálnych zmien ako variantné, supletívne alebo nulové. Nulové segmenty identifikujeme len vtedy, keď signalizujú význam (funkciu). Pri morfémovej analýze nakoniec vyčleňujeme jadrové a rozšírené morfémy. V tomto príspevku sme sa, prirodzene, nemohli venovať všetkým nejednoznačným prípadom pri segmentácii a identifikácii segmentov v konkrétnom texte. Pokúsili sme sa však naznačiť spôsob ich riešenia v uprednostňovaní

synchronie pred diachroniou a v dôslednej aplikácii základných definícií jednotlivých druhov segmentov pri konkrétnych prípadoch.

Literatúra

BOSÁK, J. — BUZASSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovo tvorba.) Jazykovedné štúdie. 19. Bratislava, Veda 1985. 131 s.

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 194 s.

KRÁL, A. — SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 388 s.

MISTRÍK, J.: Moderná slovenčina. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 78—82.

Mluvnice češtiny. II. Tvarosloví. Red. J. Petr. Praha, Academia 1986. 536 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDIK, J.: Súčasný slovenský jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 50—84.

ONDRUŠ, Š. — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 162—169.

ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E. — FURDIK, J.: Súčasný slovenský jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.

SABOL, J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 253 s.

SEKANINOVÁ, E.: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. Bratislava, Veda 1980. 200 s.

SLAVÍČKOVÁ, E.: Retrográdní morfematický slovník češtiny. Praha, Academia 1975. 645 s.

Ján Horecký

POZNÁMKA K SLOVÁM TYPU JEDNORAZOVÝ

V príspevku *Jednorazový, viacrazový* či *jednorázový, viacrázový* L. Dvonč (1990) dochádza k záveru, že „ani opakované upozorňovanie na rozdiel v kvantite výrazov *jednorazový* a *viacrázový* neodstránilo kolísanie a neistotu v bežnej jazykovej praxi. Nápravu by podľa nás prinieslo skôr nové riešenie otázky kvantity slov *jednorazový* a *viacrázový* a ďalších podobných výrazov. Podľa nášho názoru by mali byť kodifikované iba podoby s dlhým *á*“.

Svoj záver opiera L. Dvonč jednak o kodifikáciu uplatnenú už v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940, ale najmä o analógiu. V prehľade názorov a návrhov na riešenie však upozorňuje na rozdielne názory viacerých autorov, najmä pokiaľ ide o podoby *viacrazový* — *viacrázový*. Podľa našej mienky jednotlivé argumenty treba komentovať osobitne.

Ako izolovaný sa ukazuje argument M. Ivanovej-Šalingovej (1970), že v podobe *jednorázový* a *viacrázový* ide o dlhé slová, kde si slovenčina vyžaduje výraznejšie prízvukovo-quantitatívne členenie. Treba povedať, že takéto členenie je zatiaľ ešte stále málo preskúmané, ale najmä upozorniť na fakt, že takéto argumentácia sa málokedy uplatňuje pri ustaľovaní kvantity v slovenčine. Ak by šlo skutočne len o kvantitu, malo by sa vychádzať z podoby *viacrazový*, teda s krátkym *a* po dlhej dvojhláske, a podoba *jednorazový* by sa mala posudzovať ako dôsledok analógie. V skutočnosti však základnou (a nespornou) by mala byť podoba *jednorazový* a analógia by mala pôsobiť opačne, teda od *jednorazový* k *viacrazový*.

Na obranu podoby *viacrazový* J. Štolc (1970) uvádza situáciu pri skloňovaní podstatných mien. Z jeho štyroch kvantitatívnych typov, totiž *hlas* — *hlasu*, *guma* — *gúm*, *dážď* — *dažďa* a *rám* — *rámu*, sa však danej problematiky týka len typ *guma* — *gúm*, konkrétne *raz* — *ráz*, t. j. taký prípad, že pri odvodzovaní (teda nielen pri skloňovaní) sa vychádza nie z nominatívnej podoby podstatného mena s dlhou samohláskou, ale z tvaru s krátkou samohláskou (alternácia *á* — *a*). Tento tvar totiž funguje ako základná podoba základového slova aj pri odvodzovaní. Je pravda, že J. Štolc analyzuje morfológiu, ale jeho pozorovania platia aj v derivatológii.

V príspevku F. Sabola (1985) sa zdôrazňuje systémové chápanie. Hovorí síce o zložených slovách a vychádza z typu *päť + stranový* a pritom správne upozorňuje, že nemožno vychádzať zo syntagmatických spojení *päť strán — päťstranový* (čo by už bolo vlastne odvodzovanie, nie skladanie). Argumentuje tak proti teórii, že podoba *viacrázový* je odvodená od spojenia *viac ráz*. Tento argument pokladáme v podstate za správny.

L. Dvonč argumentuje analógiou. Tvrdí, že kvantita v tvare *viacrázový* je analogická ako v tvare *viacnásobný*. Je to vraj možné okrem iného aj preto, že v oboch prípadoch ide o násobné číslovky a dĺžka je v nich na rovnakom mieste. Okrem toho L. Dvonč upozorňuje aj na neobyčajnú blízkosť významov slov *viacrázový* a *viacnásobný*. Tak dochádza k záveru, že „formálna podobnosť a významová blízkosť vedú k tomu, že namiesto podoby *viacrazový* sa používa podoba *viacrázový*“.

Netreba osobitne ukazovať, že takáto analógia je založená na vcelku náhodnej vonkajšej podobnosti, resp. na pozorovaní povrchových javov. Ak by táto analógia mala byť platná, musela by byť doložená ďalšími „analogickými“ prípadmi. L. Dvonč však neuvádza ani jeden.

Pravda, v jazykovede sa oddávna uplatňuje prísnejšia, formálne jednoznačná analógia, ktorá vlastne predstavuje induktívne usudzovanie a je založená na známej úmere $a : b = c : d$. To znamená, že ak jestvuje istý vzťah medzi prvkami *a* a *b*, možno pri zachovaní prísnych a jednoznačných podmienok predpokladať takýto vzťah aj medzi prvkami *c* a *d*. Na takomto vzťahu je založené všetko priradzovanie podstatných mien aj iných slovných druhov ku skloňovacím vzorom, ale aj odvodených slov k danému slovotvornému modelu. Podľa našej mienky o takýto vzťah ide aj pri odvodzovaní, resp. priradzovaní podôb *jednorázový*, *viacrázový* k istému modelu.

Platí tu všeobecný model, v ktorom sa k istému základu predraduje kvantitatívna charakteristika a priraduje slovotvorná prípona *-ový* alebo *-ný*, prípadne aj adverbálna prípona *-o*:

(kvant + substantívum) + *ový/ný/o*

Treba zdôrazniť, že v tomto modeli vystupuje základové substantívum vždy vo svojej základnej podobe, teda pokiaľ ide o kvantitu v takej podobe, aká sa uplatňuje v nepriamych pádoch. Teda v type *mráz — mrazu* v podobe *mráz-*, v type *míľa — míle* v podobe *míľ-*. Kvantitatívna alternácia tu je zrušená. Kvantitatívna charakteristika má podobu *jedno-*, *dvoj-*, *troj-*, *štvor-*, resp. *päť-*, *šesť-* ... *viac-*.

Platnosť tejto analógie možno doložiť rozsiahlym počtom príkladov: *jedna izba — jednoizbový*, *dve izby — dvojizbový*, *dve míle — dvojímíľový*, *sedem míľ — sedemmíľový*, *dve tony — dvojtónový*, *päť ton — päťtonový*, *dva tóny — dvojtónový*. Podoby s *viac*: *viacdielny*, *viacdňový*, *viacvrst-*

vový, viacúčelový, viacmetrový, viacposchodový, viachlasný, viacdielny, viacslonný.

Na druhej strane však nejestvuje model, v ktorom by fundujúcim prvkom bola genitívna konštrukcia, teda taký model, pri ktorom by sa vychádzalo zo spojenia typu *viac ráz*. Ťažko nájsť aj príklady na zaradenie istých spojení do tohto modelu. Teda induktívne usudzovanie, dôsledná analógia sa tu neuplatňuje.

Prirodzene, pri aplikovaní metódy dôslednej analógie v našom prípade je rozhodujúcim prvkom fakt, či základovým prvkom je podoba *raz* alebo *ráz*. Ak vychádzame zo základnej podoby *raz*, môžeme ako analogické hodnotiť len podoby *jednorazový, viacrazový*. A naopak, keby sme za základnú uznali podobu *ráz*, dostali by sme výsledné analógie *jednorázový — viacrázový*.

Treba pripomenúť, že podoba *ráz* je známa v slovenských nárečiach, najmä západoslovenských. Lenže tu sú aj podoby *dva ráze* (nie *razy*) a *deset rázú* (nie *ráz*). Nieto tu podoby s nulovou morférou v gen. pl. (*ráz — ø*). Pravda, ani od spisovnej podoby *ráz* (ak by sme ju predpokladali s dlhým á), nemožno utvoriť podobu *ráz*, ale iba *rázov*.

V tejto súvislosti treba ešte pripomenúť argument homonymie. Poukazuje sa na to, že zachovaním podoby *raz* sa odstráni homonymia s podobou *ráz* (charakteristická vlastnosť), ale zabúda sa na ďalšie homonymá: *ráz* vo fyzike či mechanike a *ráz* v genetike či biológii. Tu sa už odlišenie homonymom nevyžaduje. Tento argument nie je presvedčivý okrem iného aj preto, že vychádza z predpokladaného gen. pl. *ráz*, nie *rázov*.

Z našej poznámky vyplýva záver, ktorý je práve opačný než záver L. Dvonča: pretože podoby *jednorazový, päťrazový* bezo zvyšku zapadajú do odvodzovacieho modelu za predpokladu, že sa uznáva kodifikovaná podoba *raz, -u* (takto sa uvádza v Krátkom slovníku slovenského jazyka a zatiaľ nikto o nej nepochyboval), a pretože nejestvuje model, v ktorom by základom bolo syntagmatické spojenie gen. pl. (*viac ráz*), treba za systémovú podobu pokladať podobu *viacrazový*. Inými slovami: kolísanie sa vyrieši nie príklonom k nesystémovým podobám *jednorázový, viacrázový*, ale kodifikovaním systémových podôb *jednorazový, viacrazový*.

Literatúra

DVONČ, L.: *Jednorazový, viacrazový či jednorázový, viacrázový*. Slovenská reč, 55, 1990, s. 352—357.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Z problematiky čísloviek a číselných výrazov. Slovenská reč, 35, 1970, s. 179—184, 222—235.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda, 1987, s. 368.

SABOL, F.: *Viacrázový, či viacrazový?* Slovenská reč, 50, 1985, s. 254.

ŠTOLC, J.: Niekoľko poznámok o číslovkových tvaroch. Slovenská reč, 35, 1970, s. 365—368.

KOREŠPONDENCIA SLOVOTVORNÝCH TYPOV S ČASŤOU -GATE A PRÍPONOU -IÁDA

1. V podsystéme abstraktných názvov si dejové mená a názvy vlastností tvorené domácimi a internacionálnymi príponami konkurujú. Systém vzájomnej konkurencie možno znázorniť v podobe trojuholníka, v ktorom každý z vrcholov reprezentuje dvojicu najproduktívnejších slovotvorných typov. Na jednom vrchole trojuholníka sú názvy deja reprezentované konkurenčnou dvojicou verbálnych substantív a internacionálnych dejevých mien, teda verbálny základ + prípony *-nie/-ácia*; na druhom vrchole sú deadjektívne názvy vlastností s konkurenčnými príponami *-osť/-ita*; tretí vrchol predstavujú slovotvorné typy tvorené zo substantívnych a adjektívnych základov príponami *-stvo/-izmus* (Horecký — Buzássyová — Bosák a kol., 1989, s. 278). Konkurenčným typom s príponami *-ácia/-nie* nekonkurujú dejové mená s časťou *-gate* a s príponou *-iáda* hlavne preto, lebo sú významovo orientované (a tým aj ohraničené) na pomenovanie afér a na dejové mená športového, kultúrneho a spoločensko-politického charakteru. Zdá sa však, že obidva sémanticky špecializované typy korešpondujú pri tvorbe názvov zo spoločensko-politického života, resp. badať tendenciu konkurovať si pri tvorbe týchto pomenovaní. Z tohto dôvodu si všimame aktuálne tvorenie slov uvedeného charakteru v publicistike.

2. S. Ondrejovič (1984) poukázal na etymológiu východiskového slova *Watergate* a produktivnosť slovotvorného typu s *-gate* pri tvorbe analogických pomenovaní v pôvodnom (americkom) prostredí. Slová tohto typu fungujú v našej publicistike pri opisovaní spoločensko-politických udalostí v krajinách, v ktorých vznikli. Stručne možno povedať, že slovom *Watergate* bola v roku 1972 v USA pomenovaná aféra, ktorá označovala neústavný postup prezidenta Nixona v predvolebnej kampani. Slovo *Watergate* primárne fungovalo ako pomenovanie komplexu administratívnych, obchodných a spoločenských budov, ktoré mali priamy vzťah k začiatku aféry Watergate. Táto spoločensko-politická determinácia bola motivačnou bázou pri metonymickom posune významu slova *Watergate* na označenie názvu aféry. S. Ondrejovič uvádza aj ďalšie slová tohto typu, napr. *Samogate*, *Oilgate*, *Debategate*, *Papergate* a pod. Vzhľadom na veľký rozsah, spoločenské dôsledky aféry Watergate a následné zafixovanie tohto slovotvorného typu vo verejnosti začali novinári automaticky využívať časť *-gate* v spojení s príslušným vlastným menom ako aktuálne a v povedomí verejnosti živé označenie spoločenských afér, ktoré sú hodnotené ako neprijemné, pohoršujúce, senzačné či dokonca nezákonné. V 80. rokoch

týmto spôsobom vzniká názov ďalšej neobvyklej udalosti *Irangate* (nelegálny predaj zbraní počas iracko-iránskej vojny).

Analogickou nomináciou sa v kontexte našej publicistiky tvoria pomenovania konfliktných, nejednoznačne hodnotených situácií majúcich charakter aféry. Spoločensko-politická situácia u nás iniciovala vznik ďalších slov tohto typu, napr. *Tatragate* alebo *Budajgate*. Je tu teda zrejmý vplyv východiskového modelu *Watergate*, ktorý sa na rovine formy preberá en bloc, pričom pohyblivá, variabilná je prvá časť názvu. Druhá časť názvu v slovách tohto typu prakticky stráca význam, čo sa v niektorých prípadoch explicitne manifestuje prítomnosťou uvádzajúceho slova *aféra* (resp. stylistického variantu *kauza/causa, spor*), napr. *Druhý polčas aféry Tatragate* alebo *Causa Budajgate*.

V americkej angličtine tvar *gate* nevystupuje ako samostatná lexéma na označenie aféry. Túto funkciu plnia spisovné slová *affaire*, resp. *scandal*. V bežnej, každodennej reči funguje pomenovanie *scandal* s príznakom knižnosti popri skrátenej slangovej podobe *scam*. V slovenčine dejové mená s časťou *-gate* vystupujú ako monopolné pomenovania názvov afér. To je zrejme primárny dôvod toho, že časť *-gate* sa miestami lexikalizuje, t. j. že paralelne s uplatnením spomínaným v predchádzajúcom odseku funguje časť *-gate* ako samostatné plnovýznamové slovo, synonymum k pomenovaniu *aféra*, napr.

Od tohto momentu je už skutočne dôvod hovoriť o afére — *gate*. (Ludové noviny, 24. 1. 1991) — V súvislosti s búrlivou atmosférou na zasadaní SNR nášho redaktora zaujímalo, či je na obzore nová aféra, teda *gate*. (Československý rozhlas, 15. 2. 1991)

Podobná situácia nastáva aj pri slovách *izmus* (Horecký — Buzássyová — Bosák a kol., 1989, s. 281) a *ista, ovci* (Odaloš, 1990). Veľká frekvencia rôznych afér v súčasnosti podmienila nielen lexikalizáciu slova *gate*, ale dokonca sa objavujú aj tendencie prispôbovať jeho pravopis výslovnostnej podobe a tak mu priradiť gramatické kategórie substantív, napr.:

Nadchli sa Dunajom i Kriváňom, porozmýšľali nad projektmi kadejakých „gejtov“, kalkulovali, ako vložiť dolár a odniesť si tri, jednoducho kapitálovo, aby napokon neprišli k extrému: nevložil nič a maľ všetko. (Nedeľná Pravda, 8. 3. 1991, s. 9)

Veľké písmená na začiatku pomenovaní týchto afér potvrdzujú ich propriálny charakter, t. j. jednoznačnosť označovanej reálie. Do centra pomenovania sa dostávajú nielen toponymické, ale aj antroponymické lexikálne jednotky, čím sa vytvárajú dva pomenovacie okruhy. Jadrom prvého

okruhu sú toponymá, napr. názvy územných celkov, pohorí, vodných tokov atď. V pomenovaní *Tatragate* môže byť motivačným základom tvar *Tatra* ako názov spoločnosti *Tatra Mountains* zapojenej do aféry, resp. anglický tvar *High Tatras*. Východiskom motivácie však môže byť aj názov pohoria *Tatry* (v nenáležitej podobe *Tatra*), keďže práve Tatry boli predmetom údajného predaja. Situácia okolo príprav pravdepodobného vojenského prevratu v Chorvátsku (súčasť Juhoslávie) dostala názov *Juhogate*. Tento tvar by vzhľadom na sémantickú motiváciu mohol teoreticky označovať aj aféru na juhu Európy. Do tohto pomenovacieho okruhu možno zaradiť aj pomenovanie situácie okolo ukončenia výstavby vodného diela na Dunaji — *Dunajgate*. Internacionálnosť slovotvorného typu s časťou *-gate* potvrdzujú aj názvy afér prevzaté z maďarskej tlače. V predvolebnom boji v Maďarsku boli porušené etické zásady krádežou materiálov zo Sekretariátu MV MSS v Szolnoku. Keďže toto župné mesto leží priamo na brehu rieky Tisy, dostáva táto udalosť pomenovanie *Tiszagate*, ktoré sa prenieslo i do našej tlače. Ďalšia aféra v MR známa pod názvom *Dunagate* označovala okolnosti odpočúvania a sledovania opozičných politikov v rámci predvolebného boja.

Antroponymické lexikálne jednotky sú základom druhého typu pomenovaní, pretože práve osoby bývajú protagonistami afér, ktoré sú v rozpore s morálnymi či dokonca spoločenskými normami. Takýmto údajne mali byť aféry s názvami *Budajgate* (okolnosti pôsobenia J. Budaja v politickom živote Slovenskej republiky), *Sachergate* (účinkovanie bývalého ministra vnútra ČSFR v tejto funkcii), *Bartončikgate* (kandidovanie J. Bartončíka ako predstaviteľa Československej strany ľudskej v parlamentných voľbách 1990).

Názvy afér utvorené slovotvorným typom s časťou *-gate* korešpondujú s názvami deja s príponou *-iáda*. Kým názvy deja slovotvorného typu s časťou *-gate* označujú len aféry z rôznych oblastí spoločenského a politického života, názvy deja s príponou *-iáda* reprezentujú pomenovania z viacerých významových okruhov.

3. P. Odaloš (1989) vyčleňuje významový okruh pomenovaní, ktoré označujú športové hry, preteky, napr. *olympiáda*, *univerziáda*, *spartakiáda*, *veteraniáda* (športové preteky veteránov), *magnezitiáda* (športové hry pracovníkov magnezitového priemyslu) alebo *daciáda* (malá športová olympiáda Rumunska), *balkaniáda* (lyžiarske preteky krajín Balkánskeho poloostrova). Písanie malého začiatočného písmena v týchto slovách sa zdôvodňuje pravidelným opakovaním športových akcií pomenovaných príslušným slovom, čo súčasne potvrdzuje, že nejde o jedinečné pomenovania. Ďalší významový okruh tvorí početná a stále produktívna skupina názvov deja, ktoré označujú kultúrne podujatia rozličného charakteru, napr. *auto-*

gramiáda, *humoriáda* (program humorného charakteru), *karikaturiáda* (prehliadka karikatúr), *programiáda* (súťaž o najlepši program), *pytagoriáda* (matematická súťaž), *gitariáda* (súťaž o najlepšieho gitaristu).

Korešpondencia obidvoch slovotvorných typov nastáva práve v treťom významovom okruhu, ktorý tvoria dejové mená označujúce určité obdobie, počas ktorého trvá istá spoločensko-politická udalosť spätá s menom či podmienená osobou v slovotvornom základe. Vznikajú tak pomenovania *bubnikiáda* (vystúpenie tzv. pravicových síl vnútri KSČ r. 1925 vedené J. Bubníkom, hodnotené ako protistranícke), *palachiáda* (obdobie protestov vyvolané upálením J. Palacha voči okupácii Česko-Slovenska armádami piatich krajín Varšavskej zmluvy v r. 1968), *heydrichiáda* (obdobie najkrutejšieho teroru v Čechách v čase fašistickej okupácie po príchode ríšskeho protektora Heydricha), *sachariáda* (obdobie konfrontácie akademika Sacharova s totalitnou mocou ZSSR), *trujilliáda* (obdobie vlády Rafaela Leonidasa Trujilla y Molina v Dominikánskej republike). J. Jacko (1989) uvádza ešte *hilsneriádu*, ktorá označuje boj pokrokovej českej inteligencie v rokoch 1899—1900 proti reakčnej rakúskej justícii a vlne antisemitizmu v českej verejnosti v súvislosti s procesom proti L. Hilsnerovi, ktorý bol neprávom obvinený z rituálnej vraždy.

Demokratizácia spoločensko-politického života v Česko-Slovensku po 17. novembri 1989 prináša vhodné podmienky na vznik a fungovanie pomenovaní z tohto významového okruhu (porov. Odaloš, 1991a). V Juhoslávii vyvolal rozhorčenie prejav prezidenta V. Havla pri príležitosti 45. výročia ukončenia 2. svetovej vojny, pretože nezvýraznil podiel Juhoslávie v boji proti fašistickým okupantom; súčasne sa dopustil neprípustného prehliadnutia, keď medzi spojencov zahrnul i niektoré armády bojujúce do konca vojny na strane osi Berlín — Rím — Tokio. Juhoslovanská Borba pod titulom *Havliáda* ďalej píše o česko-slovenskom prezidentovi, že si znova a pomerne rýchlo dopĺňa zbierku svojich politicko-morálnych omylov. V Zmene sa spomína české slovo *havlárna*, ktoré môžeme hodnotiť ako synonymné s našou *havliádou*. Slovo *havlárna* k nám údajne prišlo z parížskeho exilu a je tu definované ako originálna dvojtvárnosť, resp. na inom mieste metaforickejšie ako divadelná fraška. V tlači sa vyskytlo aj slovo *klausiiáda* s vysvetlením, že ide o zbedačovanie obyvateľstva liberalizáciou cien pri nerozvinutom trhu.

Názvy deja s príponou *-iáda* spoločensko-politického charakteru, ktorých základom je meno určitej osoby, majú presný význam a viažu sa vždy na konkrétnu krajinu v určitom časovom období. V porovnaní so slovotvorným typom s *-gate* však fungujú už vo všeobecnejšom význame ako charakteristika istého obdobia, pričom táto významová charakteristika sa formálne signalizuje aj malým začiatočným písmenom. Zovšeobecňujúci

charakter je často zrejmý aj pri výklade týchto dejových mien, ktoré definujeme zo všeobecnejšieho alebo širšieho pohľadu (napr. pri *klausiiade*), kým slovotvorný typ s časťou *-gate* si aj v definícii viac všima jedinečnosť aféry, resp. antroponymum či toponymum zo slovotvorného základu. Klasickým príkladom apelativizujúceho chápania je slovo *čalfiáda* (Odaloš, 1991b). *Čalfiáda* je v tlači vysvetlená na príklade biblickej dvojice Kaina a Ábela. Kainom sú federálne a české orgány, kým Ábela reprezentujú orgány Slovenska. *Čalfiáda* je potom proces zmien, ktoré majú negatívny dosah na Slovenskú republiku, napr. konverzia zbrojného priemyslu, pričom na týchto zmenách má údajne účasť M. Čalfa ako predseda federálnej vlády.

Dejové mená s príponou *-iáda* spoločensko-politického charakteru v dobe ich vzniku štylisticky hodnotíme ako pejoratíva. Časom takéto pragmatické hodnotenie ustúpi a slovo hodnotíme ako bezpríznačné. Stratu príznaku slova vysvetľujeme tak, že so zánikom politických či iných podmienok pomenúvaných slovom sa stráca aj štylistický kvalifikátor pomenovania. Pri dejových menách s časťou *-gate* nedochádza k dynamickému posunu na osi nocionalnosť — emocionálnosť, expresívnosť.

Zovšeobecňujúci charakter dejových mien s príponou *-iáda* spoločensko-politického charakteru logicky determinuje menšiu kvantitu týchto pomenovaní ako slov s časťou *-gate*, ktorých pomenúvacia potencia je podmienená jedinečnosťou afér v rámci spoločensko-politického vývoja štátu. Zdá sa však, že so vznikom väčšieho počtu pomenovaní s časťou *-gate* slovotvorné typy s *-gate* a s *-iáda* nielen korešpondujú, ale začínajú si aj konkurovať. Ako príklad uvedieme pomenovanie *parlamentgate* — písané s malým začiatočným písmenom — ktoré pomenúva možnú aféru v parlamente pri rozštiepení Občianskeho fóra na dve samostatné časti, resp. ide ešte ďalej do dôsledkov, lebo pomenúva aj pokus využiť názorové kryštalizácie vo vládnucej strane na vyvolanie parlamentnej krízy a vypísanie predčasných parlamentných volieb, keďže vraj Občianske fórum nie je schopné po tomto rozčlenení splniť volebné sľuby a zvládnuť tak ekonomickú reformu. K podobnému záveru, t. j. k apelativizácii dejových mien s časťou *-gate* (avšak z iného zorného uhla) prichádza aj S. Ondrejovič (1984, s. 56), keď ako príklad uvádza pomenovanie *debategate* z roku 1980. Vtedy vyšlo najavo, že počas predvolebnej kampane sa tím prezidenta Reagana dostal k politickým rozborom a taktickým inštrukciám svojho rivala, vtedajšieho prezidenta J. Cartera. R. Reagan mohol potom vstúpiť do debaty (odtiaľ názov *debategate*) pred televíznymi kamerami vopred vyzbrojený znalosťou argumentácie svojho súpera.

Slovotvorný typ s časťou *-gate* je prvotne orientovaný na pomenovanie afér. Dynamicky si však rozširuje sémantickú orientáciu napr. pri pome-

novaniach *parlamentgate* alebo *debategate* písaných s malým začiatočným písmenom až na aféry istého typu, ktoré môžu trvať určité časové obdobie, prip. sa dokonca môžu stať jazykovým synonymom charakteristiky tohto obdobia. Slovtvorný typ s častou *-gate* konkuruje slovtvornému typu s príponou *-iáda* s významom obdobia, počas ktorého pretrváva istá spoločensko-politická udalosť spätá s názvom osoby či podmienená iným menom zo slovtvorného základu, zrejme aj v tom, že v centre môže mať nielen proprium, ale aj apelatívum.

Až ďalšie jazykové pohľady na túto problematiku podmienené väčším počtom existujúcich dejových mien dajú odpoveď na mieru konkurencie obidvoch slovtvorných typov, resp. potvrdia, že naznačená korešpondencia a konkurencia dejových mien slovtvorných typov s častou *-gate* a s príponou *-iáda* je dynamická a že nešlo len o módne tvorenie názvov deja determinované spoločensko-politickou situáciou z konca 80. a na začiatku 90. rokov 20. stor.

Literatúra

HORECKÝ, J. — BUŽASSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby slovenčiny. Bratislava, Veda 1989, s. 278—287.

JACKO, J.: Príležitostné slová typu *šarkaniáda*. Kultúra slova, 23, 1989, s. 306—308.
ODALOŠ, P.: Ďalšie slová typu *olympiáda* a *napoleoniáda*. Kultúra slova, 23, 1989, s. 243—246.

ODALOŠ, P.: Slová tyvu *ista* a *ovci*. Slovenská reč, 55, 1990, s. 191—192.

ODOLOŠ, P. (1991a): Dnes *havliáda*, zajtra možno *klausiáda*. Ludové noviny, 24. 1. 1991, s. 19.

ODALOŠ, P. (1991b): *Čalfiáda*, *chaplíniáda*, *palacinkináda* a iné *-iády*. Ludové noviny, 14. 2. 1991, s. 19.

ONDREJOVIČ, S.: O názve *Watergate*. Kultúra slova, 18, 1984, s. 55—56.

Renáta Ondrejková

O PÔVODE NÁZVU **Cigán (cigán)** A O VÝZNAME JEHO DERIVÁTOV

1. Predkovia dnešných Cigánov pochádzajú z Prednej Indie, odkiaľ odchádzali do sveta medzi 8.—11. stor. n. l. Do Európy postupovali cez Malú Áziu v malých skupinách. Za prvú dosiaľ známu zmienku o Cigánoch v Európe sa považuje zápis mnícha v kláštore na hore Athos z roku 1100; hovorí o ľuďoch nazývaných *Asincan*, ktorí boli v Konstantinopole známymi čarodějníkmi. V strednej Európe máme správy o Cigánoch počas celého 13.

stor., ale na Balkáne a vôbec v juhovýchodnej Európe, kadiaľ museli prejsť do Európy, sa s nimi opäť stretávame až v 14. stor. Tento zdanlivý rozpor možno vysvetliť tým, že kým v strednej Európe neušli pozornosti pre odlišný vzhľad, ako aj celkový spôsob života, v samotnej Byzantskej ríši, ako aj v okolitých oblastiach s obyvateľstvom antropologicky a etnicky veľmi rozmanitým, neboli ničím mimoriadnym, aspoň nie natoľko, aby ich príchod, príp. prítomnosť domáci kronikári osobitne zaznamenávali. Túto domnienku podporuje aj to, že niektoré správy o Cigánoch v juhovýchodnej Európe pochádzajú od cudzích návštevníkov týchto oblastí (Horváthová, 1964, s. 35).

Nevieme s istotou povedať, kedy sa na dnešnom území Slovenska ukázali Cigáni po prvý raz. Je možné, že prví Cigáni prišli do Uhorska už za vlády Ondreja II. v prvej tretine 13. stor., ale spišskonovoveský richtár Ján Kunch v opise majerov z roku 1322 už opisuje Cigánov spôsobom, ktorý nepripúšťa pochybnosti, že v 14. stor. boli na Slovensku už všeobecne známi. Ich náčelníci sa už v tej dobe honosili titulom *vojvoda* alebo *vajda*. Správy zo 14. stor. ukazujú, že v tom čase žili v Uhorsku dokonca už rozmanité skupiny Cigánov. Spomínajú sa ako kočovníci, poddaní v zmluvnom pomere, ba aj ako príslušníci šľachtického stavu.

Spiš bol na Slovensku jednou z prvých oblastí, kde sa Cigáni začali usadzovať. V 15. stor. pracovali pre spišský hrad ako *jobagiones castri curiales* (hradní sluhovia), spadali priamo pod právomoc pána hradu, ktorý im dával príkazy prostredníctvom svojho správcu. Pripravovali drevo, zbierali lesné ovocie, pomáhali pri poľovačkách a plnili funkciu behárov (poslov). Roku 1423 dostali Cigáni od cisára Žigmunda ochrannú sprievodnú listinu, ktorá bola vydaná na meno *Ladislaus Voivoda Ciganorum*. A. Presbyter z nej urobil odpis, ktorého znenie sa nachádza v Oefeliovom denníku (Grellmann, 1787, s. 222). Takúto ochrannú listinu neskôr udelil aj cisár a kráľ Matej r. 1476 a 1487, kráľ Vladislav r. 1492 a 1496. Listiny tohto druhu sa udeľovali skupinám remeselníkov, predovšetkým kováčom, aby ich obyvateľstvo nestotožňovalo s potulnými skupinami, ktoré žili z krádeží.

2. Stredoveké uhorské listiny termín *Cigán* uvádzajú od začiatku 14. stor. v rôznych grafických podobách: *Cygan*, *Czigan*, *Czygan*, *Chygan*, *Zygan*. Dalším dôkazom, že Cigáni boli v tomto období u nás už dávnejšie známi, je výskyt názvu *Cigán* v osobných a miestnych menách. V Szolnočkej stolici máme z roku 1388 doloženú obec *Ciganvaja*, z roku 1406 obec *Chykanmiklosfalua* (dnes *Cigánfalva* v okrese Élesd v Maďarsku). V roku 1389 sa v Somogysej stolici spomína poddaný, ktorý sa volá *Georgius Czigany*. E. Mályusz (1951, 1956—1958) uvádza šľachtickú rodinu *Cigan* z roku 1393. V komárnanskej stolici sa spomína nejaký človek, ktorý bol v zmluvnom pomere (nebol ani šľachticom, ani poddaným) a ktorého nazývali *Czigan*.

Roku 1400 sa v Hontianskej stolici v dedine Hidvég (dnes Ipeľské Predmostie) znovu spomína poddaný, ktorý sa volá *Petrus Chygan*, ďalší poddaný z Kovariac *Johanne Czygan* má zápis z roku 1472 (porov. Mályusz, 1951, doklady č. 944, 3221, 3268, 5426 a i.; 1956—1958, doklady č. 33, 801, 3932, 4373, 5057). V priebehu 16.—17. stor. sa slovo *Cigán* ako vlastné meno v priezviskách poddaných vyskytuje iba ojedinele. Príslušník vyššej spoločenskej vrstvy (zeman, šľachtic) s takýmto menom sa už nevyskytuje.

Prvé názory na Cigánov, predovšetkým na ich pôvod, do značnej miery ovplyvnili aj ich pomenovanie v príslušnej krajine Európy. Podľa názoru, že Cigáni sú pôvodom Egyptania (ich náčelníci sa v 15. stor. predstavovali ako kniežatá z Malého Egypta), vznikli takéto názvy: u Grékov — *Gifti*, *Giftoi*, u Albáncov — *Jevg*, *Evgit*, u Rumunov — *Jiftu*, u Angličanov — *Egyptions*, dnes *Gypsies*, u Španielov — *Gitanos*. K týmto pomenovaniám patrí i starší maďarský termín *Phárao-népe* i označenie *Farahúni*, s ktorým sa i dnes možno stretnúť na východnom Slovensku. Vo Francúzsku je dodnes rozšírený názov *Bohémieus*, t. j. Česi, pretože práve z Čiech cez nemecké kniežatstvá prišli prvé skupiny Cigánov do Francúzska. Najrozšírenejší variant názvu cigánskeho etnika, ktorý sa používa v celej Európe, však pochádza z gréckeho názvu *Atsinganos*, *Atsinkanos*, čo bolo ľudové znenie slova *Atinganoi*. Tento termín postupne prebrali ostatné národy Európy. Turci ich volali *Cynghénes*, *Tšinghiané*, Bulhari — *Cygane*, Rumuni — *Tsigani*, Maďari — *Cygányok*, Taliani — *Zingari*, Nemci — *Zigeuner*, Slováci — *Cigáni*, Česi — *Cikáni* (Horváthová, 1964, s. 16). Sú to všetko etnické pomenovania, ktoré im prisúdili ostatní Európania. Sami vo svojom jazyku v prevažnej miere používajú etnonym *Róm*, v mn. č. *Roma* (*Rómovia*). Pritom termín *Cigáni* používajú pri konverzácii v slovenskom jazyku, termín *Roma* pri rozhovore v rodnom rómskom jazyku.

Teóriu o indickom pôvode cigánskeho etnika podporujú aj výskumy ich rodného jazyka — rómčiny. Ich indický pôvod najpresvedčivejšie dokázal F. Pott (1845), ktorý rómsky jazyk odvodzoval priamo zo sanskrtu a jeho používateľov lokalizoval na sever východnej Indie. Aj ďalší výskum potvrdzuje túto teóriu: slovo *rom* sa odvodzuje zo sanskrtského výrazu *dóm*, označujúceho potulnú kastu. S výrazom *dóm* sa ešte stretávame u sýrskych Cigánov, u arménskych Cigánov s výrazom *lom*, u európskych všade *rom* (Horváthová, 1964, s. 27; Lesný, 1934, s. 608; Štampach, 1929, s. 10).

Príslušníci tohto etnika si dnes uvedomujú pejoratívne zafarbenie termínu *Cigán*, ktoré vzniklo u nás neskôr v priebehu 16.—18. stor., keď sa po Európe potulovali početné skupiny Cigánov, ktorí sa živili čarovaním, veštením, ale aj krádežami. Treba však povedať, že Cigánov začali odsudzovať po tom, čo sa ukázalo, že teórie o ich pôvode (kniežatá z Malého Egypta, potomkovia Saracénov alebo Hunov) sú chybné. Mnohých začali

vyhlasovať za tulákov pozbieraných z najnižších vrstiev rozličných národov, zo zbehov, zločincov a pod. Je príznačné, že najviac teórií založených na podobných názoroch vzniklo v 17. a začiatkom 18. stor., teda v období najväčšieho útlaku Cigánov v Európe. Toto pejoratívne zafarbenie termínu *Cigán* vzniklo apelativizáciou pravdepodobne už v priebehu 16.—17. stor., čoho dôkazom sú slovníky, literárne diela a ľudové porekadlá, ktoré slová *Cigán*, *cigániť* už uvádzajú aj s pejoratívnym významom „klamať, kradnúť“. P. Benický v Slovenských veršoch z r. 1652 používa toto slovo vo význame „klamstvo, lož“: ... *Pochlebník s cigánstvom, blázen s svým bláznovstvom mnoho darův pobere* ... Kamaldulský slovník (1763) heslo *cigániť* uvádza s významom „kradnúť“: *manticulor, aris, ari: mēssce režem — kraĝam, — strjhám, ňekomu w wačku w mjssku hledám — cyĝánjm*; a taktiež s významom „klamstvo, podvod“: *versipellis, et e: ossemetny, podwodny, cyĝansky; sutela, ae: cyĝánstwi -stwo, podvod, ssybálstwo, lež*. Podobne uvádza aj S. Michaliak (1799) v *Lexicon compendioseum* ...: *sokat hazudni, viel anlügen, mnoho tziganiti*. S významom „klamať“ sa stretávame aj v diele H. Gavloviča (1755), napr.: *co sy slubil, to wikonag, at bys nezyskal cyĝanskig titul twému ménu* ... O tom, že slová *cigán*, *cigániť* s týmto hanlivým významom boli živé v bežnej hovorovej reči, svedčia aj ďalšie doklady z kartotéky Historického slovníka slovenského jazyka:

(muž muža) *cyganem*, a *giny*my neporadny*my* *gmenamy* nazywal (WZ 1797); gestli kdo mluwe, že miluge Boha a brata sweho nenawidi cigań gest (SJ 18. st.); čo by robely, kedby nekdo o nich falessne swedectwy widawal, na nych lhal a cziganil (WS 18. st.); ach newerte milý pánj toto gsau welký cyĝánj. Týto gsau gen pochlebnjey a ničemny daremnjcy (BrV 1794); *cigán*, šelma zlodejská, ukradne, kde čo máš, povrazy z vozu, železo, jestli si neskováš (Catilena 18. st).

A. Bernolák (1825—1827) vo svojom slovníku pri hesle *cigán* uvádza: *Cigán, a. m. attigarus, zingarus (cingarus) i, m: Zigeuner : tzigány, boh. Cikán. 2) mendax, fallax, cis, m. Lügner, hazug. syn. Luhar. ... cigániť, il, im, ... luhať, zluhať*. Slová *cigán*, *cigániť* s týmto hanlivým významom pretrvali až do súčasnosti, ale už sú pravopisne odlišené od slova *Cigán* s veľkým C, ktoré sa v Slovníku slovenského jazyka I vysvetľuje ako „príslušník antropologickej skupiny“, kým slovo *cigán* s malým c má už pejoratívny význam (porov. Slovník slovenského jazyka I. 1959; Krátky slovník slovenského jazyka, 1987).

Pretože tento pejoratívny význam vyvoláva odpor v radoch rómskeho etnika, vzniká potreba uplatňovať ich etnický názov *Róm*. V súčasnosti aj v slovenskej konverzácii *Cigáni* uprednostňujú termín *Róm*, čoho príkladom je aj názov ich spoločensko-politického hnutia ROI — Rómska občianska

iniciatíva. Prednostné používanie termínu *Róm* pred termínom *Cigán* nemožno však vyriešiť administratívnym rozhodnutím.

Literatúra

- BERNOLAK, A.: *Slowar Slowenski Cesko-Latinsko-Nemecko-Uherski*. Budae, Typogr. Univers. Hungaricae 1825—1827. 848 s.
- GAVLOVIČ, H.: *Walaská škola mrawúw stodola*. Pruské 1775. 757 s. rkp.
- GRELLMANN, H. M.: *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung*. Göttingen, J. Ch. Dieterich 1787. 385 s.
- HORVÁTHOVÁ, E.: *Cigáni na Slovensku*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 396 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčíková. Bratislava, Veda 1987, s. 58.
- LESNÝ, V.: *Jazyk cikánů v ČSR*. In: *Československá vlastivěda III. Jazyk*. Praha, Sfinx 1934. 627 s.
- MÁLYUSZ, E.: *Zsigmondkori oklevéltár*. Zv. 1. Budapest, Akadémiai kiadó 1951. 795 s.
- MÁLYUSZ, E.: *Zsigmondkori oklevéltár*. Zv. 2. Budapest, Akadémiai kiadó 1956—1958. 790 s.
- MICHALIAK, S.: *Lexicon compendioseum seu syllabus simplicium primitivorum vocum et nominum et verborum aeditio prima hujus lexicon*. 1779. 785 s.
- POTT, A. F.: *Die Zigeuner in Europa und Asien*. Halle, Heynemann 1845. 540 s.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 169.
- ŠTAMPACH, F.: *Cikáni v Československé republice*. Praha, Česk. Akademie věd a umění 1929. 52 s.

Pramene

- BrV — Bruck, J.: *Rozličné wersse. Žaškov 1794—1800*. 314 s. Rkp. v LAMS v Martine.
- SJ — *Sermones Jasov*. 18. st. 388 s. Rkp. v LAMS v Martine.
- WS — *Wrábel, G.: Sermones*. 18. st. 117 s. Rkp. v súkromnom vlastníctve.
- WZ — *Wagner, J.: Užitečne zbranj nekterych spisu*. B. Bystrica 1797. 64 s. Rkp. v LAMS v Martine.

Jubileum doc. dr. Františka Ruščáka, CSc.

Plynutie času prináša koncom tohto roka polstoročnicu známeho slovenského jazykovedca doc. dr. Františka Ruščáka, CSc., vedúceho Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove.

Jubilantova cesta do slovenskej lingvistickej obce nebola ľahká; bolo na nej nemálo hľadania i zápasu s absurdnosťami predchádzajúceho obdobia, najmä jeho nelogického školského systému. V istom zmysle ho možno označiť za selfmademana — človeka, ktorý si vlastnými silami vydobyl svoju dnešnú vedeckú i pedagogickú pozíciu.

Rodák z krajného východu Slovenska (narodil sa v robotníckej rodine 15. novembra 1941 v Jenkovciach, okr. Michalovce, v obci na nedohľadnej rovine v juhovýchodnom cípe východného Slovenska) absolvoval jednotlivé stupne školského vzdelania v podobe zdeformovanej politickým voluntarizmom doby: osemročnú základnú školu v rodnej obci, jedenástročnú strednú školu (JSS) v Sobranciach a napokon (keď sa po maturite úspešne, a predsa márne uchádzal o prijatie na divadelnú fakultu VŠMU) Pedagogický inštitút v Prešove, odbor slovenský jazyk — dejepis — výtvarná výchova (1959—1963). V pedagogickom povolani postupoval od piky: z dedinskej školy (Ohradzany, okr. Humenné) na základnú školu v okresnom meste (Humenné), odtiaľ na stredné odborné učilište (SOU chemické v Humennom) a napokon r. 1975 ako víťaz konkurzu na Katedru slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove. Ten konkurz nijako nebol formálny: neurčitý status absolventa pedagogického inštitútu vyvolával pochybnosti, či je dostatočnou kvalifikáciou na post vysokoškolského pedagóga. F. Ruščák však mal už vtedy za sebou viacero publikovaných príspevkov z oblasti jazykovej kultúry aj z didaktiky jazyka (najmä slohu) a predovšetkým stostranovú publikáciu *Nácvik invencie, kompozície a štylizácie na hodinách slohu* (Bratislava 1970), ktorá autorovi priniesla nielen punc víťaza akcie Pedagogické čítanie, ale aj vďaka mnohých učiteľov základných škôl za metodickú pomoc pri výučbe slohu. Tieto publikácie svedčiacie o autorovej pedagogickej tvorivosti aj o schopnosti bádateľsky sa zahĺbiť do lingvistickej, najmä štylistickej problematiky boli pre nášho jubilanta dobrým odporúčaním i východiskom jeho práce vysokoškolského učiteľa.

Prvé roky jeho práce na katedre boli obdobím intenzívneho hľadania vlastného vedeckého profilu. Formoval sa pod vplyvom L. Nováka, J. Horeckého a J. Mistríka, ktorí v tomto období úzko spolupracovali so slovakistickými katedrami obidvoch prešovských fakúlt. Jeho štúdie o niektorých problémoch slovenského pravopisu, vychádzajúce zo známej koncepcie L. Nováka, majú skôr epizodický význam (súvisia s nepublikovanou rigoróznou prácou z r. 1975). Jeho doména bola inde. Tak ako už predtým pedagogicky, aj v týchto rokoch vedecky inklinoval k štylistike. Na rozhraní sedemdesiatych a osemdesiatych rokov sa prezentoval pohľadmi na publicistický štýl, analyzoval štýlové kvality

próz K. Horáka a S. Rakúsa, porovnával dva význačné slovenské preklady Balzacovho románu *Otec Goriot* (H. Turcerovej-Devečkovej a L. Nováka; štúdiá vyšla v SR, 45, 1980, s. 80—86), skúmal štylistické funkcie vlastných mien. Vedecká aspirantúra pod vedením L. Nováka a J. Horeckého koncentrovala jeho výskumné úsilie a viedla k výsledku, ktorým sa jubilant doteraz najvýraznejšie prezentoval v slovenskej štylistike. V kandidátskej dizertácii, obhájenej na FF UK v Bratislave v decembri 1983, F. Ruščák ako prvý vyčlenil v systéme štýlov slovenského jazyka epištolárny štýl a podal jeho všestrannú charakteristiku. Presvedčivo demonštroval autonómnosť epištolárneho štýlu, vyčlenil jeho subsystémy (súkromné listy najpočetnejších používateľov slovenského jazyka, súkromné listy známych osobností, slovesné epištolárne diela), vymedzil jeho najdôležitejšie funkcie (komunikatívna, kognitívna, fascinatívna, resp. pragmatická, charakterizačná), jeho dištingtívne vlastnosti (pisomnosť, subjektívnosť, súkromnosť, personálnosť, simplexnosť, pri umeleckých epištolárnych útvaroch singularnosť), konštitutívne jednotky (špecifické štýlémy epištolárnych textov, pre ktoré autor utvoril výstižný termín epištolémy), podal prehľad a komunikatívnu typológiu epištolárnych útvarov. Tým obrátil pozornosť odbornej verejnosti na štýlovú oblasť doteraz neprávom zabúdanú, resp. traktovanú ako periférnu v rámci hovorového štýlu. Podľa nášho názoru však „apoštol epištol“ F. Ruščák touto prácou vykonal ešte viac: v slovakistike položil základy teórie epištolárnej komunikácie. Podstatu svojej koncepcie vyložil v rade štúdií v slovenských i českých zborníkoch a časopisoch (v SR vyšli doteraz dve jeho takto zamerané štúdie: *Pokus o vymedzenie epištolárneho štýlu*. SR, 46, 1981, s. 360 n.; *Kompozičné parametre epištolárnych textov*. SR, 53, 1988, s. 193—200). Jeho výsledky sa v našej jazykovede prijímajú pozitívne (porov. napr. MISTRÍK, J.: *Štylistika*. 1. vyd. Bratislava 1985, s. 389).

Tento pribojný výskum doviedol F. Ruščáka, od r. 1987 docenta a po náhlom tragickom odchode doc. J. Muránskeho (porov. SR, 54, 1989, s. 363—364) od r. 1989 vedúceho katedry, aj k širším bádateľským horizontom. Rozširuje svoju pozornosť na analýzu a interpretáciu textu, predovšetkým umeleckého; spolu s J. Sabolom a O. Sabolovou zadal do tlače rukopis vysokoškolských skript z tejto oblasti. Naďalej nespúšťa zo zreteľa pedagogické zacielenie svojej práce; svedčí o tom niekoľko príspevkov v časopise *Slovenský jazyk a literatúra* v škole a inovovaná reedícia jeho víťaznej práce z Pedagogického čítania (porov. vyššie). Na konferencii o jazykovej politike a jazykovej kultúre uvažoval o perspektívach spisovnej slovenčiny (*K otázke perspektívnosti jazyka ako súčasti jazykovej politiky*. In: *Jazyková politika a jazyková kultúra*. Bratislava 1986, s. 75—80). Zároveň vyvíja značnú organizačnú aktivitu. Bol iniciátorom, organizátorom, resp. spoluorganizátorom viacerých vedeckých konferencií; z nich treba osobitne spomenúť prvú celoštátnu vedeckú konferenciu o štylistike textu (Zemplínska Širava 1981; zborník materiálov z konferencie, zostavený jubilantom, vydala Pedagogická fakulta UPJŠ v Prešove r. 1984). Od r. 1990 je podpredsedom prešovskej pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV.

Prvé okružle životné jubileum zastihuje Františka Ruščáka v plnej životnej a tvorivej sile. Jubilant doteraz úspešne prekonal všetky nástrahy a neraz i tragické momenty, ktoré mu život pripravil. Je plný optimizmu, lásky k rodnej reči a odhodlania ešte veľa pre jej hlbšie poznanie a ďalší rozvoj vykonať.

Slovenská jazykoveda ešte od neho veľa očakáva. Želáme mu hodne zdravia a tvorivého elánu, aby tieto očakávania mohol bez zvyšku splniť. Ad multos annos!

J. Furdík

Súpis prác doc. Františka Ruščáka za roky 1970–1990

Bibliografia jazykovedných prác F. Ruščáka je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce, vedecké štúdie a odborné články v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) iné články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roka, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť.

1970

Metodický postup pri nácviku rozprávania. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 17, 1970/1971, s. 91–94.

O jazykovej prevencii. — Pravda na víkend, 3, 1970, č. 47, s. 6.

1971

Nácvik invencie, kompozície a štylizácie na hodinách slohu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 100 s.

Náročne v práci — zodpovedne v jazyku. — Pravda na víkend, 4, 1971, č. 1, s. 6. — Tamže: Niečo pre vás, súdružky sekretárky (č. 14, s. 6).

1972

Jednotná výchova a jazyková kultúra. — Pravda na víkend, 5, 1972, č. 14, s. 6.

1973

Funkcia rozprávania vo výchovnom a vyučovacom procese. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 19, 1972/1973, s. 173–178.

Výchovné využitie opisu pracovného postupu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 19, 1972/1973, s. 284–287.

O kultúre výslovnosti. — Nedeľná Pravda, 6, 1973, č. 47, s. 6.

1974

O niektorých aktuálnych a naliehavých problémoch. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 20, 1973/1974, s. 241–244.

Príručka o spisovnej výslovnosti. [Horák, K.: Teória a prax spisovnej výslovnosti. Košice 1973.] — In: Východoslovenské noviny, 12. 4. 1974, prísl. č. 15, s. 2 (ref.).

1975

Niekoľko poznámok o jazykovej úrovni učňov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 21, 1974/1975, s. 303–305.

Dbajme na výber slov. — Nedeľná Pravda, 8, 1975, č. 17, s. 6.

1978

Makrokompozícia v školskej praxi. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 13. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978 (rozmň.), s. 201—212, rus. res. s. 212, nm. res. s. 213.

Študentská vedecká odborná činnosť a jej rozvoj na katedre. — Vysoká škola, 6, 1978, s. 278—284.

ŠVOČ na KSJL PdF v Prešove UPJŠ v Košiciach. — Spravodaj UPJŠ, 9, 1978, č. 1—2, s. 10.

Onomastický výskum na Pedagogickej fakulte UPJŠ v Prešove. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 19, 1978, s. 354—356.

Roky za katedrou. — Východoslovenské noviny, 11. 10. 1978, s. 1 (k 70. narodeninám L. Nováka).

Životné jubileum doc. dr. J. Muránskeho, CSc. — Spravodaj UPJŠ, 9, 1978, č. 3—4, s. 11 (k 50. narodeninám).

1979

Niekoľko poznámok k publicistickému štýlu. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 14. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 157—161, rus. res. s. 161, nm. res. s. 162.

Niekoľko pohľadov na prózu Karola Horáka. — Kultúra slova, 13, 1979, s. 49—54.

Podnetná a užitočná publikácia. [Spisovný jazyk a jazyková kultúra. Red. J. Horecký. Bratislava 1978.] — In: Slovenská reč, 44, 1979, s. 57—59 (ref.).

Významné vedecké podujatie. — Spravodaj UPJŠ, 10, 1979, č. 9, s. 7 (správa o 7. slovenskej onomastickej konferencii, konanej v dňoch 20.—24. 1976 na Zemplínskej šírave).

1980

Slovenská samohláska ä. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 15. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 203—210, rus. a nm. res. s. 211.

Druhá knižka próz Stanislava Rakúsa. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 262—267.

O dvoch slovenských prekladoch Balzacovho románu Otec Goriot. — Slovenská reč, 45, 1980, s. 80—86.

Fungovanie osobných mien vo fejtónoch. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 277—278.

Bola VIII. slovenská onomastická konferencia. — Spravodaj UPJŠ, 11, 1980, č. 7—8, s. 14 (správa o 8. slovenskej onomastickej konferencii, konanej v dňoch 2.—6. 6. 1980 v Banskej Bystrici a Dedinkách).

Michal Blich a päťdesiatročný. — Prešovské noviny, 24. 10. 1980, s. 4. — Ďalší autorov jubilejný článok pri tej istej príležitosti. Jubileum čitateľa. — Východoslovenské noviny, 29. 11. 1980, s. 4.

1981

Pokus o vymedzenie epištolárneho štýlu. — Slovenská reč, 46, 1981, s. 360—367.

Vedecké dielo o dialektoch enkláv. [Valiska, J.: Nemecké nárečie Dobšinej. Rimavská Sobota 1980.] — In: Slovenská reč, 46, 1981, s. 316—318 (ref.).

Slovenská reč, 56, 1991, č. 5—6

1982

- O princípoch slovenského pravopisu. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 16. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 47—53, rus. a nem. res. s. 54.

1983

- Oslovenia v ústnych verejných prejavoch a ich funkcia. — In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 6. Red. M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 143—146, rus. a angl. res. s. 146.
- Stylistické príznaky vlastných mien. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave — Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 333—338.

- Vedecká monografia o Jánovi Bodenkovi. [Jurčo, J.: Premeny Bodenkovej prózy. Bratislava 1981.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 29, 1982/1983, s. 252—254 (ref.).

1984

- Teoretické východiská epistolárneho štýlu. — In: Stylistické otázky textu. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1984, s. 135—159.

- Nad XVII. ročníkom zborníka Slavistika. [Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 17. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.] — In: Spravodaj UPJŠ, 15, 1984, č. 3—4, s. 13, 15 (ref.).

- Mozaikovo o AP 1984. — Spravodaj UPJŠ, 15, 1984, č. 7—8, s. 9 (správa o Akademickom Prešove 1984, konanom v dňoch 16.—18. 5. 1984 v Prešove).

- Jubileum vysokoškolského učiteľa. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 31, 1984/1985, s. 26—27 (k 50. narodeninám J. Jurča).

1985

- Osnovnyje voprosy epistolarnogo stila. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985, s. 178—184.

- Niektoré metodologické podnety sovietskej jazykovedy pre slovenskú lingvistikú. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 32, 1985/1986, s. 97—100.

- Vlastné meno v stylistickom systéme jazykového prejavu. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 4, 1985, č. 3, s. 7—8 (tézy prednášky konanej dňa 29. 11. 1984 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

1986

- K otázke perspektívnosti jazyka ako súčasti jazykovednej politiky. — In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave 1986, s. 75—77.

- Súhlasne i polemicky o epistolárnom štýle. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 20. Zv. 3. Sla-

vistika. (Jazykoveda.) Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986, s. 161—175, rus. res. s. 176, nem. res. s. 176—177. Špecifika listových textov. — In: *Studia Academica Slovaca*. 15. Prednášky XXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1986, s. 355—365.

1987

Zborník z vedeckej konferencie o jazykovej politike a jazykovej kultúre. [Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava 1986.] — In: *Kultúra slova*, 21, 1987, s. 374—378 (ref.).

1988

Kompozičné parametre epištolárnych textov. — *Slovenská reč*, 53, 1988, s. 193—200.

Syntaktická povaha epištolárnych útvarov. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 22. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 31—39, rus. res. s. 39—40, nem. res. s. 40.

Životné jubileum docenta Jozefa Jacka. — *Slovenská reč*, 53, 1988, s. 109—110 (k 60. narodeninám).

1989

Epištolárny štýl ako prameň poznávania jazykovo-štylistických potencií českého a slovenského jazyka. — In: *Slavica Pragensia*. 30. (Acta Universitatis Carolinae. 1987. Philologica. 4—5.) Red. V. Budovičová. Praha, Univerzita Karlova 1989, s. 183—186, čes. res. s. 283, rus. res. s. 287—288, nem. res. s. 293, franc. res. s. 297.

Sémantická diagnostikácia básne ako príprava na nácvik výrazného prednesu. — *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 35, 1988/1989, s. 296—299.

Pamiatke doc. PhDr. Jozefa Muránskeho, CSc. — *Slovenská reč*, 54, 1989, s. 363—364.

Redakčná činnosť

Stylistické otázky textu. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1984 (redaktor).

Zostavil L. Dvonč

Jozef Hrabovský a slovenčina

Osemdesiatka PhDr. Jozefa Hrabovského (nar. 18. augusta 1909 v Sovcoviach, okres Martin) nám pripomenula, aby sme aspoň nakrátko zhodnotili prácu tohto klasického filológa, ktorý si získal zásluhy aj o rozvoj slovenskej lexikografie.

Svoje klasické filologické vzdelanie uplatnil ako stredoškolský profesor, potom ako redaktor vo vydavateľstve Osveta a v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, kde mal na starosti vydávanie slovníkov. Pripravil sloven-

sko-latinskú časť Špaňárovho *Latinsko-slovenského slovníka* (1969), prekladal z klasickej (Caesar) i stredovekej latinčiny (Komenský, Bernolák), zostavil slovníček *Latinské výpovede, porekadlá a heslá* (1948), písal príspevky do Slovenskej reči o pravopise antických mien, organizoval lexikografické konferencie. Príspevkom k dejinám rétoriky je Hrabovského monografia *Demosthenes a Cicero* (1943).

V príručke latinských výpovedí (1642 jednotiek) publikoval citátové slová, ktoré sa bežne používajú v slovenskom texte, a to predložkové pády (*ex offio*), nepriame latinské pády (*expressis verbis*), združené pomenovania i vetné útvary (*relata refero*), ako aj porekadlá, známe i menej známe výpovede, citáty, ktoré sa v minulosti u nás s obľubou používali najmä v rečníckych útvoroch a vyskytujú sa v publicistike i v beletrii aj dnes. Za príslušným latinským textom zostavovateľ zbierky uvádza slovenský preklad, autora citátu, príp. aj bližší prameň (dielo, kapitolu). Svojou zbierkou citátov J. Hrabovský nadviazal na podobnú zbierku J. Tvrdeho.

K problematike prepisovania antických mien zaujal stanovisko v Slovenskej reči (1940—1941). Pridržiava sa príliš pôvodných foriem, navrhuje písať *th*, *rh*, písať dĺžky, ako boli v gréčtine označené špeciálnymi grafémami; ide mu teda skôr a transliteráciu. Písal aj o kvantite názvu *Európa*.

J. Hrabovský patrí k tým klasickým filológom, ktorí významne prispeli aj k aplikovanému výskumu slovenčiny. Do ďalších rokov mu želáme veľa zdravia.

K. Palkovič

KRÁL, Ā. — RÝZKOVÁ, A.: Základy jazykovej kultúry. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 128 s.

Otázky jazykovej kultúry predstavujú aktuálnu problematiku tak pre lingvistov teoretikov, ako aj pre profesionálnych i bežných používateľov jazyka už aj preto, že oblasť jazykovej kultúry je kontaktnou oblasťou teoretickej jazykovedy a bežného používania jazyka (úzu). Jazyková kultúra súvisí so všetkými zložkami jazykovej situácie, s jazykom, jeho používateľmi a jednotlivými komunikačnými sférami; v pojme jazykovej kultúry sa prelína vlastný lingvistický prístup so sociolingvistickým aj psycholingvistickým prístupom. Tieto i ďalšie prístupy nachádzame aj v učebnici *Základy jazykovej kultúry*, ktorej cieľom je — podľa slov autorov — stať sa východiskom, inšpiráciou a zdrojom usmerňovania práce na seminároch jazykovej kultúry študentov filozofických a pedagogických fakúlt.

Autori (v podstate Ā. K r á l, lebo A. R ý z k o v á je autorkou iba 9. a čiastočne 7. kapitoly) sa usilovali podať vlastnú koncepciu teórie jazykovej kultúry (hlavne v prvých piatich kapitolách) a v druhej časti ukázať možnosti jej praktickej aplikácie (7.—11. kapitola). V predstavovanej teórii sa vychádza zo všeobecných výkladov o význame jazyka — predovšetkým vo vzťahu k mysleniu a k spoločnosti — a z procesuálneho a semiotického chápania kultúry. Z tohto chápania vyplýva postulovanie zákonitosti, resp. zákona kultúry jazyka: „Jazyk má nezvratný, zákonitý smer zdokonaľovania“ (s. 21), pravda, vedome s istou

nevyhnutnou relativizáciou. Základnými pojmami tejto teórie sú pojmy kultúra jazyka, jazyková kultúra a kultúra jazykového prejavu (kultúra reči). Kultúra jazyka je proces, stupeň a stav zdokonaľovania jazyka, v širšom zmysle je to aj výsledok prejavujúci sa v rozpracovaní (diferencovanosti) a pružnej ustálenosti jeho prostriedkov (s. 26); jazyková kultúra je úroveň jazykovej praxe spoločnosti a súčasne dobový obraz jazyka získaný hodnotiacim zovšeobecnením stavu (úrovne) používania jednotlivých prostriedkov v praxi, t. j. v reči. Zároveň je to učenie o zdokonaľovaní reči (s. 27—28). Jazykovú kultúru ovplyvňuje kultúra jazyka, jazykové vzdelávanie, jazykové vedomie a kultúrna úroveň spoločnosti. Kultúra reči, resp. kultúra jazykového (rečového) prejavu je miera (stupeň, úroveň) využitia a spôsob použitia jazykových (aj fyzických) prostriedkov v konkrétnom prejave, a to s ohľadom na predmet, jedinečnú komunikačnú situáciu, adresáta a konkrétny cieľ tohto prejavu (s. 35). Pri definovaní pojmov a objasňovaní ich vzájomných vzťahov autori poukazujú na vzájomné prepojenie teoretických východísk a praktickej aplikácie.

Vzťahom jazykových noriem a jazykovej kultúry, ako aj vzťahu systému, normy, úzu a reči je venovaná 4. kapitola, z ktorej vyplýva rigoróznejšie, resp. imperatívnejšie chápanie normy, veľmi blízke „bežnému“ chápaniu kodifikácie ako istej fixácie normy. Hoci tento termín autori nepoužívajú, v niektorých výkladoch sa pojem normy s pojmom kodifikácie prekrýva. Spomínané imperatívne chápanie normy sa odráža aj v iných častiach učebnice, napr. v termíne jazyková čistota (s. 117), vo významovo nie celkom priezračnom termíne zdravý jazykový vývin (s. 67), prípadne v definovaní cieľového stavu jazykovej výchovy, ktorým je tvorivé používanie spisovného jazyka v zhode s platnými jazykovými normami. Na druhej strane, hoci autori tvrdia, že jazykové normy sú základom jazykovej kultúry (s. 43), predsa však explicitne i implicitne rátaajú aj s pôsobením štýlových a komunikačných noriem (hlavne vo vzťahu ku kultúre reči).

V prvej časti učebnice sa autori usilovali svoje výklady maximálne zostručniť, nie vždy to však pôsobí pozitívne. Zostručenie a kurzorickosť má vzhľadom na predpokladaného percipienta za následok miestami až rušivú simplifikáciu (porov. napr. výklady o abstrahovaní na s. 8, o posudzovaní výrazových potrieb jazyka na s. 22 či o kritériu pravdivosti jazykového prejavu na s. 71); evidentné úsilie o prístupnosť, popularizáciu až estetizáciu textu učebnice nie je vždy vydarené a nie je vždy v súlade s pojmovo náročnejšími teoretickými časťami. Domnievame sa, že hoci autori predstavujú svoju vlastnú koncepciu jazykovej kultúry, vzhľadom na charakter učebnice ako istého objektivizujúceho textu by bolo účelné podať aspoň v prehľade základné výsledky slovenskej, prípadne aj česko-slovenskej lingvistiky, týkajúce sa tejto problematiky.

Za prínosné možno pokladať vyделение takého súboru činiteľov ovplyvňujúcich úroveň a kvalitu jazykovej komunikácie, jazykového prejavu a kultúry reči, ktorý je zároveň aj súhrnom kritérií na posudzovanie jazykovej kultúry spoločnosti a jazykovej kultúry vybraného prejavu (6. kapitola), a to v širokom psychologickom, sociologickom a lingvistickom chápaní, pri ktorom sa vychádza z analýzy komunikačného aktu. Ide o súbor dvadsiatich obsahovo-logických, etických, estetických, fyzicko-praktických a, samozrejme, jazykových kritérií, ktorých čiastkové zložky sa v niektorých bodoch zákonite stretávajú a prekrývajú, predsa však sú aj z hľadiska didaktickej aplikácie dostatočne inštruktívne. V tejto časti autori pracujú s termínom výrazové prostriedky,

známym aj z iných, hlavne štylistických prác vo význame jazykových a para-jazykových prostriedkov používaných pri výstavbe jazykového prejavu. V učebnici sa týmto termínom označujú len nejazykové vyjadrovacie prostriedky. Aj termín interpretácia sa používa v mierne posunutom význame ako optimálny prednes, optimálne sprostredkovanie ideí, myšlienok, pocitov, stavov s optimálnym účinkom na poslucháča (s. 106). Pojem interpretácia v naznačenom význame je ústredným bodom 8. kapitoly venovanej jazykovej kultúre ústnych rečových prejavov. Vzhľadom na prax sa v nej podáva veľmi potrebná analýza spontánnych a čítaných ústnych prejavov i praktické rady na ich prípravu. K nej sa pripája stručná kapitolka o jazykovej kultúre písaných prejavov.

Posledné dve kapitoly sú venované otázkam stavu jazykovej kultúry na Slovensku a jej negatívnym javom. Ide tu skôr len o naznačenie niektorých sociolingvistických atribútov súčasnej jazykovej situácie. Autori dochádzajú k záveru, že „predpoklady na kultivovanie slovenčiny sú dobré, ale jazyková prax je diferencovaná a je v nej dosť nedostatkov“ (s. 111). Na niektoré z nich sa poukazuje v záverečnej kapitole. V tomto zmysle sa nepotvrdili obavy autorov z úvodu učebnice, že totiž aktuálnosť týchto častí pri jej písaní bude v čase vyjdenia už anachronizmom; je to skôr naopak. V platnosti zostáva tvrdenie, že mnohé negatívne javy v našej jazykovej kultúre pramenia aj z podceňovania prijímateľa a jeho jazykového vedomia. Stále zdôrazňovať úlohu prijímateľa je veľmi dôležité aj v jazykovej výchove. Tá súvisí aj s ďalším javom spomínaným v učebnici, a to s kultúrou reči v prostriedkoch masovej komunikácie — negatívne javy v tejto komunikačnej sfére totiž spätne a veľmi výrazne vplývajú aj na efektívnosť jazykovej výchovy. Zdá sa, že oprávnené je aj zdôrazňovanie potreby širšieho (kultúrneho) zázemia v jazykovej výchove hlavne mladých ľudí. V tejto súvislosti sa domnievame, že perspektívne si kvalitná a efektívna jazyková výchova bude vyžadovať pružnú reakciu teoretického i aplikovaného lingvistického výskumu, a to vzhľadom na exaktné zisťovanie stavu všetkých zložiek jazykovej situácie a azda aj vzhľadom na spôsob argumentácie používaný v rôznych druhoch jazykovej osvety. Pedagogická prax potvrdzuje, že proklamácie o potrebe zvyšovania jazykovej kultúry používateľov jazyka zvyčajne skôr odradia než presvedčia. Týka sa to napr. aj často diskutovanej otázky úrovne javiskovej reči (porov. s. 119). Jednou z príčin nefunkčného narušania jazykových noriem môže byť vari aj to, že divadelníci nemajú k dispozícii systematický exaktný opis „štandardnej“ komunikácie, resp. komunikácie štýlovo nižších komunikačných sfér, preto ich úsilie o štylizáciu prejavu je v tomto smere často intuitívne a nie vždy primerané.

Napriek niektorým spomínaným výhradám je recenzovaná učebnica v súlade s vytýčenými cieľmi použiteľná ako východisko práce na seminároch z jazykovej kultúry.

D. Slančová, M. Sokolová

Poznámka hlavného redaktora: Autorky recenzie sa i napriek upozorneniu vyhli hodnoteniu učebnice z filozoficko-metodologickej stránky, preto pokladám za nevyhnutné doplniť hodnotenie publikácie v tomto zmysle: aplikácia prvkov dialektického i historického materializmu najmä v úvodných kapitolách o vzniku a podstate jazyka je všeobecnou daňou marxistickej jazykovede. Recenzovaná učebnica sotva takto obstoí v súčasnom vyučovaní základov jazyka. Treba preto uvažovať o jej druhom a dôkladne prepracovanom vydaní.

Sprístupnenie diela J. Fándlyho

Tvorba J. Fándlyho bola viac ráz predmetom literárnovedných a predovšetkým literárnohistorických analýz, no vždy absentoval komplexný rozbor, pretože dielo J. Fándlyho nebolo publikačne dostatočne sprístupnené. Trnavský typograf V. Jelínek už počas jeho života nemohol z finančných či cirkevno-cenzorských dôvodov vydať niektoré časti Fándlyho rukopisov. K týmto dôvodom sa priradujú ešte ďalšie nevyjasnené biografické a bibliografické fakty. K riešeniu naznačených problémov intenzívne prispieva slovenská veda od osláv 200. výročia narodenia J. Fándlyho, teda od roku 1950.

Publikáciu *J. Fándly — výber z diela* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV. 1954) pripravil do tlače J. Tibenský. Výber obsahuje *Predmluvu* a ukážky zo štyroch stránok *Dúvernej zmlúvy* (s dôrazom na III. a IV. stránku) spolu s Fándlyho *Odpoveďou rozumného mnícha* na útoky J. I. Bajzu proti *Dúvernej zmlúve* a s Bernolákovým ukončením polemiky, ktoré nazval *Toto maličké písmo...* Vo výbere sú ďalej zaradené časti poľnohospodárskych spisov — *Pilný hospodár*, *O úhoroch*, *Slovenský včelár*, *Zelinkár*; úvod historického spisu *Compendiata historia gentis Slavae*; jedna oslavná kázeň na sv. Cyrila a Metoda. Vo výbere je zachovaná Fándlyho bernolákovčina. J. Tibenský urobil len niektoré pravopisné úpravy — zjednotil označovanie kvantity a interpunkcie, podstatné mená píše malými písmenami, píše *j* miesto *g*, *v* miesto *w*, *j* miesto *i* v spojkke *aj* — *ai*, vyznačuje mäkkosť *ďi*, *ti*, *ňi*, *li*, *ďe*... J. Tibenský v poznámkach uviedol, že „výber nie je vydaním vedecko-kritickým, ale skôr vedecko-populárnym“ (s. 401), ktoré nemôže slúžiť lingvistickému štúdiu, ale Fándlyho dielo sprístupňuje súčasnému čitateľovi.

V 60-tych rokoch sa časť Fándlyho rukopisov dostala do súboru I. Kotvana *Bernolákovské polemiky* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966). Dielo je rozdelené do dvoch častí. Prvá časť, nazvaná *Anti-Fándly*, je zameraná na literárnu polemiku proti J. Fándlymu a za J. Fándlyho a bernolákovčinu. Vybúrila sa za rok — od júla 1789 do júna 1790. J. Fándly sa zúčastnil aj na druhom kole polemik z rokov 1794—1795 o *Bajzove epigramy*. Súbor je obohatený o podrobne a prehľadne rozpracované všeobecné zásady prepisu starých textov (s. 351—354), na ktoré odkazujú mnohé ďalšie vydania Fándlyho rukopisov.

V edičnej poznámke k výberu *Rozprávky rozmarné i poučné* (Bratislava, Tatran 1973) sa zdôrazňuje, že „fonetický pravopis a nedostupnosť publikácií tohto obdobia priam „zaařeštovali“ — povedané Fándlyho termínom — „prie-kopnícku spisbu našej národnej literatúry do časového rámca jej vzniku“ (s. 245—246). Na zjednodušenie percepcie textu autori urobili niektoré pravopisné úpravy odlišné od úprav v predchádzajúcich vydaniach Fándlyho spisov, teda v podstate ide o preklad do súčasnej slovenčiny — odstránil sa mäkkeň v skupinách *de*, *te*, *ne*, *le*, *di*, *ti*, *ni*, *li*, fonetická transkripcia znelých koncových hlások sa prepisovala do spisovnej podoby (*boch* — *boh*), predložky *s*, *se*, *z*, *ze* sa píše podľa pádového spojenia, zjednotilo sa písanie infinitívneho *-ť*, príslovky sa píše spolu (*potom* — s. 87). No i názvy jednotlivých častí a rozprávok svedčia o snahe po popularizácii staršej slovenskej literatúry. *Rozprávky o mníchoch* (spopularizovaná *Dúverná zmlúva*), *Rozprávky poučné* (výber z *Pilného hospodára*), *Polemiky* (Zahanbený posmievač *Anti-Fándly*) a *Verše* (Chválospev o Učeném slovenském tovarištvu, Prátelské porozumení) — všetky štyri

segmenty nám predstavujú J. Fándlyho ako prozaika, básnika i ako kritika a zaraďujú ho do prúdu barokovej literatúry.

V chronologickom slede nemožno vynechať knihu M. Vyvíjalovej *Mladý Ján Hollý* (Bratislava, Tatran 1975). Zachytáva literárnu polemiku medzi Fándlym, Miškolcym a Hollým roku 1805 a z latinčiny preložené a čitateľsky sprístupnené dokumenty, ktoré dopĺňa odborná interpretácia autorky.

Po mnohých desiatkach rokov v roku 1978 vychádza *Zelinkár* (Martin, Osveta 1978) preložený do súčasnej slovenčiny. Vysvetlivkami a poznámkami ho doplnili zostavovatelia J. Junas, J. Považan a M. Petráš. Museli prekonať nielen pravopisné úskalia, ale i terminologické problémy.

Rok 1990, rok osláv 240. výročia narodenia J. Fándlyho, znamená vyvrcholenie edičnej aktivity a je dôležitý pre sprístupnenie diela J. Fándlyho čitateľskej verejnosti.

Po vyše 200 rokoch vychádza v roku 1990 vo vydavateľstve Tatran „ľudová poľnohospodárska encyklopédia“ (s. 496) *Pišni domajší a poľní hospodár*. Prvý zväzok obsahuje tri časti: 1. predhovor a poučenia o pestovaní ďateliny, lucerny, obilnín, strukovín, zemiakov, kapusty, o hnojení, prídavok o pálenom a pálení, 2. práce po celý rok na poli, v záhrade, v štepnici, vo vinohrade, v horách, pri statku, pri hydine, pri včelách, pri rybách, okolo domu, pranostiky o počasí v jednotlivých mesiacoch, 3. predhovor s archívom Slovenského učeného tovarišstva a Chválospevom o Učeném slovenském tovarištvu, prídavok o stajňovom chove dobytky, o hnojení a o užitočnosti pavúka. Ďalšie tri stránky (o rožnom statku, o koňoch, o ovciach) vyjdú v pripravovanom druhom zväzku. Posledné dve časti sú doteraz nezvestné. Najnovšie výsledky výskumov literárnych vedcov a historikov a najmä svoje zhrnul v úvode k prvému zväzku J. Tibenský. Zostavovatelia prvého zväzku — M. Majtán, J. Nižnanský, M. Majtánová — „upravili iba najzákladnejšie javy súvisiace s prepisom švabachu do latinčiny“ (s. 497), a to tak, aby sa zachovala bernolákovská slovenčina a spolu s ňou zmysel a štýl diela. Prvý zväzok je doplnený slovníkom, poznámkami a pôvodnými ilustráciami. V roku 1991 vyjde druhý zväzok.

Vydavateľstvo príroda v Bratislave vydalo Fándlyho poľnohospodárske spisy *O úhoroch aj včelách* (1990) a *Slovenský včelár* (1990). Predslov napísal M. Petráš a z bernolákovčiny ich graficky upravil podľa zásady priblížiť čitateľom obsah aj formu (jazyk písomnej pamiatky v prijateľnej forme) P. Žigo.

Tretieho, do slovenčiny preloženého vydania sa v roku 1990 dočkal aj *Zelinkár* (Martin, Osveta).

Spolok sv. Vojtecha v Trnave sa zaslúžil o vydanie publikácie *Priateľské porozumenie* s podtitulom Oslavná báseň na Ompitál a básnika Jána Hollého (1990). Preklad básne, fotokópie originálu a krátku štúdiu do tlače pripravili J. Dubovský a A. Adamkovič.

K 240. výročiu narodenia J. Fándlyho vydalo r. 1990 Múzeum Ludovíta Štúra v Modre spis pod názvom *Historická rozprava o mestečku Ompitál (Doľany) a o jeho pamätihodnostiach, ktorú napísal najdôstojnejší pán Juraj Fándly, vyslúžilý naháčsky farár, v čase svojho života na dôchodku v ompitálskej domovine v roku 1810*. Historickú rozpravu z latinčiny preložil J. Dubovský a je doplnená štúdiou, fotografiami a xerokópiami niektorých Fándlyho rukopisov.

Položme si otázku, do akej miery si bernolákovčina vyžaduje úpravy, aby sa priblížila dnešnému čitateľovi. Od 50-tych rokov sa názory na tento problém

postupne vyjasňovali. M. Marsinová žiadala pripraviť písomné pamiatky do tlače bez zásahov pre potreby odborníkov z rôznych oblastí. K. Rosenbaum sa prikláňa k čo najširšiemu vizuálnemu priblíženiu pôvodných textov súčasnému čitateľovi. Preto do bernolákovských spisov zavádza *y*, vynecháva vyznačovanie mäkkosti v slabikách *de, te, ne, le, di...*, prispôsobuje interpunkciu, označovanie kvantity a písanie veľkých písmen dnešnému pravopisnému úzu. Ďalší autori (J. Tibenský, M. Majtán, P. Žigo) sa snažia o zachovanie Fándlyho bernolákovčiny, ale s poukazom na jej rozkolísanú gramatickú a pravopisnú normu. Ponechávajú všetky gramatické a pravopisné javy slovenčiny z prelomu 18. a 19. stor., napr. fonetický spôsob písania predložiek *s, z*; nedôsledné zapisovanie dĺžky vokálov a mäkkosti konsonantov *d', t', n', l'* a pod. Editori nevňášajú do bernolákovčiny *y*, ale odstraňujú *w* (vo funkcii *v*), *g* (vo funkcii *j*), *ğ* (vo funkcii *g*).

Vo Fándlyho spisoch, ktoré vyšli v roku 1990, sa pri prepise prejavili určité rozdiely, ktoré vyplývajú z rôznych prístupov zostavovateľov a sú podmienené rozkolísanou normou bernolákovčiny. P. Žigo v knihe O úhoroch aj včelách a Slovenský včelár píše dvoma spôsobmi spojku *aj*: *ai* (s. 15), *aj* (s. 21); prísllovky prepisuje oddelene: *do včilka* (s. 27), *z vrchu* (s. 26), *v čas* (s. 26), no nájdeme i podoby *dovčilka* (s. 69). V spise Piľní domajší a poľní hospodár (z roku 1990) nájdeme spojku *aj* (s. 36), prísllovku *dovčilka* (s. 114), *ovčilku* (s. 203). Vo výbere z diela (z roku 1954) sa vyskytuje spojka *aj*, no prísllovky sa píše oddelene: *do včilka* (s. 273).

Uvedené príklady dokumentujú neľahkú úlohu pri sprístupňovaní diela J. Fándlyho. Preto zostavovateľom spisov J. Fándlyho patrí vďaka za to, že sa širokej čitateľskej verejnosti po mnohých rokoch opäť predstavuje J. Fándly ako básnik, spisovateľ, regionálny historik i propagátor progresívnych postupov a metód v poľnohospodárstve.

M. Chadimová

Zborník na počesť slovinského jazykovedca Tineta Logara

Slovinská jazykoveda si v roku 1986 pripomenula sedemdesiatku akademika T. Logara, ktorý v slovinskej a svetovej jazykovede zaujíma popredné miesto, osobitným zborníkom prác (Zborník razprav iz slovanskega jezikoslovja: Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici. Zbral in uredil Franc Jakopin. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1989. 405 s. + 3). T. Logar je jedným z tých jazykovedcov, ktorí celý svoj život zasvätili zbieraniu, štúdiu a opisu slovinských nárečí. Ani jeden slovinský jazykovedec tak plánovito a systematicky neskúmal a nespoznával slovinské nárečia a slovinské jazykové územie v celej jeho úplnosti a nárečovej rozdrobenosti, zdôrazňuje F. Jakopin v úvode zborníka (*Tine Logar — slovinský dialektológ a jazykový historik*; s. 9—18).

Tematicky pestrý zborník obsahuje príspevky viacerých renomovaných jazykovedcov. Rozsiahly je nielen počtom strán, ale najmä tém, ktoré pokrývajú takmer všetky roviny jazyka. Týkajú sa všeobecných i špeciálnych foneticko-fonologických otázok (F. Benediková, D. Brozovič, D. Čupič, S.

Horvatová, G. Neweklowsky, S. Remetič, C. Vincenot), tvaroslovných problémov (P. Ivič, H. Schuster-Šewc, J. Toporišič, S. Utěšený, D. Vujičić), riešia problematiku gramatickú (M. Ivičová) a onomastickú (V. Vasceno), otázky starých rukopisov (G. Svane), teoretické nárečové otázky a prinášajú opis jednotlivých nárečí (H. Laussegrová, D. Petrovič, A. Sujoldžić a kol., Z. Zorková, B. Vidoeski), ale predovšetkým analyzujú istý výsek slovnej zásoby jednotlivých slovanských jazykov zo synchronného a diachrónneho aspektu. V recenzii zborníka sa sústreďíme na príspevky o lexike, hoci nelexikálna problematika je nemenej zaujímavá.

Nárečovej lexike je venovaný príspevok A. a J. Basarovcov o pomenovaní horčice poľnej (*Nazwy gorczycy polnej — Sinapis arvensis — w gwarach polskich*; s. 19—30). Na bohatom materiáli autori ukazujú, že na pomenovanie uvedenej rastliny sa v poľských nárečiach používa najmä výraz *ognicha*, ktorý je aj geograficky najrozšírenejší. Popri ňom sa vyskytujú zemepisne bohato rozrôznené ďalšie názvy (6 základov — *pszonak*, *hadryk*, *lopucha*, *rzepucha*, *s'wierzopa*, *rzedziocha*), ktoré sú zo slovotvorného hľadiska tiež zaujímavé, najmä v sufixálnej časti. Starobylosť slova *ognicha* je jasná (siaha do praslovančiny), o čom svedčí jeho príbuznosť s inými slovanskými jazykmi a nárečiami (napr. rus. *gorčica polevaja*, čes. *ohnice*, *hořčice polní*, slov. *ohnica*, chorv. *ognjica*).

Odvođené slová s rovnakým slovotvorným základom a s rovnakým významom, ale s rozličnými (synonymnými) afixmi sú predmetom skúmania F. Buffu (*O nárečovej slovotvornej synonymii*; s. 53—59). Tieto slovotvorné varianty pokladá autor za dôležitého ukazovateľa rozličných zmien v dnešných nárečiach. Rozlišuje niekoľko skupín takýchto synonym. Najčastejším typom je výskyt dvoch vedľa seba promiskue existujúcich podôb na väčších zemepisných oblastiach (napr. dvojice *jedlo — jedenie*, *dojnica — dojka*, *húština — húšťava*, *horúčosť — horúčava*). Z dvojice *jedlo* (v zápsl. nárečiach) a *jedenie* (vo výchsl. nárečiach) je výskyt oboch foriem v strsl. nárečiach vyvážený. Ako ukazujú mapy konkurujúcich slov, prevažujú v nich varianty *jedlo*, *dojnica*, *húština*, *horúčava*, ktoré (podľa autora) v budúcnosti zviažia nad svojimi synonymnými konkurentmi aj v spisovnom jazyku (*jedenie*, *dojka*, *húšťava*, *horúčosť*). Sú však aj prípady uzavretých väčších a menších areálov, v ktorých prevláda istá podoba (napr. len *pálené* alebo *pálenka*). Na styku týchto areálov sú potom obidve formy synonymné. Zaujímavým typom je výskyt roztratenej synonymie v istom areáli z iného areálu. Príkladom je slovo *vandrovník*, ktoré je typické pre strsl. a výchsl. nárečia, pričom miestami sa vyskytuje aj podoba *vandrák*, ktorá je typická pre zápsl. nárečia. Javy a ich zmeny, ktoré autor skúmal, ukazujú, že prebiehajúce nárečové zmeny zbližujú nárečia so spisovným jazykom.

V príspevku *Zo slovanskej lexiky (s osobitným zreteľom na slovinčinu a juhoslovanské jazyky)*; s. 69—78) prináša A. Habovštiak mnohé preukazné paralely medzi slovenčinou a slovinčinou a jazykmi na Balkáne. Slovotvorný výskum slovenskej nárečovej lexiky ukazuje, že cez Slovensko prechádza dôležitá izolexa, ktorá spája južnú príponu *-ica* so severnou príponou *-ka* (*veverica*, *žlica*). K slovným alebo aspoň základovým juhoslavizmom rovnako patria slovenské substantíva *čelo*, *posteľ*, *mačka*, *maček* (omylom — pozn. R. K.), *besný*, *zdochlina*, *mrcha*/*mršina*/*mrcina*, *rataj*, ako aj rozkazovacie citoslovčia

na privolanie sliepok *pi-pi!*. Osobitne významné sú slovensko-slovinské paralely typu *hrča, skala, kúčka, kikirikať*. To všetko naznačuje stopy najstaršej jazykovo-geografickej diferenciácie slovanskej lexiky, ktorá má korene ešte v praslovančine. Vzťahy slovenčiny s južnoslovanskými jazykmi a najmä so slovinčinou sa naostatok ukazujú aj v romanizmoch (*kríž, cintorín/cmiter, potkan, familia*) alebo v germanizmoch (*kýbel, vankúš, šunka, lojtra*).

Nárečové substantíva, ktoré prešli do spisovného jazyka a potom i do slovníka spisovného jazyka, sú predmetom významovej analýzy M. Hajnšekovej-Holzovej (*Narečne prvine v Slovarju slovenskega knjižnega jezika*; s. 79—100). Podľa autorky nie všetky slová z nárečí sú v uvedenom slovníku označené ako nárečové, ale majú často iné hodnotenie, najčastejšie sú kvalifikované ako zastarané. Medzi slovami alebo významami slov označenými ako nárečové sú aj výrazy, ktoré ustupujú z používania, alebo už nie sú v reči vôbec živé. Pre ne by podľa autorky bolo vhodnejšie označenie kvalifikátorom zastarané alebo etnografické.

Problematickou srbského vplyvu na aktivizovanie knižnej lexiky macedónskeho literárneho jazyka v 19. stor. sa zaoberá B. Koneski (*Srpskoto vozdejstvo vo aktivirano knižnata leksika na makedonskijot pismen jazik vo XIX vek*; s. 123—129). Podľa autora v prvých desaťročiach 19. stor. majú macedónske texty ešte charakter tradičnej nábožensko-poučnej literatúry. Týka sa to rovnako aj lexiky macedónskeho jazyka. Obrat nastáva v 40. rokoch minulého stor. pri vytváraní moderného zobrazovania a súvisí so začiatkami osvietenstva. V textoch spisovného jazyka sa aktivizuje vrstva internacionalizmov a slovanských knižných slov. Išlo o viaceré cesty vplyvu, ale rozhodujúci bol srbský faktor. Potvrdzujú to texty Jordana Hadžija Konstantinova-Džinota (1821—1882) a Rajka Žinzifova (1839—1877). Srbizmy, ktoré autor nachodí v prácach uvedených literátov, svedčia o tom, že v polovici 19. stor. srbský vplyv na macedónsky literárny jazyk nesporne prevládal.

Slovinský spisovný jazyk a jeho dialekty zachovávajú nevyčerpatelne lexikálne bohatstvo, konštatuje L. V. Kurkinová vo svojom príspevku *Leksičeskije arhaizmi slovenskogo jazyka* (s. 129—136). Vyskytuje sa v nich pomerne veľké množstvo archaických lexém, ktoré v ostatných slovanských jazykoch už chýbajú, ako aj lexikálno-sémantických útvarov vybudovaných na základe archaických slovotvorných modelov. Autorka v práci skúma slovinské slová pôren „prost“, ščúkatí „režljati“ a trš „štor, skrivenčeno drevo“.

Analýze používania desubstantívnych slovies a supletívnych slovných spojení v Dalmatínovej Biblii, ktoré z dnešného jazyka už ustúpili, sa venuje M. Merševá v príspevku *Raba izsamostalniških glagolov in nadomestnih besednih zvez v Dalmatinovi Bibliji* (s. 149—152). Za také pokladá najmä všetky deriváty s cudzím substantívnym základom (napr. *antvertati, arcnovati, buhrati, cviblati* atď.). Na základe príslušných analytických tvarov slovies poukazuje autorka na paralelné systémové možnosti tvorenia desubstantívnych slovies a súčasne upozorňuje na Dalmatínovu lexikologickú a prekladateľskú prax. Z tohto aspektu vykladá vznik viacerých slovies, ktoré sú v Biblii, napr. predpokladaný syntagmatický základ slovesa *gruntati* (= *delati/narediti grunt*) v Dalmatínovej Biblii odzrkadľujú analytické spojenia *položiti/polagati/postaviti grunt* a pod. Pri celej skupine desubstantívnych slovies správnosť synchronne určeného syntagmatického základu je možné overovať len sprostredkovane, ale dosť spoľahlivo. Hoci autorka ukázala, že analytické spojenia problém intencie týchto slovies

neriešia, kritérium analytických spojení je veľmi cenné pri objektivizácii synchronného určovania syntagmatického základu desubstantívnych slovies.

Otázkou výskytu nemeckých výpožičiek v lužickosrbských nárečiach sa zaoberá S. Michalk (*Zur Frage der Häufigkeit deutscher Lehnwörter in den sorbischen Dialekten*; s. 163—174). Podľa zistenia autora počet nemeckých výpožičiek narastá od severu na juh a rozdiel v ich počte je zreteľný najmä medzi dolno- a hornolužickými nárečiami. Stredná hodnota ich počtu bola o to nižšia, o čo silnejšia a neporušená bola lužická jazyková výchova v škole a pri bohoslužbe a naopak. Počet nemeckých výpožičiek závisel aj od hospodárskeho zamerania lužického obyvateľstva, ktoré bolo zväčša poľnohospodárske. Prejavilo sa to v oblasti „tradičnej terminológie“, ale najmä v „netradičnej terminológii“, ktorá poskytuje už väčší počet výpožičiek.

V Euchológii sinajskom sa nachádza preklad Modlitby sv. Emeráma, ktorého slovnú zásobu analyzuje L. Moszyński v štúdiu *Osobliwośći leksykalne (slovenizmy?) slowiańskiego przekładu „Modlitby sw. Emmerama“ zawartej w Euchologium Sinaiticum* (s. 175—190). Pre preklad zo starej nemčiny sú príznačné niektoré jazykové osobitosti (lexikálna svojbytnosť, odlišné významy niektorých slov, starohornonemecké kalky, slovotvorné osobitosti), ktoré uvedenú modlitbu spájajú s územím slovinsko-panónskym alebo česko-moravským. Zo 104 hesiél, ktoré autor predkladá verejnosti s hodnotením, je 84 starocirkevnoslovanských, len 20 z nich je oblastných. Hoci text modlitby dostal starocirkevnoslovanský grafický, fonetický a gramatický šat, textovo i slovníkovo si zachoval výraznú podobu starohornonemeckého textu. Istý počet lexém, ktoré autor analyzoval a hodnotil ako špecifické starocirkevnoslovanské (Scs), resp. slovinské (Slw) výrazy, môžeme rovnako spájať so starším obdobím vývinu slovenčiny. Upozorňuje na to už J. Stanislav. Ide napr. o tieto výrazy: ešte (ješte — Scs), ľubo (ľubo — Slw), múdrosť (мѹд-rostь — Scs), odložiť (отлѹжити — Slw), pokánie (pokajanije — sostoino pokaanie — Scs), pomyslenie (pomyšlenije — Scs), prísno (prisno — Scs), ráčiť (račiti — Slw), srdce (srѣdъce — Scs), štedrota (štedrota — Scs), zlo (zъlo — Slw). Z uvedených slov sú pre svoje väzbové osobitosti zaujímavé najmä výrazy *odložiť* a *zlo*. Chceme sa k nim aspoň stručne vyjadriť.

V materiáli Historického slovníka slovenského jazyka sa dokladá ešte v slove *odložiť* význam „zbaviť sa, odvrhnúť, zanechať“ (napr. v texte: *chtěl, abychom hněw a zlu wůlu proťj blyžnjmu od nás odložili* RW 1702, ...), ktorý je blízky časti textu Modlitby sv. Emeráma (*moje grěhy otъloži*). Pri slove *zlo* nás zase zaujal zvrät *izbawi me, g(ospod)i, otъ vs'ego zъla*. Slovenčina pozná výraz *zlo* i *zlé*. V stslov. i v slovinčine je: *le naSs reSsy odSlega*. Genitívna prípona *-a* (a potom podoba *zla*) by azda naznačovala, že môže ísť v uvedenej konštrukcii o slovenský prvok.

Príspevok V. Nartnika (*Še nekaj o zvezdnh imenih med Slovenci*; s. 191—202) nadväzuje na prácu M. Matičetova *Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci*, ktorá podľa autora neposkytuje konkrétne informácie o názvoch zverokruhu, ale iba analýzu štyroch slovinských poém (Osamela ljuba, Lepa Vida, Pogubljeni sin a Zveličani svetnik). Autor sa zameriava na zistenie vplyvu severnej a južnej oblohy, ako aj vplyvu zimnej a letnej rovnodennosti, prip. vzťahu Mesiaca a Slnka na vznik rôznych slovinských pomenovaní zverokruhu. Konštatuje, že tento vývin možno začleniť do r. 760, keď sa začala christianizácia Slovanov. V závere sa venuje štyrom prerománskym reliéfom

v náboženských textoch venovaných sv. Jurajovi. Vidí v nich začiatky hlaholského písma.

V príspevku *Narečni kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblie* (s. 213—232) rieši M. Oroženová otázku čiastočného nárečového východiska slovinskej spisovnej synonymiky. Opiera sa o analýzu javov v texte a synonymá sleduje predovšetkým z pohľadu ich východiskovej rozličnosti, ktorá je aspoň čiastočne uzavretá. Slovné bohatstvo oblastného pôvodu, kontaktné synonymá alebo nárečové ekvivalenty (a synonymá) sa v texte môžu preverifikovať pomocou poznámok na margu, ktoré v texte použitý „centrálny“ výraz iným „krajanom“ neznámy predovšetkým osvetľujú, alebo aj vhodne vykladajú (napr. *en Polski Sludi — Shratèl, Mlaj— nou Mesez, téh reunih obras — per-shona, nenadjanshi — nevejdezh ali naglu* a i.). Porovnanie synonymných slov, ktoré bolo v skúmanom texte použité v pomenúvacom, výkladovom a štylistickom zámere, poukazuje na existenciu rozličných a rozlične poprepletaných vrstiev slov v jazyku Dalmatinovej Biblie. Autorka so zreteľom na kontinuitu v súčasných nárečiach a na výskyt kontaktných synonym v texte Dalmatinovej Biblie vyslovuje domnienku o notranjskem (západnom) alebo dolenskem (strednom) alebo dolensko-štajerskem (východnom) pôvode kontaktných synonym „jazyka oblasti Kranj“.

Príspevok G. B. Pellegriniho (*Voci friulane di origine slovena attestate dall ASLEF*; s. 233—246) prináša zaujímavú informáciu o práci na Furlanskom historicko-lingvisticko-etnografickom atlase. Ide najmä o zistenie, že treba skúmať nielen furlanské alebo furlansko-benátske a benátske body, ale aj niektoré inojazyčné oblasti, predovšetkým slovinské a nemecké. Tak sa dostáva do siete ASLEF osem slovinských krajov s dodatkom 2 bodov ešte z výskumu U. Pellisa pre Taliansky lingvistický atlas (1926). Slovinský materiál spracúval sám zberateľ, ktorý upozornil na niektoré slovinské výpožičky a slovné relikty (petrefakty) vo furlanských nárečiach. V tejto práci pokračuje K. Marcatová, ktorá abecedne uvádza 41 takých furlanských slov slovinského pôvodu.

H. Popovská-Taborská vo svojom príspevku (*Kaszubski i slowenski archaizm gub(a) „falda, zmarszczka“*; s. 255—260) obracia pozornosť na lexikálne vzťahy kašubsko-južnoslovanské. Vychádza z kašubskej podoby *gub* a slovinskej *guba* s významom „zámik, záhyb“. V iných slovanských jazykoch im odpovedajú formy s vokálom *ъ* alebo *у* typu čes. *při-heb*, *záhyb*. Obmedzený význam sa zisťuje pri rus. *gubá* (= záliv). Pôvodnému významu je blízke srbch. *dvôgub*, ktoré spolu so slovinským pendantom nadväzuje na staropruské *dwigubbus*, lit. *dvigubas*. Tieto formy súvisia s názvami stoľ. *dr̃gub*, *dr̃gubica*, *dr̃gobica*, *drogobica*, *drugbica*, *drugubica*, ktoré podobne ako kašubské nárečové názvy *dr̃guba*, *odr̃guba*, *rd̃guba*, *ord̃gub*, *podr̃gub*, *pord̃gub* či srbch. formy *trogubica* vychádzajú z pôvodnej formy **trъ-guba*, **trъ-gubica*. O rozšírenosti formy svedčí aj etnonymum *Kaszuby* ako „kasaj huby“ vo Veľkopoľskej kronike.

Praslovanský základ a existencia európskeho kultúrneho areálu sú bázou, ktorá podmieňuje prítomnosť spoločných prvkov v slovníkoch slovinčiny a bieloruštiny, hovorí vo svojej štúdii *Iz belorussko-slovenskych izoleks* A. E. Suprun (s. 293—300). Autor sleduje výskyt spoločných prvkov na formálnej i významovej zhode vrstvy bieloruských a slovinských slov. Ide o tieto slová: br. *žary/sle*, *žar*, *žaréc'/žarėti*, *žylicca/žiliti se*, *zjaxác'/zéhati*, *žužnjá/žúžnja*, *zamgnúc'/zamigniti*. Prvé príklady sa chápu ako spoločný praslovanský prameň, pre príklady

za lomkou je paralelná tvorba na báze spoločného koreňa, slovotvorných prostriedkov a denotátu. Samostatný vývin jednotlivých príkladov súvisí s viac ako tisícročnou odlúčenosťou používateľov sledovaných jazykov.

O sémanticko-syntaktickej charakteristike slovesnej formy *trvá* v poľštine prináša podnetnú informáciu Z. Topolińska (*Semantyczna i syntaktyczna analiza czasownika trwa*; s. 325—332). So zreteľom na temporálnosť slovesa hovorí o silnej závislosti jeho sémantiky od kontextu. Odporúča sledovať tento jav v ostatných slovanských jazykoch. Podľa autorky by bolo zaujímavé najmä zistenie, či a aké sémantické a syntaktické idiosynkrázie vykazujú jeho inoslovanské ekvivalenty, alebo ako sa vyjadrujú v ruštine (kde sloveso *trvať* nejestvuje).

Zborník ako celok prináša mnoho nového. Hoci sa dostáva do rúk slavistickej verejnosti s trojročným oneskorením (zavinili to napr. aj ťažkosti s úpravou príspevkov napísaných v 14 jazykoch — tlačiarensky mimoriadne náročných — a aj iné skutočnosti a príčiny, o ktorých píše zostavovateľ na konci zborníka), podstatne obohacuje spoločné slovanské jazykovedné bádanie a poznanie. Posúva dopredu výskum v oblasti fonológie a fonetiky i tvaroslovía a iných oblastí jazykovedného výskumu. Časť príspevkov zameraná na oblasť lexikológie a lexikografie obsahuje viaceré podnetné postupy v skúmaní vývinu lexiky. Najmä pomocou konfrontačnej metódy (ktorá je v zborníku evidentná) by bolo možné osvetliť niektoré už skôr nastolené, no dosiaľ nezodpovedané otázky vývinu jednotlivých slovanských jazykov.

R. Kuchar

Dictionary of American Regional English. Volume 1 (Introduction and A—C). Chief editor Frederic G. Cassidy. The Belknap Press of Harvard University Press 1985.

Slovník americkej regionálnej angličtiny (ďalej DARE) je dielo, ktoré svojou obsahovou a formálnou stránkou prináša nové informácie o neštandardných jednotkách slovnej zásoby v americkej angličtine. Je zhrnujúcim a zatiaľ najkomplexnejším dielom americkej dialektológie a svojimi explorátorskými a lexikografickými metódami aj vážnym príspevkom k problematike slovníkového spracovania slovnej zásoby.

V DARE sú obsiahnuté také lexikálne a sémantické jednotky, ktoré sa neuvádzajú v štandardných slovníkoch. Ide o slová, ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ako aj o nekonvenčné významy všeobecne rozšírených slov, ktoré sa nevyskytujú na celom území USA, ich používanie je teda geograficky alebo sociálne ohraničené. Štandardné a na celom území používané lexikálne jednotky a významy sú vylúčené. To značí, že slovník neobsahuje celonárodné jadro slovnej zásoby obsiahnuté v štandardných výkladových slovníkoch a že územná alebo sociálna ohraničenosť používania bola hlavným kritériom na zaradenie určitého slova alebo spracovania istého významu v slovníku. Napríklad v heslách *baby* a *child* sa v slovníku neuvádzajú ich základné významy (nedospelý človek, potomok, osoba s detským správaním, mláďa atď.), ale takéto významy: *baby* 1. oslovenie muža alebo ženy iným mužom, ktorým hovoriaci

vyjadruje vzťah priateľstva alebo spolupatričnosti (u černochohov); 2. puma; *child* 1. (v spojení *this child*) sa používa pri označení seba samého; 2. (vo forme plurálu) poslucháči. Pri hesle *ball*¹ (guľa, guľička, lopta, kĺbko a pod.) sú uvedené významy: 1. žltok z vajička; 2. vypuklá strana na batohu s vlnou, ktorá bola pri balení vystavená tlaku; 3. (v spojení *French ball*) dozadu stočené vlasy u žien; 4. oblá zadná časť hlavy; pri hesle *ball*² (ples) význam: neviazaná, hlučná oslava, na ktorej sa pije alkohol (u černochohov). V takýchto prípadoch tu ide o elimináciu všeobecne rozšírených (základných i prenesených) významov štandardných slov, hoci uvádzané nekonvenčné významy sú nimi priamo motivované.

Štandardné výrazy sa výnimočne zaraďujú do slovníka vtedy, keď vystupujú ako synonymá, ktorých používanie je územne diferencované, hoci obidva výrazy sú zrozumiteľné na celom území (názov pre detský kočík *baby carriage* sa používa hlavne v severovýchodných oblastiach USA, zatiaľ čo *baby buggy* sa používa v strednej a hlavne západnej časti USA). Ďalej sú do slovníka zaradené aj tie štandardné výrazy, ktoré nemajú všade rovnakú výslovnosť. V takýchto prípadoch heslová stať obsahuje len fonetické varianty a oblasť používania bez výkladov ich významov.

Ďalším kritériom na zaradenie určitého slova do slovníka je jeho „ľudovosť“ (folk usage) a ústna podoba. Ide o také výrazy, ktoré používateľ získal v najužšom domácom prostredí a ktoré sa vyskytujú len v ústnej forme. Do istej miery by sme mohli povedať, že tu ide o prvky nárečovej lexiky, ale v chápaní našej dialektológie je nárečie relatívne samostatná forma národného jazyka, ktorá je územne ohraničená, historicky podmienená a má ucelený systém v jednotlivých jazykových rovinách. V tomto zmysle by sme v podmienkach jazykovej situácie USA skôr mohli hovoriť o regionálnych odlišnostiach vo vnútri slovnej zásoby, hoci na druhej strane ich pôvod úzko súvisí s procesom osídľovania územia Spojených štátov, s etnickým a sociálnym zložením.

Základný pramenný materiál pre tento projekt sa získal dotazníkovou metódou v rokoch 1965–1970. Dotazník DARE je z lexikografickej i lexikologickej stránky zaujímavou súčasťou tohto slovníka a spolu s vypracovanými explorátorskými metódami a metódami spracúvania materiálu predstavuje vlastne samostatné dielo. Pri jeho zostavovaní autori vychádzali z Dotazníka WELS (Wisconsin English Language Survey), ktorý bol však dôsledne prepracovaný a doplnený. Dotazník DARE obsahuje 1847 otázok, ktoré sú rozdelené do 41 tematických kategórií. Pri zoraďovaní tematických okruhov aj samotných otázok sa prihliadalo na psychologický aspekt explorátorskej práce vzhľadom na to, že dotazník sa vyplňal formou interview s informátorom. Začína sa neutrálnymi okruhmi ako čas (časti dňa, časové intervaly rôznej dĺžky a pod.), počasie, topografia a cez konkrétne názvy vecí, rastlín, zvierat, potravín atď. prechádza na osobnejšie a abstraktnejšie témy, ako sú rodina, aktivita, práca, ďalej city, povaha, vzťahy medzi ľuďmi, viera atď.

Otázky sú formulované tak, aby neobsahovali výrazy, ktoré by sa mohli vyskytnúť v odpovedi informátora, alebo iným spôsobom odpoveď ovplyvniť, resp. napovedať. V zásadách pre prácu s dotazníkom sa veľký dôraz kladie na okamžitú, bezprostrednú reakciu informátora, ktorá sa považuje za najautentickejšiu. Preto sú otázky formulované jednoducho a konkrétne, aby nemohlo dôjsť k nedorozumeniam. Formulácia otázky musí zároveň spĺňať ďalšie kritérium, a to aby bola zároveň výkladovou definíciou heslového slova. Okrem

otázok, ktoré vyžadujú jednoslovnú odpoveď, sú v dotazníku aj tzv. otvorené otázky (open questions), ktoré vyžadujú vymenúvanie (druhy rastlín, zvierat a pod.).

Pre veľké množstvo otázok a rôznorodosť tematických oblastí muselo s jedným dotazníkom pracovať viac informátorov. Celkove 2777 informátorov vyplnilo 1002 dotazníkov. Keďže dotazník bol anonymný, každý informátor je v zozname označený kódom. Zoznam informátorov (resp. ich kódov) ďalej obsahuje údaje o bydlisku, veku, vzdelaní, zamestnaní, pohlaví a rasovej príslušnosti každého informátora. Po komplexnom spracovaní získaného materiálu boli tieto údaje dôležitým podkladom na získanie informácií o používaní určitého výrazu alebo spojenia v konkrétnom areáli alebo v sociálnej, vekovej, príp. etnickej skupine. Z tohto hľadiska DARE predstavuje významný prameň pre ďalší sociolingvistický výskum.

V snahe získať čo najobjektívnejšie informácie o používaní príslušnej lexikálnej jednotky kladli autori veľký dôraz na výber lokalít a informátorov.

Vzhľadom na nerovnomernosť hustoty osídlenia územia USA a sociálneho zloženia obyvateľstva v mestách a na vidieku, ako aj v jednotlivých oblastiach explorátori nepracovali v lokalitách, ale v tzv. komunitách, čo tiež umožnilo lepšie zohľadniť sociálny faktor. Pojem komunita označuje spoločnosť alebo skupinu ľudí, ktorí žijú vo vzájomnej blízkosti a na približne rovnakej úrovni. V prípade veľkých miest existujú takéto komunity na základe spoločného etnika alebo náboženstva. Komunity boli rozdelené podľa veľkosti do piatich základných typov. Počet komunit v každom štáte nezodpovedá jeho rozlohe, ale hustote osídlenia a percentuálnemu zastúpeniu v populácii USA.

Úmernému zastúpeniu v populácii USA zodpovedá približne aj počet informátorov z jednotlivých etnických a sociálnych skupín. V zozname informátorov sú v rovnakej miere zastúpené obidve pohlavia a všetky vekové skupiny (hoci staršiu generáciu tu už reprezentuje viac ako polovica informátorov).

Pomocou dotazníka a zároveň excerpciou starších fondov, dialektologických monografií a štúdií získali autori nielen dostatočné množstvo východiskového materiálu, ale aj dostatok informácií rôzneho charakteru o jeho výskyte a používaní. Spracovanie všetkých informácií v slovníku si vyžiadalo pomerne komplikovanú štruktúru heslovej state a rozsiahly systém kvalifikátorov a skratiek.

Samostatné heslá tvoria nielen jednoslovné výrazy, ale aj ustálené spojenia, frazeologické jednotky, konvertované tvary a homonymá. Heslové slová nemajú fonetickú podobu. Využívajú štandardný pravopis, a to (analogicky s prihliadnutím na etymológiu) aj v tých prípadoch, keď ide o výrazy, ktoré sa vyskytujú len v ústnej podobe a nemajú ustálený pravopis.

Samotná štruktúra heslovej state je rozdelená do troch častí. Prvá časť obsahuje údaje o výslovnosti, všetky fonetické varianty, ďalej gramatické a štylistické kvalifikátory a informácie o výskyte a používaní danej lexikálnej jednotky. V niektorých prípadoch sa uvádza i jej etymológia. Kvalifikátory hodnotiace lexikálnu jednotku z frekvenčného, štylistického i časového hľadiska, označujúce rozšírenosť jej používania v určitej oblasti alebo sociálnej skupine, dopĺňajú výklad o jeho geografický a sociálny status. V tejto časti heslovej state sú uvedené aj synonymá, ktoré sú rozšírené v iných oblastiach alebo skupinách.

Druhú časť mikroštruktúry heslovej state predstavujú výklady významov

jednotlivých slov, ktoré sú pri polysémických slovách označované arabskými číslicami. Za každým výkladom nasledujú doklady, ktoré zároveň tvoria tretiu časť heslovej state. V dokladovej časti sú zaradené všetky získané exemplifikácie, v ktorých sa dané slovo vyskytuje v príslušnom význame, doplnené o časový údaj a údaj o zdroji, z ktorého boli excerptované. V prípade exemplifikácií získaných pomocou Dotazníka DARE sú uvedené aj geografické údaje, príp. kódy jednotlivých informátorov. Všetky doklady sú usporiadané chronologicky, čo umožňuje sledovať historický vývin používania daného slova.

Keďže základným kritériom na zaradenie určitého výrazu alebo spojenia do DARE je ohraničenosť jeho používania a keďže tu zväčša ide o územné ohraničenie, veľká pozornosť sa v slovníku venuje práve lokalizácii používania príslušnej lexikálnej či významovej jednotky. Na zemepisné určenie jej rozšírenia sa v slovníku používajú geografické kvalifikátory v prvej časti heslovej state a údaje o zdroji, z ktorého bol vyexcerptovaný exemplifikačný materiál. Pri niektorých heslách je na konci dokladovej časti zaradená aj mapa, ktorá podrobnejšie spresňuje oblasť rozšírenia danej lexikálnej jednotky. Podobne ako pri určovaní počtu komún v jednotlivých štátoch aj pri zostavovaní máp bol hlavným kritériom podiel zastúpenia obyvateľstva daného štátu v celkovej populácii USA. Preto veľkosť jednotlivých štátov na mape nezodpovedá ich rozlohe, ale hustote a počtu obyvateľstva. Hoci takáto mapa-diagram do veľkej miery skresľuje zemepisnú polohu jednotlivých bodov, môže presnejšie charakterizovať rozsah používania určitého slova alebo významu. Okrem mapovania výskytu samostatných slov a významov sa v slovníku počíta aj so spracovaním získaného materiálu na konfrontačných mapách, ktoré budú zobrazovať zemepisne či sociálne (etnicky) diferencovaný výskyt dvoch i viacerých prvkov.

Na záver môžeme povedať, že v prípade DARE ide o náročné dielo, ktorého výnimočnosť spočíva nielen v obsahu, ale aj v jeho dôkladnom a detailnom spracovaní. Spracúvaný materiál je súčasťou národného dedičstva a dokumentuje rozmanitosť a vitalitu jazyka, jeho schopnosť prekračovať hranice ustáleného úzu a tak odrážať spôsob života a myslenia jeho používateľa. Naša informatívna recenzia tohto diela je preto zároveň aj popudom na úvahu o možnom využití opísaných postupov pri výskume slovenčiny práve z tohto aspektu.

DARE nie je len skratkou názvu tohto lexikografického diela, ale aj slovo, ktoré v angličtine znamená „odvážať sa, trúfať si“. Takáto zhoda môže byť náhodná, ale v tomto prípade je iste veľmi výstižná.

G. Barančoková

Sredec — zo **Sredca** — **sredecký**. — Bulharské hlavné mesto Sofia sa v staroveku nazývalo *Serdica*, v stredoveku *Sredec*. Stredovekým názvom *Sredec* sa v súčasnosti označuje sofijský futbalový klub *Sredec Sofia*. V športových rubrikách viacerých denníkov pri skloňovaní vlastného mena *Sredec* sme zaregistrovali iba podobu s nepohyblivou samohláskou *e*, napr.:

Hráči *Sredecu* hrali vraj úplne bez záujmu. — Oporami *Sredecu* sú reprezentanti Valov, Dimitrov, Ivanov, Kostadinov, Stoičkov, Bakalov, Georgiev. — Pred *Sredec*om sa zrazu roztvoril priam rozprávkový priestor... — ...v poslednom kvalifikačnom zápase MS s Gréckom zo *Sredecu* reprezentovali siedmi... — Sparta v Sofii so *Sredec*om. — Isté rozpaky o brankárskom poste vyriešil Stejskal spoľahlivým výkonom proti *Sredecu*. — ...taký zápas, aký sme zohrali so *Sredec*om... — ...po ktorom UEFA vzala Sparte kľúče od štadióna a Pražanov v zápase EPM so sofijským *Sredec*om prichýlila Trnava. (Pravda) — Útočník Sparty Gríga zvädzal tuhé súboje s obranou *Sredecu*. (Práca) — ...aj v Sofii si trúfajú so *Sredec*om na vyrovnanú partiu. — Atmosféra hrala do kariet *Sredecu* Sofia. (Smena)

V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 97) sa hovorí, že v juhoslovanských miestnych menách na *-ac* sa pri skloňovaní vynecháva samohláska *a* (tieto mená sú obdobou našich podstatných mien na *-ec*), ak sa živo uvedomuje súvislosť s paralelnými slovenskými názvami na *-ec*, napr.: *Karlovac* — *v Karlovci*, *Petrovac* — *v Petrovci*, *Leskovac* — *v Leskovci*. L. Dvoně v Dynamike slovenskej morfológie (1984, s. 38) konštatuje, že by sa mohlo zdať, že formy *Petrovca*, *Petrovcu* atď., *Karlovca*, *Karlovcu* atď. patria k názvom na *-ac* a že pri skloňovaní je alternácia *a/Ø*. Podľa L. Dvoně je tu však situácia komplikovanejšia. Popri oficiálnych podobách *Petrovac*, *Karlovac* a pod. existujú aj zdomácnené, vžitá slovenské podoby *Petrovec*, *Karlovec*. Ak existuje oficiálna aj vžitá slovenská podoba, podľa L. Dvoně sa skloňuje iba vžitá slovenská podoba, napr. *Paris* — *Paríž*, *Paríža* atď., *London* — *Londýn*, *Londýna* atď. To potom znamená, že pádové formy *Petrovca*, *Petrovcu*, *Karlovca*, *Karlovcu* atď. nepatria k oficiálnym podobám *Petrovac*, *Karlovac*, ale k vžitým podobám *Petrovec*, *Karlovec* a že nejde o skloňovanie s alternáciou *a/Ø*, ale *e/Ø*. Podľa nášho názvu je podoba *Karlovec* iba historická, dnes už neživá. Podoba *Petrovec* je však živá podoba. K. Palkovič v príspevku *Koper*, *Kopra* (Kultúra slova, 9, 1975, s. 58) poznamenáva, že pohyblivé *e* je v týchto prípadoch iba v názvoch z oblasti Slovinska a priľahlej slavónskej časti, napr. *Rogatec* — *Rogatca*, *Čakovec* — *Čakovca*, *Kumrovec* — *Kumrovca*.

Doteraz sa v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny uvádzajú poučky o skloňovaní juhoslovanských (srbochorvátskych, slovinských) vlastných mien typu *Karlovac*, *Petrovac*, *Rogatec* s alternáciami *a/Ø*, *e/Ø*. Existujú však aj iné slovenské vlastné mená (bulharské), v ktorých pri skloňovaní nastáva alternácia *e/Ø*. Takto sa skloňuje aj bulharské vlastné meno *Sredec*: *od Sredca*, *k Sredcu*, *v Sredci*, *pod Sredcom*.

Pri tvorení prídavného mena od názvu *Sredec* treba vyjsť z poučky Pravidiel slovenského pravopisu (11. vyd. 1971, s. 15—16), že pri dvojslabičných miestnych názvoch na *-ec* splýva prípona *-ský* s koncovým *c* na *-cký*, napr. *Rajec* — *rajecký*, *Senec* — *senecký*, resp. správnejšie: od dvojslabičných miestnych názvov na *-ec* tvoríme prídavné mená príponou *-ský*, či skôr variantom tejto prípony na *-ký*, ojedinele sa tvorí aj podoba s príponou *-iansky*, napr. *Vážec* — *vážťiansky* (je však aj podoba *vážecký*, čo Pravidlá spomínajú v zátvorke za podobou *vážťiansky*; táto podoba dnes už býva bežnejšia). Na *-ký* sú zakončené aj mená inoslovanských názvov, napr. *Donec* — *donecký*, *Linec* — *linecký*, *Žatec* — *žatecký*. Podľa toho aj od názvu *Sredec* tvoríme prídavné meno na *-ký*: *sredecký*.

J. Jacko

O kvantite a výslovnosti slov typu *hotelier*. — Zmeny spoločenského a politického života sa u nás zákonite odrážajú aj v jazyku. V slovníkových príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sa napr. (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, s. 420, 357) slová *starosta* a *polícia* kvalifikujú ako slová, ktoré sa u nás používali v minulosti. Dnes na čele obce stojí starosta, od 1. februára 1991 namiesto Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) existuje Policajný zbor SR atď.

1. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ, s. 121) sa pri slove *hotelier* tiež konštatuje, že toto slovo sa u nás používalo v minulosti a označuje majiteľa alebo nájomcu hotela. V súvislosti s privatizáciou (slovo *privatizácia* sa v novších slovníkových príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny neuvádza, v Slovníku slovenského jazyka III [SSJ], 1963, s. 611 sa sloveso *privatizovať* uvádza ako zastarané slovo s významom „za kapitalizmu žiť ako súkromník z hotovosti, z kapitálu“) sa so slovom *hotelier* a s jeho derivátmi často stretávame v dennej tlači, rozhlase a televízii. Zaregistrovali sme ich však aj v podobe s dlhým *é* „hoteliér“, napr.: *U hoteliéra Prammera*. — *Prammerovci* — *hoteliéri* dosahujú príjmy porovnateľné s odborníkmi v poľnohospodárstve. — *Syn sa stará o farmu a my prevádzkujeme hoteliérstvo* (Smena, 18. 12. 1990, s. 8). — *Hoteliér z Turgutreisu*. — *Mustafa Sagnak, ambiciózny hoteliér má však trochu inú predstavu* (Práca, 8. 11. 1991, s. 6).

A. Zauner v Praktickej príručke slovenského pravopisu (1973, s. 237) podobu „hoteliér“ uvádza ako nespisovnú (chybnú). Á. Král v Pravidlách slovenskej výslovnosti (1984, s. 290) pri substantíve *hotelier* uvádza výslovnosť *hotelier*, nie *hoteliér*. Podoba *hotelier* sa registruje aj v ostatných príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny.

2. Jazyková prax ukazuje, že aj pri slovách *gondolier* a *garderobier* je v publicistickom úze tendencia zapisovať ich v podobe „gondoliér“ a „garderobiér“, napr.: *Návrat neúspešného gondoliéra* (Smena, 15. 6. 1987, s. 2). — *Aj najľútnejším gondoliérom pokazíme náladu*. — *Tak napríklad gondoliér je pripravený urobiť pre našinca veľmi veľa...* (Východ, 13. 10. 1990, s. 1—2). — *Zaznel hlas Márie Walewskej a šikovná garderobiérka sa už mihla dverami...* (Život, 19. 9. 1985, s. 18). Aj pri substantíve *gondolier* upozorňuje A. Zauner na nesprávnu (chybnú) podobu „gondoliér“.

Isté ťažkosti sa ukazujú aj pri výslovnosti slova *konferencier*. V Pravidlách slovenskej výslovnosti (s. 320) Á. Kráľ hovorí, že slovo *konferencier* sa vyslovuje ako *konferansier*, nie *konferansiér*. Naproti tomu autorky M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková v Slovníku cudzích slov (1983, s. 475) pri slove *konferencier* a deriváte *konferenciersky* odporúčajú výslovnosť *konferansiér*, *konferansiérsky*. A. Zauner (s. 259) hodnotí podobu „konferenciér“ ako nespisovnú. Aj podľa neho treba slovo *konferencier* vyslovovať v podobe *konferansier*. Toto slovo žiadajú vyslovovať v podobe *konferansier* aj ostatné príručky súčasnej spisovnej slovenčiny (SSJ I, s. 731; KSSJ, s. 160; Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 197; J. Oravec — V. Laca, Príručka slovenského pravopisu pre školy, 1984, s. 287).

V prevzatých slovách *hotelier*, *gondolier*, *garderobier*, *konferencier* (a v ich derivátoch) sa zoskupenie samohlások *-ie-* zmenilo na slovenskú dvojhlásku *ie*. V slovách *hotelier*, *gondolier* dvojhláska *ie* mákčí predchádzajúcu spoluhlásku *l* na *ľ*.

J. Jacko